

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1999

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- ☒ Coloured covers / Couverture de couleur
 - ☐ Covers damaged / Couverture endommagée
 - ☐ Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
 - ☐ Cover title missing / Le titre de couverture manque
 - ☐ Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
 - ☒ Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
 - ☐ Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
 - ☐ Bound with other material / Relié avec d'autres documents
 - ☐ Only edition available / Seule édition disponible
 - ☒ Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
 - ☐ Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
 - ☒ Additional comments / **Text in Ukrainian.**
Commentaires supplémentaires:

L'institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- ☐ Coloured pages / Pages de couleur
- ☐ Pages damaged / Pages endommagées
- ☐ Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- ☒ Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- ☐ Pages detached / Pages détachées
- ☒ Showthrough / Transparence
- ☐ Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- ☐ Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- ☐ Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- ☐ Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

A number line starting at $10x$ and ending at $32x$. The line is divided into 12 equal segments by 13 tick marks. The tick marks are labeled with algebraic expressions in increments of $2x$:

- Top labels: $10x$, $14x$, $18x$, $22x$, $26x$, $30x$
- Bottom labels: $12x$, $16x$, $20x$, $24x$, $28x$, $32x$

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

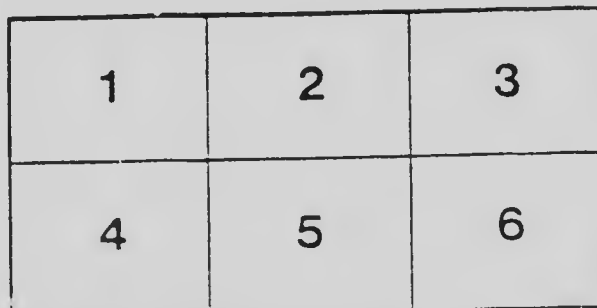
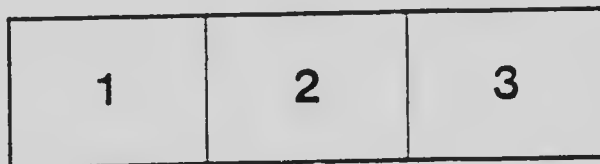
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol $\rightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

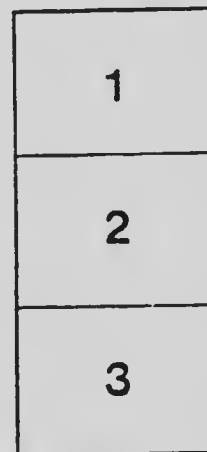
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

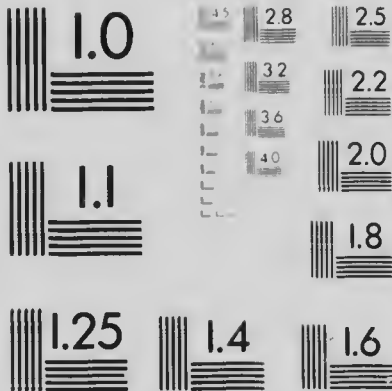
Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\rightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

APPLIED IMAGE Inc.

165 East Main Street
Rochester, New York 14604
Tel: 716-462-3400
Telex: 248-5944

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Купіть Собі Велику Ілюстровану Книжку

„ГЕРОЙСЬКА УКРАЇНА.“

В ній знайдете дуже старі фотографічні образи і описи:

Українського війська. Січових Стрільців
Українських повстанців. Галицької (укр.)
армії. Українських провідників отаманів,
полковників, офіцерів, діячів, як Вітовський,
Петлюра, Петрушевич, Винниченко, Гру-
шевський, Мазепа, Мартос, і багато других
українських діячів, які брали живу участь в
українській боротьбі за свою державу і народ.

Незмітним архівним вичерпані і красоти „Героїської У-
країни“, запечатано що се найкрасивіші і найбільш ілюстрос-
вані зображення українських героїв з нашої воєнної доби за
роки: 1914—1920.

Божка українська речина, божже українське товариство, божий
грамотний Українець в Канаді і Америці повинен мати сю ве-
лику ілюстровану книжку у себе. Крім образів автор книжки
і, Осип Мегас подає в ній короткі записки і спогади зі
свого походу на Україну.

ЦІНА КНИЖКИ \$1.50.

850 Main Street.

Winnipeg, Man.

PH-111

1708 Rose Street, Regina, Sask. — 9753 Jasper Avenue, Edmonton, Alta.

А. Заводський

Л. Долинський.

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920.

НАКЛАДОМ "РУСЬКОЇ КНИГАРНІ",

850 Мейн Ст.

Вінніпег, Ман.

DK 504

.8

125716

I. Революційна Україна.

Вступ. Велика російська революція й Центральна Рада. Перший український конгрес. Перший лінійковий з'їзд. Перший всеукраїнський селянський з'їзд. Перший універсал Центр. Ради. Генеральний Секретаріат. Другий універсал Центр. Ради.

Український Нарід переживає великі в своїх розмірах події і глибокі в своїх основах переміни. Їде важка і нерівна боротьба за долю і волю Рідного Краю. Всі ріки нашої Батьківщини счервоніли кров'ю найкрасніших борців. У високих карпатських горах і в кавказських яругах відбивається ся відгомін бою. Стогне поорана кулями українська земля і серед глухої, могильної мовчанки бе піднебесні зводи крик розпучки катованого люду.

Двайцять літ за вчасно захопила нас в свій страшний вир велика світова заверуха. Наш національний організм не був іще так сильний, щоби опертися успішно у всіх ситуаціях нестримним ударам. Ані в Австрії, ані в Росії не мали ми найменшої спромоги насталити наші м'язи, щоби в слушний час дати належний відпір насильникам, нападникам і грабіжникам. Заковані в міцні кайдани і зв'язані нутами вікової неволі, нищені економічно, обкутані безпросвітною темрявою, виховувані нашими гнобителями в ідеології раба — не могли ми бути настільки духовно здисципліновані, щоби за першим повітом волі почути себе вільними і свободними. До того-ж іще через невідрадіні умови вікової неволі не могли в нас народитися люди на розмір тих подій, що ми їх переживаємо. Наша доба на українській землі подібна до часів великої української революції Богдана Хмельницького та до часів руїни після смерти сього геніяльного полководця. Ріжниця, без сумніву, значна і в умовинах часу, і в структурі народу, і в розумінню всенародних кличів. Суть боротьби одна і та сама: змагане висвободити ся з під власти чужинців, збудувати на своїй землі

власну державність. увільнити ся від визиску і плянтаторства відвічних ворогів.

Те, що героїська козаччина переживала в XVII ст. довгими десятиліттями, те саме тепер, в віці пари і електрики, переходимо ми в кількох роках.

На протязі століть наш нарід складав великі жертви на жертвеннику свободи. Мимо того не поталанило нам заяснити волями в сім'ї народів. Одначе ніяка жертва не може бути безуспішна, бо ніщо в світі не гине. Тому мусимо вірити, що теперішня боротьба не може покінчити ся Полтавою. Сума наших вікових жертв мусить принести сподівану і довгожданну волю. Зрештою велика світова війна, розпочата сильними сього світа для їх власних цілей і інтересів, всунула зброю в руки рабів. І ті раби не випустять зброї так довго, аж увільнять ся від гнобителів. Український Нарід перейшов дуже кошовну школу, дорого заплатив за науку, але є на стільки талановитий і понятливий, що зуміє ту науку пристосувати у всіх обставинах. Се одно, мимо важких розчаровань, мимо незаступних страт, мимо руїни і знищення, мимо мук і терпінь, мимо сліз і крови, — дає нам повне право радіти, що живемо власне в сій роковій хвилі, коли невідклично наступить висвободження нашої нації.

* * *

Моїм завданем представити перегляд подій на українських землях за рр. 1918 і 1919. Одначе, щоб те представлене вийшло більш повне і суцільне, я коротко наведу головні події на Наддніпрянській Україні за р. 1917. від великої російської революції (ширше гл. Календар "Просвіти" за р. 1918. стаття д-ра Івана Крип'якевича: Закордонна Україна в році 1917.).

Вибух великої російської революції в Петербурзі в марті 1917 р. відбив ся широким відгомонам на Вкраїні. Всі активні елементи українського громадянства негайно взяли ся до праці над відбудовою і поширенням українського життя, розгромленого царським урядом. Дня 7. марта 1917 р. представники українських організацій Київѣ об'єднали ся в спільну організацію під назвою; Українська Центральна Рада. На чолі Ради станув заслужений проф. Михайло Грушевський. Першим зав-

данем Ради було підняти побиту українську масу, представити їй вагу положення, з'ясувати нові умови та потягнути до творення нового життя. Задля сього послужила випущена відозва до українського народу та велика загальна маніфестація в честь революції, що відбула ся 16. марта в Києві. В три дні пізнійше уладжує Центральна Рада Св'ято Вільної України в Києві. Того самого дня відбуло ся велике українське віче під проводом Антоновича, на котрім виставлено домагане автономії України.

Звістки про події в Києві та про створенє Центральної Ради летом блискавиці обійшли Україну, викликаючи всюди великий запал. Незабаром з усіх усядів України починають напливати депутації до Центр. Ради, як до українського уряду. Се склонило Центр. Раду застановити ся над створенєм центрального органу, котрий мав би право говорити в імені України не лише морально, але й правно (юридично). В тій цілі скликано на 6—8. цвітня 1917 р. перший український конгрес. Завданєм сього першого вільного з'їзду було покласти основи під державне будівництво України. Там внесено між иншим резолюції про забезпеченє тої автономії в новім федеративнім ладі Росії, про федеративну і демократичну російську республіку, про організацію Краєвої Ради з представників українських країв і міст, про практичне пристосованє самоозначення народів на території Росії, про встановленє границь між поодинокими народами Росії, про союз народів російської республіки та про Установчі Збори.

Реалізацію сих резолюцій поручив з'їзд Центр. Раді, що незвичайно підняло авторитет Ради. Таким чином перша Центр. Рада, що об'єднувала початково лиш українські організації Києва, дуже скоро поширила свою програму в напрямі політичним і навіть економічним.

Місяць пізнійше (5—8 мая) відбув ся перший український військовий з'їзд, який крім військових питань зайняв ся теж політичними і економічними справами. Перш усього з'їзд вповні потвердив постанови конгресу, одобрив діяльність Центр. Ради та визнав її єдиним органом, правосильним вирішати всі справи, що відносять ся до України. Для переведе-

ня своїх військових справ установив з'їзд **Генеральний військовий Комітет** при Центр. Раді.

Як вже згадано головною справою, що стояла на черзі невідкличних питань всіх українських віч і з'їздів, була справа автономії України. Центр. Рада початково передавала свої домагання Тимчасовому Правлінню через Українську Раду в Петербурзі, а коли не надходили бажані відповіді, вислано окр. делегацію до Тимч. Правління. Однак їй делегація не могла діджати ся вдоволяючої полагоди і тому покинула Петербург. Аж на початку червня надійшла відповідь, що правительство кн. Львова **одноголосно** відкинуло всі українські домагання.

Ся подія припала менше-більше на ту хвилю, коли до Київа був скликаний **перший всеукраїнський Селянський з'їзд**, котрий радив в днях від 28. мая до 2 червня. З'їзд доповнив Центр. Раду своїми представниками і поручив їй негайно домагатися від Тимчасового Правління сповнення всіх українських домагань. Зараз по закінченю з'їзду розпочала ся четверта сесія Ради, на котрій по довгих і гарячих дебатах постановлено всупереч опірному становиску Тимч. Правління негайно приступити до закладання підвалин автономного ладу на Україні. В тім самім часі скликано другий всеукраїнський військовий з'їзд, заборонений тодішнім воєнним міністром Керенським. І сей з'їзд рішучо обстоював домагання Центр. Ради та вибрав Раду військових депутатів, котра в цілості увійшла в склад Центр. Ради. Коли з'їзд кінчив свої наради, д. 9. червня вечером появив ся перший універсал Центр. Ради до українського народу. В універсалі наведено всі домагання Центр. Ради до Тимч. Правління і візвано український нарід до будови власної державности на українських землях "...Український Народе, — писало ся там, — нас припневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Коли Тимч. російське правительство не може дати ладу в нас, коли не хоче разом із нами стати до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей універсал і оповіщаємо: від нині самі будемо творити наше жите."

Ось так Центр. Рада, ігноруючи російське правительство

і спираючись на український нарід, почала сама творити основи державного будівництва. Задля здобуття фондів Рада наложила податок на громадян України. Універсал всюди прийнято з великим запалом, а в багатьох місцях сам народ підвищив наложений податок.

Переїнявши на себе обов'язки зверхньої влади на Україні, Центр. Рада постановила дня 15. липня реорганізувати ся та утворити український кабінет міністрів під назвою **Генерального Секретаріату**. Таким чином обов'язки українського Союму перейняла Центр. Рада, а обов'язки її виконавчого органу Ген. Секретаріат.

Мимо перепон і відмовного становиска російського правительства організація державної влади на Україні йшла скорим кроком вперед. Вкінці російський уряд побачив, що його опір на ніщо не здається, тому постановив піти на уступки. Сю свою зміну зазначив він насамперед відозвою до "братів Українців", в якій закликав, щоби Українці не йшли погибельною дорогою роздроблення сил визволеної Росії, не відривали ся від спільної батьківщини, не вносили "братовбійчої усобиці в народні ряди". Після того постановлено післати у Київ для залагоди окрему комісію з кн. Урусовим на чолі. В межи-часі назрівали дальші події. Дня 25 червня відбула ся в Петербурзі велика 75-тисячна маніфестація українських салдатів і робітників за сповнення українських домагань. Се спонукало міністрів Терещенка та Церетеллі, до котрих опісля прилучив ся Керенський, негайно виїхати в Київ для переговорів з Центр. Радою. Наступила пята сесія Ради, на котрій ухвалено поповнити склад Ради представниками національних меншостей на Україні. Порозуміне з національними меншостями мало своє значінє в переговорах з російськими міністрами. Дня 29. і 30. червня наступило порозуміне, а вже 3. липня прийшла з Петербурга телеграма про затвердженє угоди Тимч. Правлінням та про виступленє з російського кабінету трьох міністрів — кадетів. Після сього уложено й видано враз з деклярацією російського уряду другий універсал Центр. Ради. В ній говорило ся про згоду з Тимч. Правлінням. про порозуміне з національними меншостями та повідомляло ся про внутрішню ор-

ганізацію Ради і її найблизній задачі. Дня 15. линия виїхала друга делегация Центр. Ради до російського уряду в справі остаточних переговорів. Мимо згоди російський уряд не міг погодити ся з існуванем Ген. Секретарияту, а коли вже мусів, то намагав ся всіма способами обмежити його компетенцію. Не зважаючи на українську делегацію і довершену у Києві угоду, російський уряд оголосив 4. серпня свою інструкцію Ген. Секретариятови, котрою обмежено власть Центр. Ради і її виконавчого органу на території, заселеній українським народом, і зменшено скількість ген. секретарів.

Все се стало ся причиною деяких непорозумінь між українськими партіями та привело до кризи в Ген. Секретарияті. Українські соціалісти - революціонери, що творили найсильнішу групу в Центр. Раді і вже тоді голосили суверенність Укр. Установчих Зборів заявили ся за знехтованем інструкції інші змагали до злагоди. Вкінці уступив Ген. Секретарият Винниченка, а на його місце прийшов Секретарият Дмитра Дорошенка. Та сей вдержав ся лиш кілька днів, після чого Винниченко вернув до керми.

Розвиток державного будівництва на Україні від початків великої російської революції до першої кризи в Ген. Секретарияті йшов семимилевими кроками. Українська Центр. Рада, початково лиш виконавчий орган київських організацій, на протязі пів року стала не лиш виконавчим, але й законодавчим органом всієї України. Сама-ж Україна, через довгі століття лиш "Малоросія" у великій імперії білих царів, доведена до стану національно - політичної мертвоти політикою царського уряду, не лиш віджила, пробудила ся, але й здобула територіальну автономію. Розумієть ся, отся куца автономія не вдовольняла українського народу і її прийнято тільки примусом (опозиція національних меншостей, зріст контреволюції), однак все-ж таки був здобутий і закріплений один щель на драбині державно-правного ладу на Україні.

В широких українських колах зростало невдоволенє до російського правительства. Йшла остра критика другого універсалу, котрим проголошено угоду. Говорено, що сей універсал сплямив день української волі. Покінчив ся один етап за-

гально-російської революції, в котрім не сповнили ся мрії і надії українського народу. Пропало українське військо, а український народ знову пішов під керму московського народу.

До тепер йшло все легко, без великих зусиль, приймало ся, що давали, без великих напружень, без різких спротивів. Одначе тямучі люди бачили відразу, що уступки російського правительства були вимушені скрутним положенем та що воно їх відбере, скоро тільки зросте в силу і усталить новий лад Росії. З другого бо. у всі уступки творили за вузкі рамки для повного життя українського народу. Тому перед завітним днем станув тернистий шлях, засіяний кістками і політич. кровю, шлях, що ним мусів піти український народ в тяжку визвольну боротьбу за право життя, за долю і волю.

II. На шляху до суверенности.

Декларація Ген. Секретаряту. Боротьба за Українські Установчі Збори. Реакція підпояль голову. Нові з'їзди; положення на Україні. Київ — повний державний центр. Большевицький переворот. »Трикутний бій« у Києві. Третій універсал Укр. Центр. Ради.

Крізою в Ген. Секретаряті покінчив ся один період боротьби українського народу на шляху самовизначення. Україна користаючи з важкого положення централістичного уряду кн. Львова, а описля Керенського, встигла здобути автономію. Одначе, як вже згадано, автономія не могла вдоволити широких мас. З другого боку була вона дуже куца; Центр. російський уряд міг. поминаючи Центр. Раду і Ген. Секретарят, робити на Україні, що йому подобається.

Після кризи в Ген. Секретаряті Винниченко небагом знову вернув до керми. На засіданню Малої Ради, дня 12. жовтня 1917., Винниченко, як президент Секретаряту, зложив декларацію, в котрій намічено діяльність сього виконавчого органу. На першому місці зазначив він, що Ген. Секретарят є відповідальний перед революційним парламентом України т. є. перед Центр. Радою, дальше підніс державне право України: »Основою нового життя кожда нація уважає право на

своє національно-державне самоозначенє. Українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту — Центральної Ради виразно зазначила свій майбутній національно-політичний стан яко рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії. Стоючи твердо на визначеній позиції, що має на увазі єдність російської федеративної республіки, Ген. Секретарят у своїй національно-політичній роботі простувати-ме до тої мети й організаційними, творчими засобами має забезпечити українському народови державне право на його землі. Основи будучого ладу України згідно з умовою з тимчасовим правительством 16. липня має виробити Укр. Центральна Рада у формі автономного статуту України." Першою умовою будучого ладу України, — по словам декларації — має бути об'єднання всієї української землі. Дальше намічаєть ся всіми силами змагати до миру та постарати ся, щоби в будучій російській мировій делегації були представники українського народу. Усім національним меншостям на Україні забезпечуєть ся усі, потрібні їм до життя і розвитку права. Ген. Секретарят плянує також поширити свою діяльність на ті області життя України, яких не обняла інструкція тимч. правительства, а саме розширити свою компетенцію в справі харчовій, дорожній, поштово-телеграфічній, судовій і військовій. Для повної вияви волі українського народу та для ухвалення конституції України будуть скликані Українські Установчі Збори (конституанта). Крім декларації Ген. Секретарят видав відозву до населення України, котрою повідомив горожан про обняте власти.

З хвилею, коли перший раз впало слово про Українські Установчі Збори, — українська демократія ступила на шлях боротьби: за незалежність України, за повну суверенність українського народу. Сей клич перший раз кинула мабуть найбільша українська партія — соціялістів - революціонерів. Центр. Комітет тої партії вже з кінцем липня 1917 р. прийняв отсю резолюцію: "Виходячи з принципу нічим необмеженого самоозначення націй, вважаючи, що тільки само населенє України має право рішати про майбутню долю України і про її відношенє до Росії, стоячи разом з тим на становищі, що фе-

дерація може бути заключена тільки шляхом добровільного договору між суверенними націями, Українська Партия соціалістів - революціонерів визнає необхідним скликане Установчих Зборів України на основі вселюдного, тайного, рівного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права. Установчі Збори України повинні встановити політичний лад України, перевести всі соціально - економічні реформи (в першу чергу аграрну), проголосити суверенність України, установити відношене України до Росії та виробити ті умови, на яких Україна може приступити до федерації з иншими націями бувшої російської імперії. Постанови Установчих Зборів України мають мати суверенний характер і всеросійські установчі збори не мають права їх змінити."

Після сього гасло суверенних Укр. Установчих Зборів стало популярним, полюблю уми провідних мужів та знайшло свій вислів в деклярації Ген. Секретарияту. Москалі рішучо виступили проти Укр. Установчих Зборів. Представник російської партії кадетів (конституційних демократів) в Малій Раді, Крупнов, заявив, що його партія тільки тоді погодилась би з думкою окремих Укр. Установчих Зборів, коли-б вони були скликані після всеросійських установчих зборів, та коли-б сі останні встановили їх компетенцію. Російська буржуазія не думає теж признати Центр. Ради українським парламентом, ані відповідальности Ген. Секретарияту перед Радою. Подібної думки були й російські соціалісти - меншевики. Инші національні меншости через своїх представників відносили ся здержливо й неясно до напряду діяльности Ген. Секретарияту. Та вже тепер почали зарисовувати ся два ворожі табори між революційною демократією України, не згадуючи про реакціонерів, котрі притихли і не подавали майже ніяких признак житя. По однім боці станула українська революційна демократія в особах своїх найкращих представників по другім боці члени тих націй, що до революції гнобили Україну політично, культурно і економічно. Перші змагали до створення і затвердження такого ладу на Україні, котрий би від нікого незалежному українському народови дав змогу, основу і форми повного розвитку, — другі все ще намагали ся всіми

способами не винустити України з під своєї гнітучої оніки.

Становиско противників Укр. Установчих Зборів змогло ся ще більше, коли з Петербурга надійшли звістки, що сенат відмовляється ся опублікувати інструкцію Ген. Секретариятові України. На засіданню першого департаменту сенату, дня 15. жовтня 1917 р. більшість senatorів спротивила ся опублікуванню інструкції з огляду на те, що вона незаконна. Інструкція установляє автономію України, а тимчасом, тимч. правитель-ство не має до сього ніякого права. До сього управлені виключно всеросійські установчі збори, які являють ся верховною властю Росії. Сенат, що станув на сторожі законности, зміцнив виправді ворожий Україні табор, та скрінив волю і рішучість українських партій в боротьбі за право України. Російські сенатори помилилися, коли думали, що право життя і розвитку українського народу містить ся в мертвих буквах російської законности, а не в твердій волі українських мас — бути госнодарем на своїй землі — та не в революції, котра скинула царську владу і розвязала всі добровільні і насильні умови співжиття з Росією.

Справа Українських Установчих Зборів не могла вже зійти з порядку дня. З кінцем жовтня відбуло ся бурливе засідання Малої Ради, посвячене тій справі. Про потребу скликання суверенних Укр. Установчих Зборів реферував Олександр Севрюк. Сю справу обговорювала окрема комісія, до котрої входили теж представники меншостей, та сі останні систематично ігнорували засідання комісії. Рада сама повинна розв'язати сю справу і на протязі двох тижнів обробити проект про Укр. Установчі Збори. Гасло окремих Установчих Зборів так прийняло ся серед укр. населення, що деякі повіти вже й вибрали своїх кандидатів. Дискусія, яка зараз після сього вивязала ся, була незвичайно цікава, бо відразу виявила правдиве обличчя представників національних меншостей. Проти Укр. Установчих Зборів виступили тепер не лише Москалі, але й Жиди. Представник жидівського Бунду Рафес завважив, що се може довести до розриву з Росією, проти чого його партія буде бороти ся, вважаючи такий акт контрреволюцією. Російські меншевики й соціялісти - революціонери устами сво-

їх представників зазначили, що будуть рішучо виступати проти всяких відосередних тенденцій. Всі укр. партії заявили ся за Укр. Установчими Зборами, а голова Секретарияту Винниченко несподівано виявив себе прихильником суверенности — тим більше, що Україна ніколи не давала обіцянки не виходити із складу російської держави. Кінець кінців ухвалено вибрати комісію для уложення проєкту закону про Укр. Установчі Збори. Російські партії відтягнули ся від виборів до сеї комісії.

Отся постанова Центр. Ради наробила великого шуму в російській пресі. Заворушили ся всі темні сили Росії. Одночасно прокуратор київської судової палати звернув ся до російського міністра праведливости Малянтовича, в яким порядку має відбувати ся судове слідство проти Укр. Центр. Ради й Ген. Секретарияту? Йому припоручено не рахувати ся зовсім з політичними умовами, тільки при слідстві кермувати ся законом і вимогами слідчого процесу. Ген. Секретарият се орган тимч. правительства. Коли секретарі нарушують закон, то вони підлягають карній відповідальности за урядовий злочин.

Знаємо, як виразне й рішуче становиско в справі Укр. Установчих Зборів зайняли укр. соціялісти - революціонери. За те інші укр. партії вправді стояли за Укр. Установчу Раду, але здержували ся виразно і явно сказати, що Україна йде на розрив з Росією. Під впливом галасу російської преси, яка з піною на устах накинула ся на змагання Українців до державної самостійности, Винниченко звернув ся з письмом до преси. В ній зазначив він, що суверенність Укр. Установчої Ради необхідна, яко умова певного й примусового прояву доброї волі демократії України. Суверенність — на його думку — ще не рішає прояви сеї волі в бік відокремлення від Росії й незалежности. Дня 30. жовтня 1917 р. відбуло ся засідане Комітету Центр. Ради, на котрім Винниченко зложив отсю заяву: Укр. Ген. Секретарият, признаючи в купі з усією демократією російської держави право кожній нації на повне самоозначене, тим самим признає і за українським народом право свободи, без усяких обмежень проявити свою волю на Укр. Установчій Раді. Разом з тим Ген. Секретарият, твердо стоячи на грун-

ті своєї декларації, котру прийняли всі фракції Центр Ради проти одного голосу представника партії народної свободи (кадетів), проводити-ме свою діяльність в напрямі указанного в декларації становища. В дискусії знову стерлися два табори: український і централістичний.

В межичасї дальнє ностунила організація всіх творчих сил України. Революція принесла волю. Люди, що ніколи не зазнали свободи вільного громадянина, тепер всіма силами змагали обєднати ся до спільної праці в гуртки, сіїлки і союзи. Розуміється, що волею треба також вміти користувати ся. Від волі до анархії лише один крок. Ми пізнійше побачимо, як люди злої волі, непривчені до виорядкованого вільного життя, спричинили хаос і анархію на Україні, що довгі місяці була оазою ладу, порядку і законности на території бувшої Росії

Початок осені 1917 р. зазначив ся новими з'їздами різних організацій. Буду їх лиш нотувати, не маючи наміру ширше спинювати ся над ними. Перш усього годить ся згадати про з'їзд "Вільного козацтва". Зародило ся воно у звенигородським повіті на Київщині. Його метою було виступити проти безладя, яке подекуда починало зазначувати ся ізза недостатчі цїнко зорганізованої влади. Небавом організація "Вільного Козацтва" поширила ся на Білу Церкву, Умань, Канів, Ніжин. Була се початково щиро демократична організація, та поволи з її зростом піднала під вплив багатого селянства. Центр. Рада, скликаючи з'їзд з представників козацтва, мала мабуть намір тим чином здійснити мрії соціалістичних партій про всенародню міліцію. Вироблено статут вільного козацтва, та, на жаль, його розвій не зовсім пішов в напрямі, задуманім Центр. Радою. Провід сеї організації опинив ся в руках гетьманських потомків кн. Кочубея і Скоропадського, пізнійшого гетьмана. Видійшійшій ролі вільне козацтво не відіграло.

На той сам час припадає теж другий всеукраїнський учительський з'їзд. Він зайняв ся горячо справою української школи та ухвалив постанови-дезідерати до Центр Ради про українізацію школи, про позашкільну освіту на Україні, про управу шкіл. Учительський з'їзд підпер становищу Центр.

Ради в боротьбі з тимч. правительством в справі об'єднання всієї української території під рукою одної української влади Центр. Ради.

В жовтні 1917 р. відбувся в Києві також зїзд губернійських комісарів автономічної України. Із звітів поодиноких комісарів виявилось, що Україна, хоч довго встояла перед анархією, починає вступати в фазу важкої кризи. Воно й не диво. Раз, що на Україну насувала ся важка хвиля анархії, котра бушувала на півночі, у великоруських губерніях. Там підготовляв ся вже тоді смертельний бій між російською буржуазією і революційним пролетаріатом. Вже тоді проносились шумні кличі: Вся власть робітничо-жовнірським радам! З другого боку Україна була найближша фронту, а через те й підпадала всім нещастям, які там підготовлялись. Знову-ж селяни не всюди порозуміли як слід кличі про земельну реформу. До Києва доходили сумні звістки. Здеморалізоване військо нищило українські села, грабувало збіжжя, худобу, розгромлювало оселі. Салдати палили хати, спускали стави, в пошукуванню за рибою), нищили засіви, розгромлювали склади алкоголю, насилували жінок. В різних місцях діяли ся безпорядки на земельній і лісовій п. раді. Силою забирали поміщицьку землю, без пляну руйновано велику земельну власність, вирубовано ліси. По селах почали ширити ся грабіжі і крадіжки. До того-ж іще перед Україною стояла страшна кара — демобілізація армії. Отсі з'явища зовсім не були пригожі для закріплення нової влади і то в часі, коли перед українським урядом і укр. демократією станула грізна конечність невідкличної боротьби з російською буржуазією і російськими соціалістично-централістичними елементами. Треба було готовити ся до важкого і затяжного бою. З признанем годить ся піднести, що українська демократія робила все можливе, щоб би найти союзників в тій боротьбі. Українські провідники постановили проти одностайного московського фронту поставити суцільний фронт недержавних народів. Се був не політичний романтизм Кирило-Методіївців, так проречисто вимріяний в "Книзі битія українського народу," написаний Костомаровим. Се вже не наївність, коли справді думало ся, що

славянські народи буде можна зєднати для спільних політичних і культурних цілей, а Україна займе почесне і провідне місце в славянській родині. Ні, в серці України — замісць славянських братів, знайшли ся представники живих націй, що стогнали у важкій ярмі царизму.

З'їзд народів радив в Києві від 21. до 28 вересня 1917 року. На з'їзд прибули представники Українців, Білорусинів, Литовців, Лотвишів, Естонців, кримських Татар, Грузинів, донських козаків і Жидів. По привітах й рефератах ухвалено резолюції про федеративний устрій російської держави, про загальнодержавну та краєві мови, про Раду Народів, про Установчі Збори, про мирову конференцію, про національно - персональну автономію, а опісля про поодинокі нації і їх домагання. Поляки не брали участі в з'їзді, лиш під кінець з'їзду представник польської соціалістичної лівниці Лукашевич прочитав декларацію від київської секції соц. партії. В ній стверджував він на точній повній незалежності кожного народу, говорячи: "грунтовне та всебічне перебудоване державного організму і громадянства на широких демократичних підвалинах може бути досягнене тільки при цілковитій політичній незалежності. Всяке підлягання иншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу, і, збільшаючи виснаження підлеглих другій державі трудящих народних мас, ослаблює сили пролетаріату і трудового селянства в їхній класовій боротьбі та визволене з економічного, політичного і національного гніту."

Недержавні народи Росії поєднали ся під проводом Українців на платформі спільної боротьби проти нації-пана і гнобителя, моск. народу. Та серед підготовчої роботи настали події, що роз'єднали спільні сили народів, згідно перепинили обєднуючу акцію.

Тими подіями була горожанська війна і большевицьке повстанє в Петербурзі. Від самого початку великої російської революції замітний був поділ російського громадянства на два супротивні, а згодом і ворожі табори. Знаємо початки революції і тих людей, що їх революційна хвиля винесла на верх. Першими наглядними керманичами і творцями револю-

ційних подій були представники російської буржуазії. Перший революційний кабінет — тимчасове правительтво — севж кадети. На чолі правительства стояв ки. Львов, та справдішим його головою був провідник кадетів проф. Павло Мілюков. В часі, коли треба було скоро рішати і ще скорше ділати, сей професор вмів гарно говорити. Проповідував імперіялістичний лібералізм, котрого не розуміли маси робітництва і мужицтва. Не було сумніву, що ті маси готували ся повалити буржуазний імперіялізм — так само, як вони змели заборчий царат. Мілюков був на стільки далекоглядний, що с м уступив скорше, ніж се стало ся. Після цього прийшов до власти "герой революції" Керенський. Сей гомінкий чоловік бажав творити поміст між буржуазією і пролетариятом, сей сиссібний адвокат великими словами хотів "виграти справу". Мав навіть успіхи. Здавив авантуру Корнілова та не встояв ся перед тими, що вміли голосити і частинно здійснювати ще красші кличі і обіцянки. Під кінець диктатури Керенського анархія обняла майже цілу Росію. А тут лунали вже большевицькі поклики і гасла. Большевики захопили широкі народні маси двома гаслами: негайний мир і негайне переданє землі селянству. На місце Керенського вступив на престол російських самодержців большевицький папа, божище темних солдатських мас, няних матросів і простолінійних, наївних ідейників самодержець і миротворець Ленін-Ілін-Улянов.

Заки одначе большевики захопили владу в Росії, на Україні йшла організація одностайного фронту проти російських централістів. Тимч. правительство обмежило автономію України лиш до п'ятиох губерній, а у відомій інструкції застерегло собі іменоване урядників з поминенєм Ген. Секретарияту. І се діялось власне тоді, коли українська демократія наглядно бачила всю ілюзоричність такої автономії та чим раз явніше і виразнійше ставала на шлях самостійности і незалежности. Дня 2. падолиста відбув ся в Києві третій всеукраїнський військовий з'їзд. На сїм з'їзді прозвучали нотки, котрі виразно вказували на бажанє України стати вільною державою. Виступ представника партії українських соціялістів-революціонерів М.^о Ковалевського з жаданєм суверенних Укр. Устан.

Зборів стрінули всі з небувалим захопленням. Він накликав закинути всяку компромісовість, а власними силами утворити Укр. Демократичну Республіку. Такі думки на з'їздах і зборах приймалися з великим запалом. І се піддержало Ген. Секретаріят в дальшій акції. Поки-що проголошено з'єднання всіх укр. земель Росії. Дня 3. листопада 1917. появилася відозва Генерального Секретаріату:

ВІД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ!

Генеральний Секретаріят повідомляє всіх горожан всі правительственні уряди, політичні і правительственні органи на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї zostали ся безправлячих центрів. Тому зростає замішане політичне, господарське й суспільне. З огляду на те, Секретаріят доновнюється тимчасово генеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, поштових, телеграфічних і комунікаційних. Компетенція Ген. Секретаріату поширюється на всі ті губернії, де більшість населення складається з Українців. Тому губернії херсонська, харківська й таврійська (без Криму) включаються в територію України.

Всі органи тих губерній, а також горожани єдиної України всіх пародностей мають звертати ся з усіми справами до відповідних секретарів Ген. Секретаріату.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії — се тільки контрреволюційна пропаганда або проста несьвідомість. Центр. Рада і Ген. Секретаріят твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостати в складі федеративної російської республіки як рівноправне державне тіло. Теперішнє політичне положення тої постанови не змінює в нічім.

Доки не заключений мир між воюючими державами, робота на фронті не сьміє спляти ся. Армія мусить бути одита, накрмлена і озброєна. Ген. Секретаріят в дорозумінню з компетентною центральною воєнною властю уживає

всіх способів, аби заспокоїти всі потреби армії.

Вибори до всеросійських Установчих Зборів повинні відбутися, як назначено 12. (25 н. ст.) падолиста, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росії.

Горожани й органи мають се прийняти до відома й подбати з цілою енергією, щоб вибори переведено точно, активно й багатолюдно.

В короткім часі Центр. Рада затвердить і Ген. Секретаріат проголосить закон про Укр. Установчу Раду. Виборчим органам подається до відома, щоб після виборів до російських Установчих Зборів не зв'язували виборчих апаратів.

Виробляєть ся плян воєнної охорони всієї України від погромів, грабіжних і всякого безчинства. Губернським і повітовим комісарам дається до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу й енергічну боротьбу з анархією й переступствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією і в цілі установа доброго порядку Ген. Секретаріат буде опирати ся на місцевих органах самоуправи, які являють ся органами місцевої влади, коло яких повинна з'єднати ся з ціллю їх піддержки вся місцева демократія.

Кінчать ся праці над законопроектом про урегулирование земельних відносин і передачу нетрудових земель в розпорядження земельних комітетів. Закон видається в короткім часі. До того-ж часу мусить ся спинити всякі самовільні заходи.

Всім місцевостям, органам і відповідальним особам поручається всі накази й поручення Ген. Секретаріату виконати точно та скоро.

Горожанам України поручається бути дійсно свободними громадянами й активно та радо стати до помочи всім органам у важній і загальній справі установа порядку на Україні й охорони великих завоювань всеросійської революції.

Генеральний Секретаріат України.

Город Київ.

3. падолиста, 1917 року.

Отся відозва свідчить наглядно, що Ген. Секретарият не чув ся іще на силах проголосити незалежність України, коли про відокремлене України від Росії говорив—як про контр-революційну пропаганду. Одночасно замітне є вагання під тим оглядом. Україна повинна зостати ся в складі федеративної російської республіки, бо теперішнє політичне положення не змінює первісної постанови. Та найближші події засадничо змінили те положення і вивели Центр. Раду і Ген. Секретарият на отвертий шлях самостійної політики.

Велика російська революція, котру початково думали і творці провести без глибших потрясень, обмежуючись скиненням царату і деякими менше радикальними реформами, в подальшій перспективі перетворилась на соціальний, отже найбільш дразливий ґрунт. Керенський намагав ся спинити розбрат революційних сил, а створена "Рада Рос. Республіки" була останною спробою з'єднання розщеплених громадських сил. В "Раді Рос. Республіки" утворилась ліберально-капіталістична більшість, зложена з буржуазної інтелігенції, промисловців, представників самоуправних інституцій, кооперативів, трудовиків, лівих рос. соціалістів-революціонерів і лівих рос. соціалістичних демократів (меншевиків). На отсих стовпах мало оперти ся правительство Керенського, якого головною метою було вдержання централізму і дальша війна.

Проти політики правительства виступили представники неросійських народів і більшовики. Перші не могли погодити ся на обстоюваний Керенським централізм, другі ждали покінчення війни, щоби голодні й обмануті маси спрямувати на арену соціальної боротьби та тим чином розправити ся з капіталістичним ладом, котрий, на їх думку, доживав останні свої дні. "Рада Республіки" навіть не увійшла в жите, бо вже на першій засіданні представники неросійських народів і більшовики опустили салью нарад. Розпочалась мобілізація сил двох протилежних таборів. Ліберали скликали з'їзди, наради, міркували і радили, звертаючи увагу на більшовицьку не-

безиєку. Большевики більш практично взяли ся до праці. Вони безнастанно вели широку агітацію між військом і робітниками, а петербурська рада робітничих і салдатських депутатів стали їх виключною домешою. В досить скорім часі війсьсько, котре не хотіло бороти ся на фронті, знеохочене і здеморалізоване найшло ся під виключним впливом большевицьких кличів. В падолисті большевики зорганізували воєнно - революційний комітет, котрий відніс ся до всіх частин військ із порученем не виконувати ніяких розпорядків воєнного начальства без його апробати. Сей Комітет, навязавши тісні зносини із військовими організаціями на провінції, снішив військові відділи, що йшли до столиці для оборони тимч. правительства. Керенський вмів виголошувати гарні бесіди, та не вмів мужно ділати. Саме тоді, коли він продумував над переведенем слідства проти воєнно - революційного комітету та над арештованєм Леніна, большевики в ночі з 6 на 7 падолиста виступили збройно проти правительства. На вулицях Петербурга появили ся большевицькі військові відділи з панцирними самоходами. Тоїж ночі зайнято друкарні кількох газет і видруковано відозви. Військові відділи обсадили всі державні будинки і арештували всіх міністрів. Тільки Керенський втік із столиці з думкою організувати оборону. Тої самої ночі відбув ся у Смольнім інституті загально-російський з'їзд делегатів рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, котрий затвердив довершений переворот і проголосив програму нового уряду.

Ось так революційна Росія розкошала ся на збройні табори. Большевики побідили, та й ліберально-буржуазний блок не здавав ся. Заходила небезпека, що російські центральїсти схочуть з полудня організувати сили для боротьби з центром держави. Розумієть ся, в'такім випадку домагання й набуті революцією права черосійських народів відійшли би в сутінь. Найкрасший приклад маємо саме тепер на Денїкінї. З другого боку позбавлені влади в боротьбі зі своїми супроти

виниками могли би зійти на реакційні шляхи, щоби тільки ново дійти до сили і значіння. Україна, що з таким напруженням і вкладом енергії боролася проти реакції і централізації, мусіла з одного боку обороняти революцію, з другого вижити її з наслідків закінчення збройного конфлікту між воюючими таборами.

Вночі 7 листопада відбулося засідання комітету Центр. Ради, на котрім внесено отсю постанову: "Центр. Рада одногласно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії і йому підчиняються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центр. Радою та негайно приступає до діяльності." До Комітету увійшли представники українських партій: соціально-демократів, соціалістів - революціонерів, соціалістів-федералістів; російських партій: лівих соц.-дем. (большевиків), соціалістів - революціонерів; жидівських партій: Бунд, об'єдн. жид. соц., даліше Ген. Військового Комітету, Ген. Комітету залізничників, Всеукр. Ради військових депутатів, київської ради, робітн. депутатів, київської ради солдатських депутатів та представники Харкова, Катеринослава й Одеси. При Комітеті утворено революційний штаб, якого завданням стало створення військової влади на Україні та забезпечення воєнних елементів, що стоять на сторожі революції і порядку. Дня 7 листопада появилася відозва Комітету: "На вулицях Петрограда йде боротьба між тимчас. правительством і петроградською радою робітничих і солдатських депутатів. Вороги революції та народної волі можуть скористуватися сією боротьбою для того, щоб повернути старий царський лад та вкочувати народ у неволю. В сей грізний час вся революційна демократія, робітництво, селянство та військо неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та демократичний лад на Україні. Зважаючи на се, Українська Центр. Рада утворила 7. листопада Крайній Комітет для охорони революції, котрому й доручила всякими способами разом з Ген. Секретаріатом Ради боротися з ворогами революції, зберегти"

спокій в краю та боронити всі завойованя революції." Дальше визнається до послуху розпорядкам Комітету і наказується всюди зберегти лад, спокій і законність.

Яке становище зайняла Україна супроти большевицького перевороту? Сею справою займала ся Мала Рада на засіданню 8. листопада. Тоді прийнято резолюцію М. Ковалевського: "Визнаючи, що влада в державі, як в кожному окремому краю, повинна перейти в руки всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і солдатських депутатів, котрі являють ся тільки частиною організованої революційної демократії Укр. Центр. Рада через се висловлюється проти повстання в Петрограді". До того ухвалено іще поправку Ткаченка, що Центр. Рада буде боротися проти піддержки большевицького повстання на Україні. Наслідком прийняття цієї резолюції було виступлене большевицького провідника Пятакова (пізнішого большевицького комісара в Києві) з Ради. Він опустив заїдане із словами: "Коли ви будете гинути під ударами російського імперіялізму, ми будемо з вами із зброєю в руках." І ми справді вже від двох літ переносимо все найгірше від того імперіялізму, однак большевиків бачимо власне в рядах імперіялістичних ворогів України, із зброєю в руках, але проти нас.

Через виступлене большевиків розпався Краєвий Комітет охорони революції. По Києві розійшлися чутки, що київські большевики думають теж про окремий виступ. Реакційні кола, бачучи роздвоєне революційних сил, постановили поодиноким розправитися з революційними організаціями. Проти Краєвого Комітету охорони революції виступив штаб округи з начальником Квецінським (Поляком) на чолі. Штаб опирався на школах юнкерів і прапорщиків та на козаках. Крім того з фронту покликано іще козаків, чесько-словацький батальйон та кілька батальйонів смерти. Комітет охорони революції приголосив, що штаб є розпущений. Дожидаючи помочі з фронту, штаб постановив перш усього розправитися з большевицькою радою робітничих депутатів. Дня 10. листопада штаб оточив бувшу царську палату, осідок революційних органі-

заций, де відбувалося засідання ради робітничих депутатів. Військо вдерлося до палати, знищено діловодство соц. партії, всіх депутатів арештовано й ограблено, а між ними й п'яничка київських большевиків Пятакова. Одночасно розпочалася агітація проти Центр. Ради. Виступ штабу округу, викликане військом з фронту для боротьби з робітниками — початки тої анархії котра й досі з'їдає живе тіло України. Укр. Центр. Рада і Ген. Секретаріят намагалися всіма силами припинити горожанську війну на Україні. Ген. Секретаріят звернувся з відозвою до горожан і військ України: "На Україні ллється кров! Одні частини військ йдуть на інші. Жертви серед військ і мирного населення великі. Роботи над прохарчуванням фронту й тилу не виконують, тоді, коли краєви гинуть голод. У Києві на вулицях йде бій". Ген. Секретаріят України, найвища краса влади, в ім'я рятунку Рідного Краю,магається, щоб усі частини військ і всі горожани України не тільки не заперестали нападати одні на одних. На Україні немає чого вести криваву боротьбу. Українська Центр. Рада вибрала всіми народами України й висловлює волю всієї революційної демократії. Що до своєї істоти, се краєва влада селянських, робітничих і салдатських депутатів. Усі війська та всі народи повинні признавати владу Ген. Секретаріату Укр. Центр. Ради й цілком підчинятися його розпорядкам. Досить пролилось крові! Хто далі вести-ме криваву боротьбу, той ворог Рідного Краю й революції.

Однак ніякі заклики не спинили домашньої війни, яка розгорілася в Києві. На вулицях Києва шалів "трикутний бій" між Українцями й большевиками з одного боку (химерна війна, в якій поставила їх тоді проти одного супротивника)) і військами тимчас. правительства з другого боку. В обороні ладу й порядку, а тим самим в обороні Центр. Ради, станули українські частини військ, большевицькі відділи складалися з робітників і салдатів-большевиків, штаб округу, що уособлював владу тимчас. правління підпирали юнкери, школа прапорщиків, удавався батальйон і Чехо-Словаки. Через кілька днів велися в місті завзяті бої, на вулицях будовано окопи, стрільна тяжкої артилерії торошили укріплення юнкерів. Та в тягу боротьби

правительствених військ почали відпадати Чехи, козаки й інші частини військ, штаб потайно втік з Києва. В таких обставинах Укр. Центр. Рада перебрала повноту влади на Україні. Дня 13. листопада Центр. Рада телеграфічно розіслала повідомлене до всіх укр. губерній про перебрані влади. Ген. Секретаріат доповнено шістьма генеральними комісарами, а першу чергу комісаром для військових справ. Комісаром назначено Симона Петлюру, котрий негайно поручив підпол. Павленковича обняти уряд команданта київської округи. Петлюра повідомив теж всі начальні військові влади про новий створений осередок державної влади на Україні. Також голова Ген. Секретаріату В. Винниченко повідомив начальників залізниць на Україні, всі армейські комітети, начальників постачання південно-західного й румунського фронтів, що від 14 листопада владу в краю обняв Ген. Секретаріат, поповнений бракуючими генеральними комісарами, а між ними комісарами для військових справ і шляхів.

Через домашню війну розпала ся російська держава. Всякі звязки з центральним правлінням (за обсаду котрого на півночі кипіла боротьба) були пірвані. Народи бувшої Росії мусіли самі дбати про себе, встановлювати й закріплювати новий лад, бороти ся з анархією та оберігати здобутки революції. Мусіла про себе дбати й Україна. Центр. Рада всі сили повертала на працю коло державного будівництва. Щасливим випадком по подіях в Києві вся власть найшла ся в руках Центр. Ради. Сю хвилю використано на те, щоб проголосити Українську Народну Республіку. На засіданню Малої Ради, дня 20 листопада проф. Грушевський забрав слово, і в своїй промові зазначив, що грізний момент і горожанська війна вимагають від Укр. Центр. Ради рішучих, героїчних засобів для встановлення міцного, справді демократичного ладу. Одиною основою влади Ген. Секретаріату може бути тільки проголошене Укр. Народної Республіки. Після того відчитано зміст третього універсалу.

ТРЕТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю російської республіки. На півночі в столицях йде межиусобна і вива боротьба. Центрального правительства нема і по джаві ширить ся безвладє, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади дужої, сної, народної Україна також може впасти в безодню биці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братними народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все жите на нашій землі. І ми українська Центральна Рада, твоєю волею, в імя творення ду в нашій країні, во імя ратованя всієї Росії, оповіщаю

Від нині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від російської республіки і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб лами нашими допомгти всій Росії, щоб уся російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити на наших землях, давати закони і правити належить Українській Центр. Раді, і нашому правительству — Секретариятові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою власттю станемо на стороні прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народної Укр. Республіки належать землі, заселені в більшості Українцями: Київщина, Галичина, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Хирківщина, Тернословщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Окрім того, визначене границь Укр. Народної Республіки, що до прилученя частин Курщини, Холмщини, Вороніжщини, так і сумежних губерній і областей, де більшість

селення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх-же громадян цих земель оповіщаємо:

Від нині на території Укр. Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Укр. Центральна Рада доручає генеральному секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як поряdkувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Укр. Установчих Зборів.

Праця робітництва в Укр. Нар. Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання і красшої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи, як інтересів України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світа. Волею і іменем Укр. Республіки ми, Укр. Центр. Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і співників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі право українського народу в Росії і поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожний громадянин республіки України, разом з громадянами усіх народів ро-

сійської республіки, повинен стояти твердо на своїх
зінцях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції зате-
по відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Від нині на землі Української Республіки смертна
ра касуєть ся.

Всім увязненням і затриманням за політ. виступи,
блені до сього дня, як уже засудженням, а також і тим,
іще до відповідальности не нотягнений, даєть ся н
ампестия. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відпо-
ний духови народу.

З тою метою приписуємо Ген. Секретарству суд
справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і
вести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішних справ пр
суємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення пра-
цевого самовпорядкування, що являють ся органами
висшої адміністративної влади на місцях, і до встанов
революційної демократії, що має бути найкрасшою о
вою вільного демократичного життя.

Так само в Укр. Нар. Республіці мають бути забо-
чені всі свободи, здобуті всеросійською революцією:
боди слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, н
торканости особи і мешканя, право і можливість ужи
місцевих мов у зносинах з усіми установами.

Український народ сам довгі літа боровши ся за с
національну волю і нині її здобувши, буде твердо ох
вити волю національного розвитку всіх нардности
Україні суцїх, тому оповіщаємо: що народам велик
ському, єврейському, польському й иншим на Ук
признаємо національно-персональну автономію для
безпеченя їм права та свободи самоврядування в спр
їх національного життя. Та доручаємо наццому Генер
ному Секретарству національних справ подати нам в

близшім часі законопроект про національно - персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Укр. Нар. Республіка повинна напружити всі свої сили і ратувати, як себе так і фронт і ті частини російської республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народної Укр. Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центр. Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладом і руйніцтвом та до дружного великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблене тих форм має бути проведене на Українських і всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня 1917. (9. січня 1918) року, а днем скликання їх — 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно виданий буде закон.

У Києві, 7 (20) листопада, 1917 р.

Третім універсалом Укр. Ц. Рада поставила на порядку невідкличної розв'язки багато справ, тісно злучених з державним будівництвом України. Найбільш пекучою справою для широких народних мас була земельна справа. Третім універсалом знесено право власности панських земель без викупу та до часу видання дотичного закона передано їх до розпорядимости земельним комітетам. Таке передвчасне рішення земельного питання було ділом найбільшої, найсильнішої і найчисленнішої, хоч інтелектуально не дуже сильної партії укр. соціалістів-революціонерів. Постанова про перехід землі без викупу в руки трудящих мас, була на нашу думку, хибна вже в своїм założеню, та спричинила молодій Українській Республіці багато лиха, котре тягнеться до нинішнього дня і котрому кінця невидко. Крилатий клич про землю без викупу цілу Україну, а головно село, пхнув в стан безнастанної фермента-

ції, хаосу, вороговання, поглибив пронасть між багатими ними, з'єднав великих земельних посідачів, капіталістів в перозривний гурт, в один табір проти Української Ц. Ради, а тим самим проти української державности.

Поміняючи обставину, що третій універсал скри собі зародки будучих конфліктів, що товариш генераль секретаря для національних справ Поляк Міцкевич через повіджену конфіскату наанських земель зложив свій уряд, Українська Центр. Рада була єдиним справдішним парламентам на території цілої Росії, Україна єдиною країною, де шанувалося закон, де людське житє і майно мали свою цінність, а Київ був одиноким правово-організаційним центром. Про се найкрасше свідчить факт, що представники антант офіційно признавали уряд Укр. Центр. Ради — Генераль Секретаріят. Не лиш Франція, на котру валив ся тяжкий удар німецької мілітарної переваги, забігала коло Центр. Ради — але її підпирали тоді ще й Англія та Японія. Своє становище змінили вони різко з хвилею, коли Україна не захотіла вавити ся далі у війні і вступила на шлях мирної політики.

III. Берестейський Мир і перша війна з большевиками

Мирова пропозиція російських большевиків. Нота Ген. Секретаріату. Мат ради народних комісарів. Хвиля анархії на Україні. Всеукраїнський зїзд рад робітн., салдатських і селянських депутатів. Харківський совіт. Співпраця між укр. військами і большевиками. Виїзд укр. делегації до Берестя. Російська делегація признає самостійність укр. делегації. Розрив з большевицькою цією. Заключенє миру. Зміст мирового договору.

Коли петербурський переворот з 6 і 7 падолиста віз до влади над бувшою царською імперією російським лівим революційним демократам (большевикам) з Ленїном і Троцьким, Броннштайном на чолі, конгрес рад робітничих і салдатських депутатів (з большевицькою більшістю) звернув ся дня 9 до падолиста до правительств всіх воюючих держав з мировою пропозицією. Правительство рад бажає демократичного і справедливого миру, без анексії, без присвоєня чужої території, без насильного включеня в свій склад чужих національно — та без відшкодовань. В своїй пропозиції радянське пр

тими і бід-
тів в один
ої Центр.

скривав в
ерального
через за-
і уряд, —
парлямен-
ою, де ще
свою цін-
центром.
антанти
неральний
яжкий тя-
нтр. Ради,
становис-
отіла кро-
літики.

ками.

арияту. Ульги
сеукраїнський
овіт. Сутички
я. Російська
цькою делега

ста віддав
лівим со-
Троцьким
лдатських
дня 9. па-
ровою про
і справе-
території,
альностей,
ке прави-

тельство навіть надало пояснення, як треба розуміти анексії і відшкодування. Уважаємо за вказане навести се пояснене на доказ, як страшно різниться від себе большевицька теорія і практика. "Під анексіями, -- говорить ся в пропозиції, — або насильним присвоєнем чужих територій розуміє правительство кожде включене якоїсь малої слабкої нації у велику могутню державу без згоди сеї нації, незалежно від ступня її цивілізації і її географічного положення, чи то в Європі, чи в краю, положенім за океаном. Насильне вдержане якогось народу якоюсь державою, відмова перевести всенародне голосування населення, коли населене висловило своє бажанє, що до сього в пресі, або на народних зборах, або в партійних ухва-лах, або шляхом повстання проти гнобителів, відмова у війсьکو з зайнятої області, нарешті відмова права завести у себе по вподобі власну форму правління — се є анексія або насильне присвоєнє. Правительство є того погляду, що продовженє війни з цілю поділити безсильні, переможені національности між багатими й сильними націями — се великий злочин супроти людськості."

Одначе хибно-би було думати, що большевики перші піднесли справу миру. Ні, вони взяли сей клич в свій репертуар, яко один з найбільш успішних агітаційних засобів. Миру бажали всі недержавні народи Росії а в першій мірі Україна. Раз тому, що Україна не мала ворогів там, де їх мала Росія, відтак тому, що Україна мала на меті власне визволенє, а не інтереси царської чи централістично - капіталістичної Росії, а третє тому, що Україна дуже терпіла через воєнні події, бо-ж війна вела ся на українській території, вкінці війна перениняла Україні довести до успішного кінця національну революцію, з'єднати свої сили і закріпити своє становище в федеративній Росії.

Від перших днів революції думка про замирене, про спиненє війни, про заперестанє проливу крови і нищення матеріяльних і моральних дібр — була дуже жива. Миру бажали не лиш широкі народні маси, його бажали й провідники політики, котрі передвиджували всі невидги а почасти й невидги ізза покінчення війни. На всіх з'їздах і зборах безнастанно під-

ношено домагане миру. Найбільш проречисто висказався в справі четвертий з'їзд української соціал-демократичної партії, що відбувся у Києві дня 13 жовтня. Резолюція про цю війну поручала фракції партії в Укр. Центр. Раді від Центр. Ради і її Ген. Секретаряту: а) вплинути на російський уряд в напрямі ліквідації війни (без угоди і контрибуцій), б) вимагати від тимчасового уряду оголосити перемир'я, в) домагатися участі представників народу в мировій конференції.

Змагане до замирення було у всіх народів бувшої України підготовляла до мирових переговорів. Та в часі більшовицького правительствa звернулося до всіх цих держав з відомою мировою пропозицією. У відповідь на це, центральні держави і їх союзники, отже, Німеччина, Австрія, Угорщина, Туреччина й Болгарія згодилися негайно приступити до мирових переговорів. Місцем переговорів назначено Бересте Литовське, зайняте тоді німецькими військами. Центральним державам дуже спішило, як найскорше замиритися з Росією й її народами, з огляду новими національними державами, щоб мати вільні руки для дальшої війни проти ворогів. Замість замирення на заході й полудні.

З початком грудня справа миру широко дебатовалася в Малій Раді. Представники усіх партій домагалися замирення. Перемир'я і мир мусять бути зроблені від імені української Народної Республіки. Крім того Мала Рада висловлювала думку змагати до загального миру, для всіх справедливого і демократичного, в порозуміння із союзними державами, а не миру за всяку ціну. Для забезпечення корисних умов миру Генеральний Секретарят постановив утворити з румунського і полуднево-західного фронтів один український фронт.

Для контролі більшовицьких переговорів в Бересте Литовськ Укр. Ц. Рада делегувала свого члена Миколу Левицького. Між ними і більшовицькою делегацією виникли розбіжності за того, що більшовики поспішилися зробити перемир'я без участі Українців. Любінський відмовив більшовицькій делегації права говорити в справі перемир'я іменем цілої Росії.

Тимчасом Генеральний Секретаріят випустив ноту до неутральних і воюючих держав, в котрій з'ясував своє становище в справі миру. В ноті виразно зазначено, що уся демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру поміж усіми державами, що тепер ведуть війну. Мир повинен забезпечити свободу народноправного самоозначення усім, навіть найменшим народам в кожній державі. Українська Народна Республіка виступає самостійно в міжнародних справах через своє правительство, яке повинно брати участь в мирових переговорах, конференціях і з'їздах на рівні з усіми іншими державами. Нота з натиском зазначає, що власть ради народних комісарів не простягається на цілу Росію, а зокрема не простягається на Укр. Нар. Республіку. Мир, який хоче заключити Росія із своїми противниками, лише тоді буде важний для України, коли його умови прийме і підпише правительство Української Нар. Республіки. Нота кінчить ся уступом: "У. Г. Секретаріят держить ся твердо принципу загального народноправного миру та змагає прискорити його закінчене. Признає велике значінє всіх змагань, щоб такий мир здійснити, вважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю Литовським, і рівночасно бажає, щоб справу миру завершено на міжнароднім з'їзді, на який укр. правительство запрошує усі воюючі держави."

У відповідь на ноту Ген. Секретаріату до неутральних і воюючих держав надійшла отся телеграфічна відповідь почвирного союзу з дня 26. грудня 1917.: "Нота Ген. Секретаріату Укр. Нар. Республіки до всіх воюючих і неутральних держав означає яко безумовно потрібне, щоб представники Укр. Нар. Республіки взяли участь в переговорах в Берестю Литовським. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина прив'язують вартість до того, щоб зазначити, що вони готові повитати уповноважених представників Укр. Нар. Республіки у мирових переговорах у Берестю Литовським." Таким чином почвирний союз офіційально признав Україну і запросив її представників до участі в мирових переговорах.

Дня 22. грудня розпочали ся мирові переговори в Берес-

тю Лит. До конференційного стола засіли по однім боці представники большевицької Росії, по другім висланці Німеччи Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. На першім засіданні після привітних промов, голова російської делегації Троцький розвинув основи російської мирової програми, яка обіймала в загальних зарисах все те, що містило ся в знайомій позиції з 9. листопада. Хочу звернути увагу на одну з тої програми тому, що на неї погодили ся представники всіх національних держав. А саме Троцький запропонував, щоби національним групам, які перед війною не мали політичної самостійності, дати можливість шляхом плебісциту (всенародного голосування) рішити про їх приналежність до одної чи другої держави, або про їх державну самостійність. Делегації члени чірного союзу у відповіді зазначили, що питане державної приналежності національних груп, що не мають державної самостійності, не може бути розв'язане міждержавною угодою. В данім випадку кожна держава може се питане розв'язати із своїми народами конституційною дорогою. Взагалі ж ці речі прова конференція в Бересті Литовським розпочала ся газетою ідеї і кличів, котрі мали ворухнути цілий світ, а котрі коли не мали бути сповнені. Большевики вибрали собі Берестя за трибуну, з котрої мали дунати могутні кличі про оборону малих, слабих або обездолених націй. Та не поагода національних питань була в них на думці; сі гасла мали тільки з'ясувати симпатію большевикам у полюблених народів, щоби таким чином наїти підлогу для соціального перевороту і триумфу большевицької програми. В сути річч, поза словами і шумними фразами, в Бересті стрінули ся два імперіялізми: оден репрезентований большевиками з думкою про всесвітню большевицьку республіку, другий представлений Німеччиною з думкою про велику імперію Гогенцоллернів. Після першого засідання відложено дальні переговори на 10 днів, т. є до 11 січня 1918 р. Сей речинець був потрібний на те, щоби можливість й інші правительства воюючих держав зазнайомити з умовами й основами миру та старати ся притягнути їх до мирних переговорів.

В тім самім часі, коли большевицькі можновладці в Бересті

стю Лит. вимахували оливною віткою миру, в большевицькій Росії йшли приготування до війни з У. Н. Республікою. Со-
дно в оці був факт, що на Україні не вони, лиш Центр. Рада
має всю владу в своїх руках. Зрештою, як засвідчила їх даль-
ша політика, вони в нічім не різнять ся від інших централіс-
тично російських партій. Правда, проголошені ними засади
що до національних справ були приманчиві, і се одно та ко-
нечність боротьби з реакцією початково на короткий час зве-
ли разом большевиків і Українців. Нїде правди діти, українсь-
кі політики були за мало вироблені, щоб відразу оцінити як
сїя розбіжність між словами і ділами большевиків. Воно й не
диво. Прецінь в теорії рада народних комісарів проголосила
ось такі засади в національних справах: 1) Воля й незалеж-
ність всіх народів Росії, 2) право самоозначення народів Росії
аж до їх відокремлення і перетворення в самостійні держави, 3)
скасування привілеїв поодиноких народів і пануючої церкви, а
також обмежень всякого роду, 4) право всіх народів, що жи-
вуть у Росії і творять меншости, на не обмежений вільний роз-
виток. Поза рамки гарних слів в своїй політиці у відношеню
до України не вийшли вони ніколи. Навпаки, зараз після того,
як Українська Центральна Рада, спираючись на широкі маси,
згідно з волею українського народу, перейняла повноту влас-
ти, большевики виступили проти центральних українських ін-
ституцій. Їх метою стало змагання переробити українські ор-
гани на московський зразок, заступити український парламент
Центр. Раду, радою робітничих, солдатських і селянських де-
путатів, де вони сподівали ся мати більшість. На отсїм підло-
жу вибух конфлікт між українською демократією і большеви-
ками. З кінцем падолиста большевицький воєнно-революцій-
ний комітет випустив поклик проти Центр. Ради, закидуючи
її "буржуазийність" і розрив з большевиками. Большевики
виравді признали Ц. Раду краєвою владою, але домогали ся,
щоб на місцях (на провінції) Рада в своїй діяльності спира-
ла ся на ради робітн. і солдатських депутатів. Та большевики
на Україні були за слабі, щоби виступити проти Центр. Ради.
Тому віднесли ся до петербур. правительства, яке й поставило
У. Ц. Р. формальний ультімат. Сей акт большевицького пра-

оці пред-
меччани,
засіданю
Троць-
ка обни-
шій про-
з точок
шники со-
на нацио-
і само-
ародного
і другої
ації по-
ержавної
ержавної
ю доро-
розвиза-
галі ми-
я газар-
котрі пі-
Бересте
оборону
а нацио-
ьки з'єд-
оби тим
риюмфу
шумши-
и: один
ітну бо-
нною з
першого
е до 4.
и можна
ити з у-
о миро-
в Бере-

вительства гідний того, щоб його подати хоч в скороченому вигляді, бо він, як багато інших, в наці- і в політиці большевиків розминається з практикою. Зміст його: "З огляду на інтереси цілості та братерство терплячих в боротьбі з імпріалізмом висилених робітничих мас, з огляду на призначення прийнятих численними резолюціями органів революційної демократії, а передовсім першим всеросійським з'їздом рад засад, потверджує утворене з ради народних комісарів соціалістичне правительство Росії право всім царизмом і буржуазією Великоруси гнобленим народам на свободний розвиток включно до їх права відділитися від Росії. Тому рада народних комісарів признає Українську Народну Республіку та її право на повне відокремлене від Росії, як таке, на те, щоб вона увійшла в переговори з російською республікою про взаємні федеративні, як також інші відносини."

Так гарно представляється вступ до ультиматуму ради народних комісарів, котра признала Українську Народну Республіку. Однак тій раді не подобається, що признала нею публіка розброяла большевицькі війська, котрі стояли в Києві, що український уряд піднімає заговор проти влади рад, не признаючи незалежності Донської й Кубанської областей; що через територію України не перепускає радянських військ і артилерії; що У. Ц. Рада ганебно зрадила революцію. Замість закиди, на думку ради народних комісарів, є остаточною основою для того, щоб виповісти війну Україні, скоро не наступить зміна, а саме, скоро український уряд не занепаде дезорганізації на фронті (т. є. українізації армії), не перепустить військ над Дон і Урал, не поверне червоної гвардії на Україну, не поверне зброї розброєним відділам. Як що до 48 годин не надійде вдовольняюча відповідь, то тим самим наступить війна між Укр. Центром, Радою і владою рад в Росії.

Одним з головних замітів, зроблених большевиками У. Ц. Р. було розброєне червоної гвардії. Про сю справу подавалися дані голова Секретаріату Винниченко на засіданні М. Ц. Ради 15 грудня. Розброєне обнятих большевицькою агітацією військ було конечно між іншими тому, що большевики своїх звичайних демагогічних кличів додали ще один: зни-

не Укр. Нар. Республіки. Що до дальших обвинувачень заявив Винниченко, що Секретаріят стоїть на принципі утворення загально - російської соціалістично - федеративної влади та що в тій справі ведуться переговори з правительствами всіх державних областей: Дону, Петербурга, Бесарабії, Білоруси, Криму, Сибірі й інших. Україна перепустить через свою територію війська тих народів, що тепер самоозначаються, одначе перепущення більшовицьких військ для братовбищої війни на Дону є недопустиме.

На ультімат народних комісарів наслідок 20. грудня відповідь У. Ц. Р., передана українським революційним штабом через Укр. Військову Раду в Петербурзі. Українське республіканське правительство змагає до мирного поладження конфлікту під такими умовами: 1) Признання права українського народу й Укр. Республіки, що ніхто не має вмішуватись в справу республіки, 2) сповнене домагання українізації військ (переселення відділів з інших фронтів на територію України), 3) поладка фінансових справ, 4) невмішування ради народних комісарів, головної квартири й головнокомандуючого до управи українського фронту. Що до евентуальної участі в союзнім правительстві, то Україна мусить мати в ній не менше, як третину заступників. Дальше повідомляється, що пожива з України до Великоруси видаватись-ме лиш за готівку (в одній третині плаченим золотом). На другий день більшовицьке правительство в засаді згодило ся на мирне поладнене нараючого конфлікту, а рівночасно червона гвардія вдерла ся до українського революційного штабу й арештувала 4 членів. Центр. Рада зажадала телеграфічно їх винищення, бо в противнім разі зачнесть ся ворожа акція. Більшовицьке правительство не лише випустило арештованих, але ще й вислало до Києва своїх депутатів для поладки конфлікту.

Та одночасно із мирними заходами більшовики розпочали шалену агітацію, щоби на Україні витворити стан ферменту і безладя та тим самим утруднити становиско У. Ц. Р. В Києві більшовики у відповідь на роззброєне більшовицько настроєних частин проголосили страйк усього робітництва. На щасте страйк не вдався. Вночі 16. грудня більшовицький

полк захопив головний телеграф в Харкові, а зараз після перенесла ся до Харкова з памови ради народних комітетів кийвська рада робітничих і салдатських депутатів. На засіданні присвяченим справі конфлікту з У. Ц. Р. більшістю голосів ухвалено винувати війну Україні, як що Українці наново беруть Центр. Радю, або коли У. Ц. Р. не піде на уступки і підчинить ся владі совітів. При тім постановлено виробити план ведення війни з Україною. Начальним вождом червоної армії проти України вибрано підпол. Муравйова, бувшого начальника оборони Петербурга. На всіх з'їздах, аранжованих більшовиками, безпастанно закидувано У. Ц. Р. "буржуазність" і підпомагання контрреволюції. Найкрасніший вираз дали сї заміти у поклику, зверненім до "українських робітників, салдатів, селян і до всього українського народу". У поклику більшовики обвинувачують У. Ц. Р. в порозумінні з протиреволюційним правительством Керенського, в нанесянні удару робітничій і селянській революції, у веденні перемовин з корніловцем Каледіном, в нападі на кийвські революційні війська, в уложенню заговору проти влади совітів. Тому більшовики закликають "братів Українців" негайно домогт ся нового вибору Ради й передання всієї влади на Вкраїну радям робітничих і селянських депутатів.

В одній лінії з покликами йшли заходи коло утворення радянського правительства на Україні. І справді небагом з'явилася кийвська і харківська ради робітн. і салдат. депутатів, де жоден в більшості з неукраїнських елементів і нечисленні українських більшовиків утворили в Харкові українське радянське правління. Рада народних комісарів в Петербурзі призначила його справдішним, легальним правительством України та обіцяла йому всяку поміч в боротьбі проти "військ буржуазії і багатих селян," себ-то проти У. Ц. Ради.

Ще передтим, заки наступило утворене українського правительства (з назви, а не по сути) радянського (совітського) правительства в Харкові, більшовики намагали ся в короткій дорозі залити Українську Центральну Радю в серці України — в Києві. І тою метою скликали вони до Києва всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських і салдатських депутатів, котрий р

ісля сього комісарів а засіданню но голосів аново виступки і не виробити червоної увного на- ашованих буржуазній- вираз най- робітни- цу". В сім розумінню з в нанесенню переговорно- волюційні Тому-то омагати Україні ра-

ворення ра- вом злуче- татів, зло- сленних у- ьке радян- і признала ни та при- буржуазії

кого (лиш правительс- дорозі зва- в Київі. З з'їзд рад оий розпо-

дав свої поради 17. грудня. На з'їзді явилось понад 2.500 делегатів з перевагою селян. Через те не прийіс він большевизму сподіваних користей, а навпаки перемінив ся у велику маніфестацію за Центр. Радою. Предметом парад з'їзду був конфлікт між Укр. Центр. Радою і радою народних комісарів. Большевик Шахрай, побачивши відразу, в яку сторону схилиються ся спочування з'їзду, запропонував уважати з'їзд приватною парадною. Назріваючий конфлікт назвав очевидним непорозумінням, підтримуючи відомі закиди проти Центр. Ради. В обороні Центр. Ради виступали проф. М. Грушевський, Ткаченко, Петлюра, Порш і ин., та найбільш цікавою була промова Вишинченка, в котрій відслонив він правдиве обличчя большевизму. Одним з найбільших закидів проти Центр. Ради се її мнима "буржуазійність". Се тільки певдатна заслона сути боротьби між Москалями, котрі не хочуть допустити до свого розвою Українців і — українською демократією, що хоче позбутися московської опіки. Укр. Центр. Раду обвинувачує ся в протиреволюційності, себ-то в боротьбі проти здобутків революції — саме тоді, коли на Україні панує найбільший здобуток революції — свобода. А тимчасом найбільші оборонці революції, большевики, нищать свободу, позакривили всі небольшевизькі газети, подоптали свободу страйків, насильно і брутально заводять в Великоруси соціялізм, хоч Московщина не дозріла ще до такого ладу.

На вечірнім засіданню з'їзду, д. 19. прийнято всіми голосами проти 2 (29 здержало ся від голосовання) отсю резолюцію про ультимат ради народних комісарів; "а) Уважаючи ультимат ради народних комісарів замахом проти Української Народної Республіки, б) виходячи з того, що на самоозначені та на вісьне будоване форм свого державного життя — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів стверджує, що централістичні заміри дотенерішнього московського правительства, доводячи до війни між Московщиною і Україною, загрожують до решти розірвати федеративні зв'язки, до яких простує українська демократія. В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціялізму на чолі, бореть ся за осягнене загального миру,

який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно бороти ся за інтереси трудящого — погроза нової братогубної війни, оголошена радою народних комісарів України, — руйнує братерство трудящих між усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та темне клясову свідомість мас, сприяючи тим самим зростанню контрреволюції. Визнаючи, що відповідь Ген. Секретаря 17. грудня є належною відповіддю на замах народних комісарів на права українських селян, робітників і вояків, — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів вважає потрібним вжити всіх засобів, щоб не допустити до пролиття братерської крові, і звертає ся з гарячим закликом до народів Росії всіма способами запобігти можливості нової ганебної війни."

"При тім на большевицький поклик до "українських робітників, солдатів селян і до всього українського народу" відповів відозвою до всіх народів Росії, в котрій говорить: "З'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, числом більш 2,500 делегатів обговоривши ультиматум ради народних комісарів У. Ц. Раді і оповіщення війни Українській Народній Республіці, одноголосно постановив: висловити повне довіре Центральній Українській Раді й Ген. Секретарю та звернути ся до всіх селян, робітників і солдатів усіх народів революційної Росії з такою відозвою:

"Братя! Більше трьох років сини всіх народів, сини Росії, попліч били ся в окопах. Довгі роки ми всі боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошене прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав се своє право та проголосив Українську Народну Республіку. Сій Народній Республіці рада народних комісарів оповіщає війну! З ген. Гінденбургом рада народних комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вони ставлять ультимат і погрожують війною.

"На словах рада народних комісарів наче-б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але се тільки на словах, а на ділі власть комісарів намагаєть ся брутально

означувати ся в діяльність українського правительства, яке виконує волю законодавчого органу — Ц. У. Ради: Якеж се право на самоозначення? Невже комісарі дозволяють означувати ся тільки своїй партії, всі-ж інші групи людности та народи, вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою цілою зброєю. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб занежити ся в ярмо комісарів. І для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах нашої демократії."

Дальше відкираєть ся закиди большевиків про буржуазність У. Ц. Ради, вичислюєть ся ті великі завдання, котрих вона доконала та намічуєть ся ті реформи, що мають бути переведені. Вкінці кінчить ся відозва отсим закликком:

"Брати й товариші! — робітники, салдати та селяни! Хиба се ви оновістили війну революційній демократії України? Хиба вам треба душити волю на Україні? Хиба ви уважаєте нас, демократію України, страшнішими ворогами ніж полчища Гінденбурга? Ні, ми сьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, — раді народних комісарів, — що вони розпочало злочинне діло! Скажіть їм, що ви не порушите тої братної згоди між Україною і всіми народами Росії, на котру роблять замах петроградські комісари!

"Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка-би опирала ся зорганізовану волю народів і країв. Ми домагаємо ся негайного загального, демократичного замирення. Отсе програма нашої діяльности й наших домагань. Отже питаємо, чи за сю програму ви згодите ся приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніть ся, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина чи салдата не замахнула ся на свого брата! Щоб ні одної краплі крови не пролило ся в братогубній війні! Досить крови!"

Поруч з тим з'їзд вибрав із свого складу по трьох представників від кожної губернії, котрі на місцях мали умовляти большевиків не воювати проти України. Агітація з обох сторін була розвинена на широку скалю. Ген. Секретарят крім

того видав інше дня 13. грудня відозву пояснене до нас
України в справі большевицьких пактенів.

Та дуже скоро розвіяла ся всяка думка про мирну по-
ду конфлікту. Між большевицьким урядом, що злочинно
магогією опанував жадні паживи й темні салдатські м
українською демократією, уособленою в Українській Ц
Раді, прийшло до війни. Зачинною стороною були боль
ки. Заки одначе прийшло до ворожих сутичок, боль
намагали ся усіма способами не допустити до українзац
мій. Свою мету досягнули вони в дуже значній частині. Сал
Українців на північній фронті розброювано, українські
на Сибірі і Великоруси не пропускано на Україну, предст
ючи при тім Центр. Раду, яко організацію панів, понів і
ралів. Знову на українським фронті більшість війська ста
ли Москалі підміновані большевицькою агітацією. Боль
вицькі армейські комісари спрямовували ті відділи, після
пусту фронту, до грабіжки, безладя, дезорганізації влад
Україні. До того-ж інше по українських містах були чис
московсько - большевицькі залоги, що створили салда
совіти. До них прилучили ся робітники переважно моск
кого походження з незначною домішкою укр. елементів.
так при свободі, яка панувала на Україні і якою так вел
ся Ген. Секретаріят, на суто українській області пов
салдатсько - робітничі совіти, фізії нетербурських комі
організації країно ворожі до українського національног
родження. На сих органах централістично - пролетарської
постановила оперти ся рада народних комісарів в поши
своєї влади на Україні. Дотого-ж інше перемире, заключ
осередними державами, давало можливість большевиць
головнокомандуючому Криленкову оголосити фронт і б
маси червоної гвардії перекинути на протиукраїнський ф

Головні сили большевицькі збирали ся на лінії Го
Бахмач і в околиці Брянська. Підчас коли на тій лінії відбу
ся концентрація військ, на усій території України боль
цькі залоги розночали бої з українськими частинами. З
днево - західного фронту надтягнули большевицькі від
маючи на меті з цього боку вдарити на Київ. Осередками

населення
ну полаго-
ниною де-
кі маси, і
ській Центр.
большеви-
ольшевики
підпизації ар-
Салдатів-
ські части
представля-
нів і гене-
са станови-
о. Больше-
нісля роз-
влади на
и численні
салдатські
московсь-
тів. Ось
величав
повстали
комісарів,
льного від
ької влади
поширенню
ключене з
евицькому
т і більші
ий фронт.
ії Гомель-
відбувала
большеви-
и. З полу-
і відділи,
ками боль-

шевицького руху на Волині стали: Староконстантинів, Рівне, і Шенегівка. Тут прийшло до більшої сутички з українським військом, котре роззброїло большевиків. Так само в районі Козитина — Здолбунів роззброєно три большевицькі полки. В Білій Церкві і біля Коростеня розбито большевицькі еша-дони. В районі Бердичева прийшло до бою між Українцями і кавалергардським полком. Під панором українських панцирників здали ся большевики. Найгарячіше було одначе в Жмеринці, котру большевики острілювали з тяжких гармат. Енергичний наступ українських військ довів до капітуляції большевиків в жмеринецькій районі. Українці арештували штаб 11. армії, задержали салдата Чудновського, якому Криленко поручив організувати штаб полуднево-західного фронту, яко головного командуючому, — забрали багато зброї й муніції. У Волочеськах большевики початково взяли були верх й арештували українську раду, описля посунули ся на Проскурів. На Поділю біля Браїлова йшла вперта боротьба між Українцями и большевиками. В Одесі після боїв встановлено власть на основі рівноправности. В Полтаві вперло українське військо большевицькі полки. На загал на Правобережній Україні і на полудни ліквідація большевицьких авантур йшла успішно. За те тяжше було Українцям здержати большевицьку навалу на Лівобережну. Большевики звернули особливу увагу на Харківщину і Катеринославщину з багатими ковальними вугля і заліза. До того-ж там легко находили вони союзників в напливовім робітничім населенню. В Харкові порадкувало вже українське большевицьке правительство, зложене в своїй більшості з Москалів і Жидів. На його чолі поставила рада народних комісарів мало освічену, півграмотну людину, залізничного кондуктора Медведева. Щирий Українець, котрого підступні большевики втягнули в свої сіті, був самотнім побіч Юрка Коцюбинського (сина славного письменника Михайла), команданта українсько-большевицького війська, що володів українською мовою. Харків став базою для большевицьких операцій проти України.

Серед таких невідрадних обставин, коли на молоду українську державу сунула страшна большевицька навала, коли на

ній території України йшли сутички й бої між українськими частинами і більшовицькими залогами та відділами, Українська Центральна Рада замість всі сили звернути на організацію української армії беззастанно радила і радила. Серед тяжких обставин відбула ся восьма сесія Центр. Ради від 25 до 28 грудня. Цікава була промова голови Секретаріяту Вишниченка про положення на Україні. Цікаво й те, що всю увагу звертав на внутрішні реформи, а більшовицькі затії уважано мабуть дещою забавкою. Вишниченко підкреслив в своїй промові основні риси української революції, яка є революцією за національне звільнення. Тим різниться українська революція від російської, де совіт народних комісарів розпочав соціальну революцію. Об'єктивних умов такої революції в Росії нема, бо російський народ, як і інші народи на території бувшої Росії, не доріс до соціалістичного ладу. Описав представив Вишниченко пронодійні Секретарств. Довідуємо ся із звіту про Секретарство освіти, що в той час (з кінцем 1917) існувало 33 українських гімназій (з того 22 на селах). Ціше є також призначення помічника ген. секр. для великоруських справ Одиця, який виявив, що ніхто піде з національних меншостей не мав так прав, як вони дані в Українській Нар. Республіці. Та найбільш увагу звернув на себе реферат делегата на мирову конференцію в Берестю М. Люблинського. Він зазначив, що виїхав до Берестя тільки для інформації і контролю російської делегації. Делегати почвирного союзу дуже цікавили ся Україною, котра становить поважну зорганізовану силу. Люблинський запропонував, щоби вислати делегатів на мирову конференцію в Берестю в ролі самостійних представників з повними директивами. Після того постановлено на пропозицію укр. соціально-революційної партії взяти участь в мирових переговорах від імені Української Народної Республіки. На основі сеї ухвали виїхала до Берестя українська мирова делегація, зложена з уповноважених делегатів: Олександра Севрюка, Миколи Люблинського і Миколи Левитського, політичних і економічних дорадників (проф. Вольдемар, який властиво заступав литовську справу, Сергія Остапенко), військових знавців, секретарів, переводчиків, тел.

графістів і т. п. під проводом секр. торгу і пром. Всеволода Голубовича.

В днях 5 і 6. січня 1918. відбули ся необовязуючі наради між українською делегациєю і делегациями почвірного союзу. По тій першій виміні думок, коли вияснило ся, що до мирових переговорів не зголосив ся ніхто, та що темою переговорів може бути тільки окремий мир між Україною і Росією та державами почвірного союзу, українська делегация зажадала нових вказівок з Київa. Стало ясно, що поставлена Генер. Секретариатом в погіз 24. грудня 1917. плятформа: загальний мир всіх воюючих держав, зійшла з порядку дня. Зрештою Українці були примушені приступати до переговорів про окремий мир.

Большевицька делегация заявила була ще передтим, що коли після 10-ти денної перерви інші держави не зголосять ся до переговорів, вони будуть їх даліше вести, не оглядаючись на нікого. Отже перед Україною з'явила ся велика небезпека; большевики могли замирити ся з осередними державами і всю свою силу звернути проти України та ось так в короткій дорозі погребати молоду українську волю. Інстинкт самозбереження, заховання і закріплення української державности наказував Українцям заключити мир, позбутися боєвого фронту, відперти большевиків і приступити до внутрішніх реформ.

Закінчимо до дальшого представлення справ і подій, годить ся згадати про відношене до справи миру Вільсона — тим більше, що його 14 точок мало лягти в основу будучого загального миру. Так не стало ся тепер. Побідна антанта перша спроневірила ся поставленим засадам миру, накидуючи своїм супротивникам важкі, нездійснені мирові диктати, проводячи крайно заборчу політику, висуваючи на перше місце (так само як і Німці) постулат сили, а відсуваючи постулат права, підсилюючи імперіялістичні забаганки деяких новоутворених держав-фаворитів, а знову інші народи, що в тяжких умовах, серед безвихідного положення змагають до волі, свободи й незалежності, кидаючи на поталу їх безсердечних ворогів і гнобителів. Та все таки т. зв. Вільзонівські тези про права народів становлять й довго становити-муть нові заповіді для цілої люд-

ськості в уладженню відносин між народами, зглядию державами.

Дня 9. січня 1918. відбуло ся повне засідане мирової конференції в Берестю. На чолі російської делегації з'явився тодішній комісар заграничної політики Троцький-Броншта. Делегації почвірного союзу не згодні на російську пропозицію перенести переговори на неутральну територію. Другий день голова української делегації В. Голубович представив українські мирові умови, зазначаючи, що Україна не могла відповісти на поклик до замирення та що тепер Українська Народна Республіка розпочинає своє міжнародне існування, яке втратила перед 250 роками. На теперішніх мирових переговорах виступати-ме Україна самостійно. У відповідь на Троцький зложив заяву такого змісту: "Зважаючи на неспроможність Генерального Секретаріату Української Народної Республіки, російська делегація заявляє з свого боку, що вона в цілковитій згоді з засадничим признанем права кожної нації на самозвизначення, означене аж до цілковитого відокремлення не бачить жадної перешкоди для участі укр. делегації в мирових переговорах. У дискусії ще раз зазначив Троцький, що українську делегацію признає самостійною делегацією. Делегати почвірного союзу застерегли собі на пізніше зайняти становище в справі, та вже 12. січня гр. Чернін в імені союзників прийняв до відома зміст ноти Ген. Секретаріату з 24. грудня та признав самостійність української делегації, застерігаючи ся в імені чотирох союзних держав формальне признане Української Народної Республіки до заключення мирового договору. Годить ся згадати, що після сього Троцький ще раз потвердив своє попереднє осьвідченє, підносячи українські свободи. На Україні, по його словам, політичне жите розвивається швидко, нема там середовічних станових органів, роди робітничих, салдатських і селянських депутатів ведуть ніким необмежені свою політику, при виборах до усіх органів самоуправління додержано засади загального, рівного, безпосередного голосування. Отсе все спонукує його ще раз зазначити, що російська делегація не бачить жадної перешкоди для самост

ної участі делегації Генер. Секретарияту в мирових переговорах.

З того часу українська делегація почала брати участь в мировій конференції. Дальші наради в Берестю обертали ся коло принципіального становища російської делегації і делегації почвірного союзу. Були красномовні дискусії, заночатовані Троцьким в справі онуцнення окупованих територій, справдішного проявлення волі народів, допущення народів окупованих земель до участі в мирових переговорах і н. п. Вся суть тих диспутів заключала ся в тім, що Троцький з берестейської трибуни хотів своїми бесідами запалити пожежу світової революції, встоюючи за народами окупованих земель, намагав ся найти там союзників. Знову-ж Німці, що проводили почвірним союзом частуючи Москалів гарними словами через уста Кільмана і Черніна, хотіли диктувати мирові умови побитій Росії, як се зрештою пізнійше зробила антанта. Осередні держави котрим сиїнно було до миру, з берестейських диспутів побачили, що з большевиками не дійдуть так скоро до ладу, що большевики більше дбають про те, щоб й в осередні держави перепачкувати свою агітацію, як довести до кінця переговори. Через те представники почвірного союзу звернули більшу увагу на українську делегацію. Початково помітне було деяке легковажене українських делегатів з боку Німців. Старі дипломати бачили перед собою молодих людей, що перший раз ступали на ховзкий шлях дипломатичної штуки. Тому думали вони, що з українською делегацією скорше можна буде справити ся. Та небавом мусіли представники осередних держав переконатися, що справа не така легка. А тут іще й самі обставини помагали Українцям. Проживні відносини в Німеччині й Австрії погіршували ся з дня на день, настрій населення в осередних державах пер німецьких і австрійських дипломатів заключити хоч частинний мир. До того всього виявило ся що большевики приїхали до Берестя не по олівну вітку, лиш "при відчинених дверях" голосити свої теорії.

Отсе були безпосередні причини, які змушували дипломатів осередних держав шукати замирення з Україною. Між Німеччиною і Україною досить скоро найшли стичні точки. Ста-

то ся се одначе не з німецьких симпатій до України або т. зв. бісмарківської ідеї (створене великого київського зйівства), лиш тому, що не існували і не існують ніякі політичні протиріччя між обома державами. Без сумніву, Німеччина змагала до того, щоб через Україну створити собі безпосередній доступ до Персії й Індії, та її "симпатії" в справі України не проявляли ся ніколи. Вистане згадати, що Німеччина ніколи не порушувала української kwestії, ніколи не старала ся втрутити її в ряд міжнародних питань; навпаки, німецький канцлер Бетман Гольвег виразно заявив був, що Німеччина не має втручатися у внутрішні російські відносини. Пізнійшій сподарка Німеччині на Україні тільки підтверджує сей погляд. Далеко тяжше йшли переговори з Австро - Угорщиною. 16 січня відбула ся довірочна нарада гр. Черніна з українською делегацією. Другого дня продовжувано наради. Мовляючи про те, що австрійські звідомлення подавали звістки про вступляючий перехід, між обома сторонами виринали острії суперечки з приводу правно-державного становища Галичини та Галицької Русі, якого зазнає український народ від пануючої в Галичці бюрократії. Гр. Чернін, що тоді мріяв про Велику Польщу, а не про Берлом Габсбургів, намагав ся як найдалше на схід відсувати українські границі. Тоді українська делегація загрозила німцям переривання переговорів. Австро - Угорщина за всяку ціну потребувала двох річий: миру й хліба. Україна могла у великій мірі задовольнити одно і друге наддунайській державі. Через те мусіла податися неугнута постава австрійських дипломатів. Дійшло до того, що справа миру з большевицькою Росією відійшла на другий план. Бо й щож могли большевики дати виснаженим середнім державам? Нічого крім шумних комуністичних промов, крім розстрою, безладя й анархії. Петербург сам вхопив фазу хронічного голоду, не мав отже нічого на експорт. На Україні були великі хлібні запаси, котрі українське правительство могло міняти за мануфактуру, хліборобські машини, то що.

Відносини большевиків до української делегації не були добрі. Початково можна було допускати деяку односторонню діяльність. Українці мали свідомість того, що вони і предст

або в імя
кого кня-
жкі поваж-
у. Німеччи-
обі безно-
в практиці
на ніколи
ла ся втя-
жкий киц-
на не ду-
вийша го-
ей погляд.
ною. Дня
українсь-
и. Мимо
ро вдово-
стрі сутич-
ни та гні-
в Галичині
ольщу під
відсунути
зирва
потребува-
й мірі дати
а подавати
шло до то-
шла на за-
аженим о-
чних кли-
и входив у
порт. За те
ьке прави-
кі машини,
ні ніколи
ку однозгі-
представи-

за петербурзького уряду повинні держати супроти почвірно-
го союзу одну лінію. Таж по однім боці виступають "побідже-
ні", по другім "побідники". Одначе виступ більшовиків проти
Української Народної Республіки примусив українську деле-
гацию не лиш відокремити ся від російської, але навіть воро-
жо виступати проти неї. Троцький мимо офіційального приз-
нання самостійної української делегації домагав ся, щоб вона
повідомляла його про всі свої постанови й ухвали. Ізагалі
більшовики намагали ся взяти Українців під свої опікунчі
крила. Коли-ж се не вдало ся, тоді Троцький постановив за-
гнати делегацію в глухий кут через покликанє нових "україн-
ських" делегатів з харківського совіту. Саме тоді, коли укра-
їнська делегація доводила справу миру до кінця і в своїй біль-
шості виїхала до Києва для інформації і остаточних інструк-
цій, голова російської делегації Іофе (по від'їзді Троцького)
повідомив делегації почвірного союзу, що "робітниче й се-
лянське правительство української республіки" постановило
іслати 2 делегатів до Берестя, яко представників центрального
комітету всеукраїнських совітів робітників, салдатів і се-
лян. Ся нова "делегация" в особах Е. Медведєва (голови вико-
навчого комітету) і В. Шахрая (комісаря для справ війни) яв-
ляеть ся складовою частиною російської делегації.

На загальнім засіданю 30. січня Троцький представив но-
вих делегатів мировій конференції. Він заявив, що в останних
часах власть на Україні переходить на більшовицькі совіти,
що харківський совіт, який виступає в цілковитій згоді з пе-
троградським совітом, зайняв своїми військами Харківщину,
Катеринославщину і Полтавщину. Власть совітів на Україні
постійно зростає. Мир, який був би заключений з делегациєю
Української Центральної Ради, не можна вважати миром з у-
країнською республікою. Попереднє признание української де-
легації не має вартости з огляду на зміну відносин в користь
правительства совітів. Член укр. делегації М. Левитський
здержав ся з відповіддю до часу повороту повної делегації.
Дня 31. січня на порядок нарад прийшли територіяльні спра-
ви. Гр. Чернін іменем австро-угорської делегації зазначив, що
укр. делегати стоять за тим, що справа границь між Австрією

і Україною (тому, що Австрія не межує з Росією) входив до змісту переговорів між делегаціями дотичних держав. Троцький рішучо запротестував проти цього. На його думку українська делегація представляє собою делегацію федерації Росії, має в своїм складі представників виконавчого комітету Української Республіки, справа участі Укр. Центр. Ради в цих переговорах житиме вже більше до минулості, ніж до теперішності, бо власне тільки-но одержав телеграму, що більшість київських залогів перейшла на сторону большевиків. На слідуючому ранку явилась вже повна українська делегація за винятком Леви В. Голубовича, котрий лишився в Києві. Провід делегації обняв Ол. Севрюк. Він заявив, що всі учасники конференції від самого початку признали самостійність української делегації. На тій основі делегація брала до тепер участь в усіх переговорах. Зміна поглядів Троцького на угруповування основні української делегації з покликанням на політичні зміни з'ясується з еством наступивших перемін. Дня 22. січня Українська Центральна Рада проголосила повну незалежність Української Народної Республіки. Правительство України ставилося утворити спільний федеративний уряд усіх республік, що повстали на території бувшої Росії, але що через відсутність ради народних комісарів до тепер такої спільної ради не могло повстати, то Україна була примушена четвертим універсалом проголосити свою незалежність. В тім самім універсалі зазначено, що Українська Центр. Рада, що з усіма державами бажає жити в мирі і приязні та що ніхто не має права втручатися в внутрішні справи Української Народної Республіки. Розглянувши з іншими аргументами Троцького, запропонувавши їм формально признати Українську Нар. Республіку такою, якою їм самостійною і від нікого незалежною державою та тим самим виразно ствердити міжнародне становище її делегації.

Після цього на приказ Троцького виступив Медведів, представник "українського" виконавчого комітету, котрий тим самим собі приписав право виступати в імені України. Українській делегації закинув він таємність переговорів та заповів, щоб договори, заключені Центр. Радою, не будуть признані українським пролетаріатом.

входить в
кав. Троць
мку росій-
едеративно
о комітету
Ради нале-
сти, бо він
ь київської
уючим засі-
нятком го-
від делега-
конферен-

їнської де-
сть в миро-
равлення і
ичні зміни
їчня Укра-
ість Укра-
ни старало
ублик, що
політику
ряд не міг
іверсалом
галі заяви-
бажас жи-
увати ся у

Розпра-
нував бе-
лику зов-
та тим са-
легатії.

едів, пре-
ній тільки
країнській
овів, що
нані укра-

Гарний малюнок большевицької господарки, бандитизму, нетоленності, терору і ганебного постоування з неросійськи-ми народами з боку большевицької влади дав М. Любінський. Він представив теж процес відродження української державно-сті і справу створення харківського большевицького правління. Після сєї вичерпуючої промови гр. Чернін в імені чотирох союзних держав зложив заяву, підтверджуючи самостійність української делегації. А щоб усунути всякі сумніви почвірний союз признав і Українську Народну Республіку самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати само-стією інтернаціональні договори.

Маючи за собою признане самостійности з боку держав почвірного союзу, Україна простувала шляхом миру. А що большевицька небезпека стала вже надто грізною, Україна як найскорше муїла заключити мир, щоби всі свої сили зверну-ти проти большевників. Переговори йшли успішно на основі "без анексії і без контрибуцій". Дня 9. лютого 1918. новопо-встала українська держава перша заключила мир після майже чотиролітньої війни. Мирові точки мирового договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгария і Туреччина з одного боку і Укр. Нар. Республіка з другого боку заявля-ють, що воєнний стан між ними скінчив ся. Заключаючі дого-вір сторони ухвалили на далі жити між собою в мирі і приязни.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку і Укр. Нар. Республікою з другого боку, як далеко сі держави межують між собою, лишають ся ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією. 2) Далі на північ іде границя Укр. Нар. Республіки, починаючи від Тарногороду, в загаль-них рисах по лінії Білгорай — Шебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межирічє — Сарнаки — Мельник — Висо-ке Литовське — Каменець Литовський — Пружани — Вигоно-вське Озеро. В подробицях сю границу зазначить мішана ко-місія, беручи під увагу етнографічні відносини й жадання на-селеня. 3) На випадок, коли-б Укр. Нар. Республіка муїла мати спільну межу з якоюсь иншою з держав почвірного со-юзу, застерігаєть ся особливі умови.

III. Опушене окупованих теренів почнеть ся негайно по

ратифікації мирового договору. Спосіб переведення опущених країв означають уповновласнені за ратованих країв.

IV. Дипломатичні й консульські відносини між сторонами, що заключають договір, відновлять ся негайно по ратифікації мирового договору. Що до найдалше йдучого до щення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Закладаючи договір сторони відмовляють ся обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків ведене війни, а також від покриття воєнних шкід, себ-то шкід завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляху військових операцій, включаючи сюди всі переведені у вору жій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених відпустить ся з обох боків до дому, о скільки вони не захочуть дістати дозволу лишити ся чужій державі або подати ся до якоїсь иншої держави. Полонених з сим питань відбуває ся шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статі.

VII. Отся стаття займаєть ся усталенем будучих господарських відносин між державами почвирного союзу й Українською Народною Республікою на таких основах: на час 31. липня 1918 обовязують ся сторони, що заключають договір, по-стачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. До закладення остаточного торговельного договору, а в усякім разі по упливі 6 місяців по закладенню загально-го миру обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ся провізорична умова усталоє обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною і Росією, також для зносин між монархією. В ній є також всі важніші точки старого торговельного договору з Росією, о скільки вони мають відношенє до України. Крім того забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніше замикала Росія.

VIII. Усталене публичних і приватно-правних відносин, вини полонених та цивільних інтернованих, справа амнестії, а також справа захоплених противником торговельних кораб-

лів — все те усталить ся в окремих договорах з Українською Нар. Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й о скільки се можливе — одночасно з ним вступають в силу.

IX. Умови, заключені сим мировим договором, творять одну нероздільну цілість.

IV. Повінь.

Змора безладу на Україні Центральна Рада радить. З'їзд соціялістів - самостійників. Большевицький наступ. Четвертий універсал Укр. Центр. Ради. Зміна правительства. Очищуване України. Перші роковини Центральної Ради. Непорозуміння з Німцями. Айхгорн дає прикази. Національні меншости проти Центральної ради. Стан напруження на Україні. Кінець Центральної ради.

Большевики від погроз дуже скоро перейшли до діла. Визначену мету: дезорганізувати країну, зіпхнути її в пропасть безладя і хуліганства — перевели вони майстерно при підмозі російського війська, що було на українським фронті і стояло гарнізонами в українських містах. Утворене псевдо-українське большевицьке правительство в Харкові, зложене з Москалів, Жидів та кількох замотеличених Українців, було укоронованем большевицьких намірів супроти України. Склад того першого правительства, призначеного до опановання для голодної Росії багатой України, був такий: внутрішні справи: Е. Бош; військові справи: Ю. Коцюбинський; фінанси: В. Ауссен; освіта: В. Затонський; земельні справи: Е. Терлецький; пошта й телеграф: Мартинов; діловод: Лончинський; представник при петроградським уряді: В. Затонський.

Невпорядковані відносини, вічна метушня, безнастанні заворушення, загальне вировище найбільш скрайних клечів — ось ґрунт, на котрім могла зростати червона гвардия, грабунки і легка, а до того ще й "ідейна" нажива. Большевицькі штики й гармати самі по собі не були такі страшні; страшнішою за них стала большевицька агітація, що в далійшій перспективі обіщувала рай на землі, а в данім моменті штовхала темні маси на вбивства і грабіжі. Одиноким ратунком в такій ситуації могла бути тільки тверда власть, що спиралась би на

вірне, дисципліноване, готове до виступу військо. На Українська Центр. Рада, зложена з ідейних теоретиків людей діла, не могла чи не хотіла створити сильних військ рядів. Центр. Рада і її Ген. Секретаріят радили і спорювали, видавали закони, котрим мало хто підчинявся, виносили прегарно писані, стилеві відозви й універсали, робили імпресивні паради, — саме в хвили, коли Україна крок за кроком чувала ся в пропасть анархії. Теоретично, отже одностороння воля і загальна свобода служили на те, щоби парализувати безприкладним нападам на українську державність, щоби допускати до небувалої ворожої й розкладової агітації між військом й робітництвом. Там, де треба було лихо вбити самі зародки, замість діл наступали гарні, патетичні промови. Мода на соціялізм перевернула в головах багатьох здорових думуючих людей. Вони, що ніколи не були соціялістами, раз пристроїли ся в червоні відзнаки. Розуміється, так сформований "соціялізм" в більшості не був ніяким соціалізмом, лиш модою і позою. Через перехід майже всього українського громадянства під різними менше й більше дивоглядними фірмами в соціялістичний табор захитано суспільно-політичною рівновагою. Слово "буржуї", — далеке від його дійсного розуміння, стало не лиш обидою, але з часом набрало ознак злочинності. "Буржуазія" (в меншій мірі правдива й капіталістична, що обертає мільйонами, а в більшій частині теоретично-інтелігентська) перейшла на той бік в суспільнім житті, де почуте права зникає зовсім. — Ніде правди діти, Центр. Рада, за котрою в державнім будівництві мусимо зачислити непомірні, історично-епохальні заслуги, на всіх інших подіях нашого життя не вміла дати ради.

Укр. Центр. Рада не створила також наглядної й міцної підпори свого існування — армії. Правда, в тім напрямі багато робило ся. Військові з'їзди в перших місяцях революції також виносили прегарні ухвали й постанови. По всіх усях Росії йшла українізація армії; виділювали ся з початку загальних частин українські ешелони, курії, полки, а з часом було вже кілька дивізій. Творили ся й нові чисто українські полки: Полуботка, Сагайдачного, Хмельницького, Дорошенка

На жаль
гиків, а не
х військо-
і спорили,
випускали
іміозан
оком ско-
осторонно
оби поту-
ість, що-
ітації се-
вбити в
промови.
здорово
тами, на-
ак спре-
оциаліз-
о україн-
оглядни-
оно-полі-
ого дій-
набрало
правдива
сти тру-
житю,
Центр.
числити
полях

міцної
мі бага-
олуючі,
усюдах
атку із
в часом
аїнські
шенка,

Орлика, Шевченка, Грушевського. Сі полки переходили шко-
лу націоналізації, та мимо всього, захоплені загальною демо-
ралізацією, без всякої кариости, завели в критичній хвилі,
розходячись до дому, або навіть переходячи в ряди ворога.
Одиною ясною точкою військової організації на Україні явля-
ють ся Січові Стрільці, зложені з Галичан. Вони від перших до
останніх дій були остоею Української Центральної ради, вір-
ними сторожами української честі й українського імені. Через
наведені в горі причини витворив ся стан загальної непевно-
сти, розстрою й розпучености. Одні, провідники, жили в сфе-
рах, далеких від дійсного життя, ухвалюючи закони для якоїсь
ідеальної країни, другі — сіра маса, втручена війною й рево-
люцією з привичних рамок, шукала забуття й насолоди... З та-
кого стану загальної розп'ряжності, підсичуваної безцеремон-
ною большевицькою агітацією, не могла вратувати України
така многочисленна й несиосібна до скорих рухів інституція,
як Центральна Рада. Міг се зробити один чоловік, великий,
сильний і залізний, розуміється, як-би був пайшов ся.

Нерозумно було би думати, що не було людей, які не ба-
чили би надтягаючої небезпеки. Для прикладу годить ся зга-
дати, що дня 30. XII. 1917: відбув ся в Києві з'їзд союзу соці-
ялістів-самостійників (зложених з представників соціялістів-
самостійників, української народної партії, союзу Української
Державности, українських національних революціонерів, не-
залежних укр. соц.-революціонерів й інших самостійницьких
груп). На тім з'їзді, по докладнім розгляді положення на Укра-
їні, винесено постанови, що змагали до вратовання України від
безладу й руйни. Там виставлено домаганє негайно проголоси-
ти Українську Народну Республіку самостійною й нікому не-
підлеглою. З'їзд жадав залишити справу творення всеросійсь-
кої федерації, поки не зорганізують ся нові держави та поки
не вияснить ся, з ким Україні треба федерувати ся. Дальше
вимагано, щоби українське правительство рішучо стало на
грунт національно-державної політики, маючи на увазі тільки
інтереси України. З'їзд закликав правительство вжити рішучих
засобів у боротьбі з большевиками, щоби оборонити Україну
від злочинств "совета народник комісарів."

Та український уряд, зложений в Східності з соція-демократів, людей навіть дуже заслужених в українськiм майданськiм i культурнiм життi, одишнь найбільше винних, але мiмо того впертих теоретикiв з падiями на мир лаоду конфлiкту з большевиками, навіть тодi, коли большевики створили харкiвське правителство, коли червонi дiя, створивши на Украiнi осередок в Харкiвi, гуляла i кiвщинi, Полтавщинi i Катеринославщинi, вони як слiд цiнювали ще большевицької грози, а одночасно перецiнювали свої сили. Старi партiйнi товаришi не допускали думки, росiйськi побратими, хоч з лiвого крила, могли пiднес зброєну руку проти соцiялiстичного уряду. Гасло большекiв про самоозначене народiв аж до повного вiддiлення ся ще зовсiм поважно i в буквальнiм розумiннi. Розумiє на таке вiдношене українського уряду до большевикiв впа ще й та обставина, що боi вели ся далеко вiд Киiва. Влицi було зовсiм спокiйно. Москалi, що переїздили через захоплювали ся тамошинами порядками. В Киiвi чисто, гноживи подостатком, вулицями снують ся гарно вбранi панове, офiцери парадують в нових унiформах, всi мають вiре до Центр. Ради, преса має повну свободу без огляд напрям. Такий малюнок свiдчив найкрасше, що й тi люди кермували державним житем, живучи в упорядкованих в синах, були спокiйни i не брали положеня на мiру того, щяло ся поза Киiвом.

А тимчасом положене безнастанно погiршувало ся. Большевицькi виступи в поодиноких мiсцевостях перемiнили зорганiзований похiд проти Украiни. Большевики поза надними, хоч утопiйними кличами, вiдкрили своє опанци обличе. Крилате i переважно бездумне гасло: "Долой бурзiю!" перейшло в оргiї звiрських знущань над бувшими державними народами. Большевицька рiзня розпочала Дону, переносячись все бiльше на територiю Української родної Республiки. Очищуванє Украiни вiд "буржуiв" не чило ся рiзнею, тiльки переходило на очищуванє Украiни "буржуазийного" вугля, руди, хлiба, цукру, що їх тисяч вагонiв висилано в совiтську республiку.

В таких обставинах Центр. Рада вправді збирала війська, менувала полк. Капкана начальним отаманом протибольшевицького фронту, але головну вагу поклала в слово. Таким словом в своїй суснільній частині є четвертий універсал Української Центр. Ради. Керманнчі державного життя України були переконані, що большевицьку навалу здержить ся хоч тимчасовим заведенем порядків і установ, зближених до соціального ладу. Дня 22. січня 1918. зроблено великий крок проголошення повної незалежності України, та одночасно направлено цілість українського життя на хиткий, непевний і замотаний шлях соціалізації.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКР. ЦЕНТР. РАДИ.

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі свободна Українська Народна Республіка. Здійснилась давна мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і нарід. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства задержують свою працю, залізни дороги розбиті, гроші падають в ціні. Скількисть хліба вменшується. Настує голод. По краю розмножились ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу того всього не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім універсалом речинці і не могли відбутися ці Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в нашій Народній Республіці і зорганізувати нове правительство.

А тимчасом петроградське правительство народних комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на нашу

землі свої війська — червону гвардію, большевиків граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати виїмають його в Росію, не зосталяючи навіть зерна, приготуваного на засів, убивають невинних людей і сіють усюди страх, убійство і злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі зусилля, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох суверенних народів, але петроградське правительство не пішло на нашу зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того теж саме петроградське правительство своїх комісарів починає проводити заключене між нами угоду, закликає до нової війни, називаючи її "знятою". Погледіть, як полетить кров, знов нещасний робочий люд буде принісений в жертву своїм життю.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з представників селян, робітників і жовнірів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає миру і мир повинен бути досягнутий як найскорше.

Та для того, щоб ані російське правительство, ані ніхто інше не ставило перешкод Україні в установленні бажаного миру, для того, щоб повести свій край до творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми Українська Центральна Рада, оповідаємо всім горожанам і селянам:

Від нині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною і іншими ми будемо жити в згоді і приязні, але ніяка з них не повинна втручатися в життя самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, заки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і жовнірів.

та виконуючий орган, який від нині буде називати ся Радою народних міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо правительству нашої Народної Республіки, Раді народних міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередними державами вповні самостійно і довести їх до кінця, не звертаючи уваги на пійкі перешкоди з боку яких-небудь частин бувшої російської імперії, та установити згоду, щоб наш край почав своє жите в спокою і мирі.

Що до так званих большевиків і інших анархістів, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взяти ся за боротьбу з ними, а всіх горожан нашої Республіки закликаємо, щоби вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна українська держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїзників, які порушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, важко намучила наш нарід, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізувати ся, поручаємо розпускати жовнірів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші жовніри вернуть домів, народні ради — громадські і повітові і городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку власть, до якої мали-б довіре і яка опирала ся-б на всі революційно-демократичні верстви народу, має правительство додати по помочи місцевим самоуправним радам робітничо-се. ра-

ських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності і соціалізацію землі згідно нашої постановою на 7-ій сесії.

Цей закон буде розглянений за кілька днів на повній сесії Центральної Ради і Рада міністрів ухвалить всієї спроби, аби передача землі земельним комітетам в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять в розпорядження Української Народної Республіки.

Війна забрала для себе трудові сили нашої країни, більшість заводів, фабрик і робітень виробляти тільки те, що було необхідне для війни, і нарід зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді народних міністрів поручаємо негайно примусити усі заводи і фабрики до мирних обставин, до виробництва продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не має страдати ні один трудящий чоловік. Правительством Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу на всіх областях, де всі безробітні могли би знайти працю і приложити свої сили, і прийняти всі міри для обезпечення окаліченим і потерпілим від війни.

При старім ладі торгівлі і всякі посередники наживали на бідних, утиснутих класах зовсім значні капітали.

Від тепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважливіші області торгівлі і всі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які маєть ся привозити з заграниці і вивозити за границю, вести-ме сама наша держава, щоб не було такої доріжки, через яку завдяки спекулянтам герплять найбіднішій верстви.

Для виконання цього поручаємо правительству Рес-

публики виробити й представити до затвердження законів про се, а також про монополії заліза, вугля, шкір, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси. Від тепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню і на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю і недостачі продуктів зростає невдоволене серед декотрих частин населення. Тим невдоволенем користують ся різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада народних міністрів повинна безощадно бороти ся з усіма протиреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені третим універсалом Української Центральної Ради, потверджуєть ся і окремо проголошуєть ся: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користують ся правом національно-персональної автономії, яку признало за ними законом 22. січня.

Все перечислене в універсалі, чого не всіємо виконати ми, Центральна Рада і наша Рада міністрів в найближці тижні, виконають, справдять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим горожанам перевести вибори як найбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібрали ся наші Установчі Збори, — найвисший господар і управитель нашої землі, і конституцією нашої

незалежної Української Народної Республіки закріплення свободи, порядок і добробут на добро всього трудового народу її тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того-ж члени всіх горожан самостійної Української Народної Республіки, завзяваемо стояти непохитно на сторожі добутої свободи її прав нашого народу і всіми силами боронити свою долю від всіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Отсей четвертий універсал був висловом думок парламенту соц.-революціонерів, що в другій половині січня повалив Секретарят Вишинченка і самі взяли владу в свої руки. Без сумніву, до цього перли самі обставини. Соціальні демократи з Вишинченком на чолі в практиці досить нерішучо протиставилися більшовикам, сподіючись, що ліві їх товариші з російської партії не захочуть багнетами поладнати конфлікт. З другого боку перехід влади з рук найбільшої політичної партії до рук найменшої зрілої мав необчислено шкідливі наслідки для дальшого розвитку подій на Україні. Зародки майбутньої гетьманщини містяться вже в четвертій універсальній, саме в тій частині, де говориться про соціалізацію землі.

В часі перерви мирових переговорів, коли українська делегація повернула до Києва для остаточних вказівок в справі миру, полк імені Подуботка, що стояв під впливом соц.-революціонерів в бойовій поставі з панцирними самоходами, вивівся під Центр. Радою і зажадав уступлення Секретаря. Після того прийшла до керма Рада народних міністрів проводом Всеволода Голубовича, міністра торгівлі й промисловості в бувшій Секретарії та провідника мирової делегації в Бересті (до перерви, опісля провід обняв Олександр Севрюк). Склад першої Ради народних міністрів був такий: голова й міністер закордонних справ: В. Голубович, міністер війни: полк. А. Жуковський, міністер просвіти: Григорій мін. внутрішніх справ: П. Христюк, мін. скарбу: Перепелюха, мін. шляхів: Сокович, мін. хліборобства: Терниченко, мін. лісового господарства: М. Ткаченко, мін. апровізації (а відтак земельної справи): М. Ткаченко.

акріпили трудовою влаш органі респу- бліки часу республі- цю сво- нти свою раїнської

прав): М. Ковалевський і мін. морських справ: Д. Антонович. Деякі ресорти обсаджено пізнійше.

Та отся зміна правительства не вратувала ситуації. За- падний розлад обхопив країну. Всякі поклики правительствен- ні і поодинокі видатних людей (в роді Вишинченкового: "Сини-базарники"), пропадали в клекоті зникаючих ся хвиль цархії. Україна, революційні здобутки українського народу, українська державність — все те опинило ся під грозою боль- шевицького залу. Червона армія народних комісарів під проводом бувшого офіціра царської жандармерії, — а тепер большевицького главнокомандуючого проти "української буржуазії" Муравйова та командуючого українсько - больше- вицьким військом Ю. Коцюбинського скорим походом збли- жала ся до столиці України. Дня 28. січня станула вона під му- рами Київ. Через цілих десять днів вели ся завзяті й криваві бої за посідане міста. Через десять днів велике, міліонове мі- сто, тисячі жінок, дітей і мирної людности заглядали смерти в очі. Через десять днів люди сходили з ума, сидючи в пивни- цях і закамарках, через десять днів торощили мури Київ. Стріляна тяжкої большевицької артилерії. Одночасно з тим робітнича людність, розагїтована большевиками, підняла по- встанє проти Центр. Ради в середині міста. Українська залога, зложена з кількох полків та з Січових Стрільців, найвірнійшо- го війська Центр. Ради, через десять днів мусіла відбивати большевицькі наступи з усіх боків. Перші большевицькі роз- рухи в місті вдало ся здавити без більшого напруження. Та не- бовом при шаленій агітації деякі відділи, вірні правительству, почали переходити до большевиків. Се спричинило велике замішанє та скріпило большевицькі сили. Перший перейшов до большевиків полк ім. Шевченка, описля більшість полку Са- гайдачного; найкрасше держав ся найбільш надійний полк ім. Потоцького. В сих тяжких хвилях одинокою підпорою Центр- Ради остали Січові Стрільці під проводом от. Косовальця. Стрілецькі відділи в панцирних самоходах вганяли вулицями, розганяючи большевицькі ватаги. Одночасно з тим розпочали ся грабунки. Большевики кидали ся на мирне населенє, вбива- ли людей, грабили і нищили. Зарадати всьому було понад си-

ли стрільців. Вони мусіли й відбивати формальні наступи і боронити мирну людність. До помочи стрільцям повернув з Полтави, закликаний Центр. Радою, С. Петлюра з чорними гайдамаками.

Тяжка ситуація в Києві багато причинила ся до того, що не вдало ся даліше від Києва здержати навали черв. гвардії. В кривавій боротьбі під Крутами загинув за волю України патріотичний цвіт українського народу, студенти висших і середніх шкіл. Після повороту Петлюри до Києва бої розгорілись наново. Січові стрільці, Петлюрівські гайдамаки, тільки козаци і Полобутківці відбили артерію Києва — Хрещатик, Троїцьку площу, арсенал і Поділ та викинули большевиків з Дніпро. Звідси большевики розпочали обстріл Києва гуртами новим огнем тяжкої артилерії. Найбільше били на арсенал собор св. Софії, де стояла українська артилерія. Київ переміщувався в пекло. В днях 6. і 7. лютого Київ обняла пожежа. Завдані стрільня большевиків всюди спричинювали пожежі, люди вмирали сотками. Наступила хвиля, коли вже йшло не про оборону міста, тільки про ратунок від цілковитої руйнації. Большевикам безнастанно надходила поміч. На залізничних лініях з'явили ся большевицькі панцирні поїзди. Українське правительство постановило пощадити місто перед неминучою руйною. В почи 8. лютого українське військо, українське правительство та члени Центральної Ради покинули Київ. Січові Стрільці опустили столицю яко охорона Ц. Ради, що в самоходах з усіми актами й документами виїхала в напрямі Житомира. Петлюра з рештою українських військ останній опустив Київ.

Від 8. лютого почало ся большевицьке панування в Києві. Артилерійська канонада виривді затихла, але зате на вулицях лунали крісові вистріли. Се переможці в упоюючій триюмфі біля давнього царського двірця і в Маріїнському парку сотками розстрілювали ворогів "пролетарської влади." Сі дні триумфу забрали більше жертв, як 10-ти денні бої в Києві і біля Києва. Дня 11. лютого появив ся наказ Муравйова, в яким повідомляло ся про перехід влади до рук "народного секретаріату". Два дні перед тим воєнно-революційний комітет ви-

дав постанову про закриті рос. націоналістичного "Кієвлянина". В друкарні сеї газети розпочався друк "Извѣсті-й кievскаго совѣта рабочихъ и солдатскихъ депутатовъ." Друкарню Центр. Ради і ціле майно Української Народної Республіки перабрано на власність совіта. В найблизші села вислано 70 агітаторів, щоб ті переконували селян про konieczність привозу поживи, яка потрібна для робітників, а не для "буржуазії". Городській управі наказано під карою 100 тисяч карб. до 24 години сирятати труни з вулиць Київа. Українські гроші, випущені Центр. Радою, кредитові білети по 100 карб., уневажені. Циркуляром з 10 лютого скасовано Центральну Раду і Генеральний Секретаріат, зглядно Раду народних міністрів. Українських міністрів визнано державними злочинцями і розписано за ними стежні листи. До Київа переселились з Харкова всі українсько-большевицькі секретарства з центральним виконавчим комітетом на чолі.

Після втрати Київа, в котрім загніздилися большевики, Українська Центральна Рада пішла на мандрівку. Вкінці опинилася вона під охороною вірних військ в Житомері. Звідси вислала Центр. Рада іскровим шляхом поклик до культурного світа, в котрім малює грозу і руїнництво большевицького заливу. "До всіх!" — так називається відозва українського правительства. "Ще перед двома місяцями — кажеється там — говорили всі в Росії про Україну як про оазу в російській пустині. В нашім краю був розмірно порядок. Радість, гордість і повага огортали нас перед нашим першим народним парламентом, Центр. Радою, яку вибрав сам народ. Ми старалися не нищити, але відбудувати собі самі на руїнах війни наш край. Большевики в Петрограді, Москві й інших російських містах з заздростию і ненавистю дивилися на поступ Українців. Та се була мала причина. Головною причиною їх заздрости було природне багатство України на збіжжя, цукор і все инше, що наш рідний край видав з себе. Се стара історична звичка захопного, ненаситного московського народу, нас грабити й виснажити. Носителі большевицьких ідей не різняються нічим від царських посіпак і випискувачів; вони топчуть колишні права й вольности неросійських країв бувшої росій-

ської імперії, продовжують грабіжи царату. Чому більшовики граблять лише саме в нас на Україні? Чому напр. на Донщині, де також є багато запасів збіжжя, а по большевицькому розумінню зібрали ся там самі контрреволюціонери? Се-ж ясно: Донська область заселена в більшій частині Москвитинами, тому її шадять, будь вона революційна, чи реакційна. А укр. територія се українська земля, заселена українським народом, тому треба її визискувати, хоч вона зорганізувала як соціальна й демократична республіка. Ви, чужинці, до тепер нас не знали й до яких сьогодні наш голос тільки тяжко доходить, розумійте нас! Тепер бачите ви правдивий характер большевиків. У Харкові, Полтаві, Катеринославі, Київі тепер убивають і палять. Кожного Українця, який брав участь у соціальній революції, щоби підперти нову волю цього краю, переслідує, витягає з хат і розстрілює червоногвардія... Чужинці, що живете вільно на землі своїх батьків, вислухайте та зрозумійте нас! І ми боремо ся за нашу соціальну вільність, за ратунок наших жінок і дітей і за право кожного на самоозначення, яке вони хочуть вирвати нам з рук."

Ось такими словами відзивав ся український народ до Центр. Раду до всіх культурних народів світа, представляючи їм большевицьку небезпеку. Та від сього не полегчало на Україні. Положене з кожним днем ставало гірше. Українська армія в повнім того слова значінню не було; були лише окремі відділи, котрі самостійно і нескординовано вели бої з большевиками. Супроти добре платної, добре зодягненої, добре озброєної червоної гвардії, під одною командою не могли вони вдержатись. Крім того большевики вміли майстерно слугувати ся ще й другою армією, армією добре вишколених агітаторів, що оперували на цілій Україні. Український народ не мав інше як слід зорганізованої адміністрації, сповна довкруги своєї найвищої влади — Укр. Центр. Ради — не могла успішно протиділати тій безпардонній агітації. Додатково-ж треба додати, що рука українського уряду була дуже слабка. Центр. Рада своїм лагідним поступованем тільки посилювала большевиків до нових бешкетів. Вистане згадати, що часі кривавих боїв на вулицях Києва, коли Січові Стріль-

більше-
пр. не в
невиць-
жери?
Москва-
акційна.
айнським
увала ся
нці, які
тільки
равдивий
ославі й
кий брав
волю на-
червона
к батьків,
у соци-
право на-
рук.”
орід через
ставляючи
ало на У-
країнської
ше окремі
ої з боль-
ї, добре
е могли
стерно по-
ишколених
кий уряд
сплоченої
ади — щоб
ції. До то-
ла дуже ле-
ки осмілью-
дати, що в
трільці від-

По великих підйомах, по казочних скоках в формованню українського державного життя її творець, Центр. Рада, найшла ся далеко поза столицею, розсилаючи розпучливі поклики "до всіх". Треба було ратувати край перед неминучою руїною, державну думку перед смертю. Тому українська мирова делегация, що по підписаню мирового договору, все ще сиділа в Берестю, звернула ся 12. II. через нім. правительство з покликом до німецького народу. Без сумніву сей крок не був дуже доцільний, але иншого виходу не було. З того поклику дійсно пробивав ся голос розпуки. "...Ворог нашої свободи вдер ся да нашого Рідного Краю, щоби ще раз так само, як перед 254 літами, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально - російські Установчі Збори в Петрограді, що складали ся майже виключно з соціалістів, розпочали тепер, як вони кажуть, "сввяту" війну проти соціалістів України. З півночи вривають ся в наш край наємні банди червоної гвардії. Вони об'єднують ся з російськими салдатами, що втікають з фронту та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довіря та провідників публичної думки й накладають на населенє контрибуції. Вони лишають знищені й палючі в пожежі міста, щоби йти далі шукати нової поживи. Ся варварська інвазия нашого північного сусіда поставила собі ще раз за ціль, як се було вже колись у нашій історії, під нібито "сввятими" приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини лежать у неблагородних замірах і махінаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змагають до повернення старого режиму." Поклик кінчить ся отсим зазивом: "У сій тяжкій боротьбі за наше істнуванє ми шукаємо помочи. Ми глибоко перекона-

ні в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти її своїм втрученням охоронити наші північні межі від дальшого вдирання ворога. Се є те, що ми мали сказати в тяжкі години, її ми певні, що наш голос буде почутий."

Не треба думати, що Україна всецільно хотіла віддати ся під німецьку опіку. Для оборони республіки концентровано на Волині більші українські сили, щоби по переформованню протиставити ся большевикам. Ніде правди діти, ті сили не були зовсім надійні. Вже згадувано, що деморалізація перейшла колісь черствий і могутний організм цілої російської армії. Українські відділи не могли бути усунені з під того загального впливу. Навіть полки, сформовані в сутоукраїнській основі, переходили на большевицьку сторону або в скрутній хвилі, як що бажали охоронити ся від пияти зрадників, проголошували свій "нейтралітет". Укр. мірова делегація, жадаючи німецької помочи, була справді переконана, що німецьке військо лиш малими відділами задля моральної піддержки вступить на територію України, а зрештою буде з півночі шахувати большевиків, не дозволяючи їм перекинути більших сил на український фронт. Треба ще тямити, що слава "непоборного германця" дійшла була тоді до небувалих висот. Українці мали ще її те на увазі, що мирові переговори з большевиками не дали позитивного вислідку, отже Німці формально й на далі були у воєнній стані з Росією. Українська мірова делегація сподівала ся при сій нагоді видістати для підкріплення української армії полонених з Німеччини і Австрії. В тій цілі звернула ся вона з особним представленням до осередних держав, а крім того видала поклики до полонених, закликаючи їх до оборони Рідного Краю.

Осередні держави поспішили на ратунок. Не мали вони на меті ратувати української державности, навпаки дальші події вияснили, що Україна була призначена на колонію для тих держав. Всеж таки німецькі війська рушили з Ковдя на схід. Небавом винищено й менші відділи укр. полонених з Фрайш-

тадту (в Австрії) і Раштату (в Німеччині), що в перших рядах виступили проти большевиків. Німецькі війська, машеруючи спішно, послугуючись своїми технічними засобами, поступали здовж залізничних ліній. При помочи панцирних поїздів і самоходів в дуже короткім часі очищено Волинь. Вже в перших днях міста, Луцьк, Новгород Волинський, Сарни, Рівне, Дубно, Острог, Кремянець, Шепетівка, Житомир, Бердичів, Козятин, Річиця і ин. найшли ся в руках української влади. Всюди вичищувано большевиків і привертано лад. В Новгороді Волинським і Житомирі українські війська, що були окружені большевиками, злучили ся з німецькими. Йдучи в двох напрямках укр.-німецькі війська напівночі до кінця лютого наблизили ся до Гомеля, на полудни до Києва.

Також Австро-Угорщина, хоч її ніхто офіційально не просив о підмогу, постановила взяти участь в увільненню України від большевиків, а властиво в окупації частини України. Дня 25 лютого явив ся в команді 54-ої австро-угорської дивізії комісар подільської губернії др. Степура з штабовим офіцером Николаївим з просьбою о поміч. Др. Степура зазначив, що він, не маючи змоги получити ся із своїм правительством, на власну руку прийшов в імени українського населення просити о поміч проти насильств, злочинів і розбоїв большевиків. Опіраючись на просьбі сього комісаря австро-угорські війська вступили на українську територію. В групі сих військ найшли ся Укр. Січові Стрільці. Посуваючись в полудневім напрямі Австрійці заняли Хотин, Камянець Подільський і Проскурів.

Покликане німецько-австрійських військ на Україну було як вже згадано конечне. Та треба було рахувати ся й з тим, що ті війська не будуть прийняті з надзвичайними симпатіями. Раз тому, що взагалі ніде й ніколи не приймаєть ся на своїй території уоружених чужинців з отвертими руками, а по друге тому, що якраз в бувшій Росії через увесь час війни вела ся неімовірна пропаганда проти "германців". А тут той самий уоружений германець приходив на українську землю як спаситель і оборонець в боротьбі з большевицьким заливом. Сю переміну в настроях і загальнім положенню та новім укладі відносин треба вняснити. І ось 23. лютого 1918. Рада народних ко-

місарів відносить ся до людности Української Народної Республіки з відповідним поясненем. Тодішні керманчі української держави були справді глибоко переконані, що німецькі війська мають на меті лише допомогу Українцям. "Вони йдуть на Україну, — йшло ся в міністерськім пояснені, — щоб знищити нелад та безлад і завести спокій та добрий лад на нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді народних міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народну Республіку, державу всього працюючого люду України. Вони будуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю України від збройного нападу російського правительства, совета народних комісарів, котрі, так само, як і за царів, хотять щоби Україна опинилася під владою московських капіталістів, щоб Московщина живила ся працею та багатствами українського народу. Сі війська дружні нам, будуть бити ся з ворогами Української Народної Республіки під проводом Полевого Штабу нашої армії. Допомагаючи Українському Урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, сі війська не мають ніяких ворожих намірів, бо Німеччина й Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду."

Такі сподівання українського уряду були лише сподіваннями. З хвилиною, як відпливали мутні бурини большевицької революції, на Україну сунула гірзна хмара готодних, гордих і хачливих Німців та Австрійців. Україна стала ареною боротьби двох ріжних сил: большевиків з ліва і реакціоністів з права. Одні і другі мали лише одну мету: на свій лад піддержувати хаос на Україні, не допустити до сконсолідованя громадських сил, поставити український уряд і український народ в становище невілывника своїх змислів та грабувати українську землю.

Німецькі й австрійські війська несучи "допомогу", скремним походом йшли вперед. Поважних перепон не було, бо большевики вміли тоді бороти ся тільки з мирним населенням — "буржуями"; перед зорганізованою силою вони втікали, бо ховали ся в мишачі діри. Лиш в трикутнику: Бердичів—Київ—Львів, де зібрало ся около 30 тисяч большевиків

прийшло до більшого бою. Тут з'єднані українсько-німецькі сили, щоб обминати обстрілу Бердичева, обійшли його. Большевиків розбито або розігнано, так що взято Київ без вистрілу.

Останні дні большевицької влади в Києві зазначилися безконечними грабунками. В Маріївському парку все ще лунали вистріли; се "чрезвычайка" розправлялася з Українцями, себ-то в офіційній большевицькій термінології з "буржуями." Кожда ніч переходила серед безсонниці. "Защитники пролетарияту" грабили помешкання, рабували гроші, накладали своєрідні контрибуції. Зі склепів і магазинів вивожено всяке добро. З державного банку забрано всі гроші, навіть українські кредитки по 100 карбованців на суму 20 мільйонів. Все се вивожено в совітську республіку. В останніх днях лютого повітакали всі большевицькі уряди, а за ними й "народні комісарии". Дня 28. лютого з телефонічної станції прийшла звістка до міського голови, що Петлюра з чорними гайдамаками вже кілька верств від Києва. Столиця приготувала ся на святочне прийняття визвольних військ. Дня 1. марта передні відділи українського війська були вже на окраїнах міста. Вулиці заповнили ся народом. На другий день о год. 9. рано прийшли до столиці, св. Софії перші частини українських військ з отаманом Петлюрою на чолі. В склад цих військ входили: чорний курінь гайдамаків і курінь Слобідської України та Січові Стрільці отамана Коновальця. З другого боку увійшли відділи отамана Присовського, а саме: Запорожський загін, запорожський курінь, Богданівці, Дорошенківці, полк Гордієнка. Німецькі війська, зложені з Саксонців, аж на другий день увійшли в столицю України. Рівнорядно з очищенням Києва йшло очищуване полудневої України. І тут большевики не ставали до отвертого бою за винятком Одеси й Миколаєва, де матроси відбивали ся з воєнних кораблів. Одеса теж перейшла тривожні дні. Совет народних комісарів накладал контрибуції, Муравйов дав приказ переколоти "буржуазію", забирали дороговці і інші вартісні речі. Перед приходом Німців і Австрійців большевики перейшли з міста на кораблі, на котрих відплили до

Севастополя. На кораблях чинено розправу з "буржуями" скидаючи їх у море.

Ось так одна повільно спадала а друга заливала Україну. На місце червоної орди з півночі прийшли фляґи, голодних, ласих на наживу Австро-Німців. Замість езнабачиної господарки большевиків наступила одностійна, рівномірна і скропулята господарка Австро-Німців, котрої кінцевим словом було все "дай!"; і на сім тлі, на розбіжних потребах, зараз на вступі ро. була ся українсько-німецька приязнь.

Та заки докладніше згадаємо се, годить не поминути м. вчанкою деяких фактів українсько-політичного життя. Хочем хоч кількома словами згадати про діяльність Укр. Центр. Р. дн. На мандрівці Центральна Рада, дожидаючи увільнення з т. жкої опресії, зайняла ся досить живо законодавною діяльністю. Дня 2. січня 1918. ухвалено тимчасовий земельний закон згідно із змістом четвертого універсалу, приймаючи за снову соціялізацію землі, дня 7. лютого ухвалено закон про восьмигодинний робочий день. Україна перша із всіх держав законодавною дорогою пішла на зустріч робітничим домаганням. Взагалі в часі загальної розиряжності більшу увагу звернено на те, щоб розгромлене українське життя обняти правними рамками. До важливіших законів, ухвалених У. Ц. Р. належить теж закон про громадянство Української Народної Республіки. Через неунормоване сирани українського громадянства звичайним з'явищем було таке, що всі чужинці, (головно військові залоги) по містах, брали участь у виборах до всяких установ на некористь Українців та впливали на напрям і розвиток подій на Україні зі шкодою для української державности. Тим не менш се мало скінчити ся.

По увільненню Київ, коли до наладження державної машини після большевицького напалу і розстрою треба було людини спеціялістів, наступила реконструкція Ради і народних міністерств. Український уряд залишив ниях агітаційно-організаційної роботи і намагав ся перейти на діловий курс політичної творчости. Національна струя, що передтим ярко виступала більше в нарадних виступах і маніфестаціях, увійшла тепер в повноту життя республіки. Провід Ради народних міністрів

теку заграничних справ задержав В. Голубович; управителем міністерства заграничних справ став М. Любинський; М. Ткаченко, бувший міністер судівництва, обійняв теку міністра внутрішніх справ; М. Ковалевський, бувший харчовий міністер, став міністром хліборобства; ресорт судівництва опинився в руках Шелухина, високого судового урядника і визначного правника. Теку міністра війни і морської армії обійняв Жуковський, висланий офіцер генерального штабу; на міністра комунікацій покликано інженера Соковича старшого залізничного урядника; міністром пошти і телеграфів став Сидоренко; міністерство скарбу Перепелиця лінився з старого міністерства; на уряд державного контролера покликано Лотоцького, відомого старшого укр. діяча; теку міністра освіти обійняв відомий педагог В. Прокопович; міністром торгівлі і промислу став знааний дослідник економічного життя України Чопівський; на міністра праці покликано Михайлова, а міністерство прожиттєвого забезпечення, що був головою київської харчової управи. По партійній приналежності було в Раді нар. міністрів 5 соц. революціонерів, 3 соц. демократів, 3 соц. федералістів і 2 самостійники. Національні меншини не вислали своїх представників до Ради міністрів. Вони зайняли вичікуюче, а в дійсності вороже становище супроти нац. політики уряду. Ті самі народи, яких сотками літ живила й збагачувала українська земля, в руках яких найшлися через трагедію української держави великі земельні простори, промисл, торгівля, всі вони стали в поперек змагань народу, що у важкій, кривавій боротьбі закріплював за собою патент на волю, на повноту життя, на свободу рухів у своїй власній хаті, на витворюване і зужитковане багатств своєї землі. Ми побачили дивне явище. Хоч як немилі були російській реакції большевицькі гасла і їх пристосоване в дійсному житті, але вона консеквентно попліч з большевиками підкопувала новагу Центр. Ради, надіючись, що большевики довго не вдержаться і вся власть перейде в їх руки. Поляки, яких невеличкий відсоток, зложений з великих власників та їх служби, залишився на Україні з часів бувшої Річчосполитої, не могли погодитися з думкою, що ті земельні простори, які хитростію, підступом і насильством колись

давно опинилися в їх руках, тепер мають вернути до правного їх власника українського народу. Українська влада, що відбирала землю від поміщиків, не була по нутру дрібній польській меншості. Жиди, що на зосередженню торгівлі в своїх руках, наживали величезні маєтки, побоювалися, що велика торгівля перейде до рук українського уряду, здебільшого підпирали російську реакцію, а у великій більшості перейшли під кривавий більшовицький прапор. Ось так національній меншості, що — як самі привселюдно зазначували, їде не могли мати таких прав і свобод, безвинно кидали колоди під ноги укр. правительству, прискорюючи пановання реакції.

В таких важких умовах прийшлося Центру Раді будувати далі українську державність. В таких обставинах, коли на Слобідській Україні напалися ще огні більшовицького пожарища, а Правобережжя було залите австро-німецькими військами, довелося Центру Раді святкувати перші роковини свого існування. Дня 20. марта 1918. відбулося святочне засідання малої Ради, присвячене першим роковинам існування свого першого парламенту України. Голова Ради Грушевський в своїй промові намігив пройдені шляхи. Рік тому зорганізувалася Центр. Рада з відпоручників усіх культурних і політичних організацій. В цвітні 1917. перевибрано Центральну Раду. Опісля включено в її склад Раду селянських депутатів, Військовий Генеральний Комітет і Раду робітничих депутатів. В такому складі стала Центр. Рада сурогатом парламенту. Та зважаючи на свій тимчасовий характер, змагала вона до того, щоб передати свої уповаження Всеукраїнським Установчим Зборам. Через більшовицький залив не могло це все статися. Українська Центральна Рада в своїй діяльності мала на увазі лише інтереси трудящих мас. Без огляду на помилки і невдачі всі снівробітники державного будівництва можуть з вдовolenням оглянутися на пройдену путь і сказати словами поета:

"Ми не лукавили з тобою,
Ми чесно йшли; у нас нема
зерна неправди за собою..."

Ніст промови Мала Рада повстанем з місць вшанувала пам'яті Гача, Зарудного, Бочковського, молодих героїв, що винули в Крутамі, та всіх тих, які положили головами за до-стоїнство Рідного Краю.

Большевицька повільно зменшувала ся, віддільваючи в своє московське русло. Та Україна через те не увільнилася від важкої журби. Із заходу нахлинув на республіку новий залив "по-бісних і заприязненних" Німців та Австрійців. Війська осеред-них держав, вступивши на українські землі, поводились як за-воявники. Розпочало ся гід арештів. Підозріне о большевизм було вповні вистарчаючою причиною, щоби свідомих Укра-їнців часами найкрасніших одинок з поміж селянства, робітни-цтва й інтелігенції запроторити в тюремні мури. За арештами арешти собі Німці право суду, а то й розстрілу. Реквізиції ніба й взагалі поживи переводжено на широкий розмір. Не-літні потреби німецького війська мали вповні задовольнити у-країнські селяни: німецькі воєнки і з власної волі і з наказу старшини переслалі в Німеччину під позором воєнної добычі на большевиках сотки й тисячі вагонів поживи. Україну без-відплатно оголочувано з її багатств. На сім тлі вини-сний початково непорозуміння між людністю й німецьким вій-ськом, а онісся між українською владою і німецькою коман-тою. Заки дійшло до явного розрізу, офіційно між Німеч-чиною й Україною панувала приязнь. Встане згадати, що на-дедграму голови Ради міністрів В. Голубовича з нагоди уві-днення Київ, німецький канцлер відповів дружними словами; наприкінці додав гр. Гертлінг в імени Німеччини отсей уступ: "Я маю смілість заявити, що як тільки Ви прийдете до переко-нання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід." Були се звичайні чемности, поза котрими криїли ся особливі наміри Німеччини супроти України, наміри, котрі припечатили існуванню Укр. Центр. Ради. Німецька щирість і приязнь виявила ся небавом і у відношенню до україн-ського війська. Позірно Німеччина випускала полонених-У-країнців, творила з них відділи і висилала на Україну до бо-ротьби з большевиками, одначе в дійсності давалось їм наго-ту кидати зброю і йти до хати. Українська військова сила бу-

ла не на руку Німцям, що бажали самі бути панами положення на Україні. Коли укр. дивізія от. Натієва в погоні за большевиками очистила Крим, німецький штаб наказав дивізії покинути кримську область, котру обсаджено німецькими військами. Не краще діялось, як не гірше, в тій полосі Укр. Народ. Республіки, котру обсадили австро-угорські війська. До грабункової господарки долучилось тут ще одно нещасте,, національна мінавання австро-угорської армії. Кождий з генералів, полковників чи старшин хотів вести свою окрему політику. Австро-угорські війська виступали в обороні поміщиків проти селянства. "Спасителі" дуже скоро виступили в привичній ролі гнобителів. Як далеко посунула ся австро-німецька самоволя видно з того, що правительство республіки, се саме, що покликала чужі війська на Україну, не могло довше мовчати. Дня 23. марта міністер внутрішніх справ Ткаченко розіслав обіжник до всіх адміністраційних установ, в котрім вказав на аномалію, що в деяких тюрмах приймають і садовлять засуджених німецькими і австрійськими судами мешканців України. Через те міністерство звертає увагу, що ніякі чужі суди не обов'язують в республіці. Засуджуванє німецькими і австрійськими судами мешканців України є беззаконним учинком. Тому ніхто з властей республіки не має права допомагати в чім-чебудь таким беззаконним чинностям чужих військових судів.

Отсей рішучий виступ української влади проти німецьких безправств, був явним доказом, що український уряд не думає стати мальованою лялькою або мячем в німецьких руках. Знову-ж Німці, ті самі Німці, котрі розторошували одну державу за другою, котрі в побіднім поході перейшли сотки миль, котрі в своїй державі, а тим більше поза її межами, не могли стерпіти ніякого сиротиву, котрі готовили ся на володаріє світа, не думали уступити. Україна зрештою їм дуже подобалася. Вони, голодні і виснажені, зайшли — ще й покликані як "приятелі" — до країни гарної, розкішної й багатой, котра творила поміст до вимріяного казочного Сходу, чи схотіли-вони завернути з обраного шляху? Ні! Бо-ж на се не дозволила-б їх гордість. А до того Україна творила пречінь основ

до політики у великим стилі супроти народжених і будучих в стадії народин національних держав. Звідси могли вони черпати не лиш із скарбниці багатств, але й орієнтувати ся щодальшого поступованя суироти півночі (Росії), полудня (Балкан) і сходу. Німці не розуміли українського розвитку, не прикладали ваги, щоби зрозуміти українську нсихіку, вони мунитровані — звернули свої очі на правительство, котре, ниде правди діти, було слабе через соціялістичні експерименти, що не могли мати ніяких осн. в укладі українського життя. Через те й виступ міністра внутрішніх справ не зробив на грубошкірих Німцях ніякого вражіння. Ясно було тільки те, що завязав ся конфлікт, порішення котрого не можна ще було предвидіти.

Наступив стан напруження, котрого слабе укр. правитель-ство не могло розв'язати, зглядно зліквідувати по своїй внодо-бі. Соціяльний переворот, заночатований третім універсало-м (земельна реформа без викупу), замотаний четвертим у-ніверсалом (соціялізація!) в многих місцях понизив новагу Центр. Ради. Соціялізація, сплоджена рос. соц. революцио-нерами, для умовин російського життя ("община"), не могла мати ґрунту на Україні. Соціялізація землі се одна з соціялі-стичних фантазій, котра може бути гарним кличем для дале-кої будучности, в теперішности є лиш очевидною утопією У-країнські соц. революціонери, що свою теорію перебрали від своїх московських побратимів, не розглянувши особливостей українського життя, окремих традицій, відрубної психіки, ріжної і протилежної від російської, неренерши незначною бі-тьністю голосів свою небезнечну програму, завдали — се-мо кемо тепер щиро сказати — глибоку і криваву рану справі української державности, котрої найгарячішими пронагато-рами були-ж вони самі. Зовсім природно, серед вибуяння капі-талістичного устрою, зносити приватну власність на Україні т. зн. без ніяких практичних підготовань, без досьвіду одним по-черком пера, одним універсалом намагати ся змінити в кому-ністичну череду таких індивідуалістів з кости і крові, якими є Українці, се або болюча фантазмагорія, або божевільна дум-ка. Не є нашою метою подрібно розглядати всі наслідки тако-

го кроку, або спорити на тему можливості застосування соціалізації. Дальні події вказали, як страшно помилилися глашатаї тої теорії. Позбавленим всяких матеріяльних дібр правительственим партією (укр. соц. рев.) не могла дати того, що їм обіцявали більшовики; посідаючим відбирано їх власність, то, з чим зжилися цілі ряди поколінь. До Центр. Ради безнастанно приходили селянські депутації і домагалися знесення соціалізації. А коли се нічого не допомогло, тоді розпочалася агітація проти Центр. Ради. Ця агітація впадала на пригожний ґрунт. Препини більшовики, що ще держалися на північно-східній межі України, вміли піддержувати, особливо серед наливового робітничого елементу і Жидів, ворожий настрої супроти "буржуазної" української влади. Поміщики, великі земельні власники, не могли погодитися із втратою своєї власності, селяни далекі були від соціалізації. Як віднеслися національні меншості до Української Народної Республіки, ми вже мали нагоду згадувати. Москалі після проголошення незалежності української держави, під позором оборони моск. культури на Україні, об'єдналися в "Русській Союз", що розпочав безпачинну антиукраїнську агітацію. Представники національних меншостей в Раді тільки підглядали, яку пакість можна-б зробити українському правительству. Перш усього всі вони голосували проти ратифікації миру з осередненими державами (17 марта), безвинно ставили запити до уряду, доцільно так уложені, щоби скомпромітувати українську владу в очах широких мас, взагалі не щаджено ніяких зусиль, щоби гальмувати законодавчу працю Ради. До того всього треба додати нестачу виробленої адміністрації, на котрій можна-б було опертися на місцях. По більшовицькій руйні пачово треба було налагоджувати державну машину, а тут кредит правительства впадав все пізніше. Серед такого напруження, серед поділу громадянства на табори і гурти, ворожі до себе, серед загальної плутанини, серед підривання довіри до уряду, серед безнастанних виступів національних меншостей проти української державності, серед різкої фінансової кризи, серед нестачі людей, котрі були би так сильні, рішучі і розумні, що зуміли би опанувати ситуацію, появився наказ

фельдмаршала Айхгорна в справі засіву землі. Начальний німецький полководець на Україні вимагає належного сповнення таких пунктів: 1. До того, хто засіває землю, належить збір, він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах, 2. Селянин котрий, візьме скільки-будь ґрунту, яка переходить його сили, й тому не обробить того ґрунту в цілості, зробить на будуче — як українському народови, так також і Українській Державі нікому, якої й направити не можна, за що буде строго покарання. 3. Там, де селяни не можуть засіяти своєї землі й де є ще поміщики, ті останні повинні зайняти ся засівом ґрунтів, не порушаючи через те права на законний поділ землі за допомогою земельних комітетів. Селяни в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіванню ґрунтів. Для засіву землі і переведення живих земельні комітети повинні доставити поміщикам коня, ріллянчих машин, а також насіння на засів. Збір в таких випадках буде власністю порівну селян і тих, що засіяли землю. 4. Всякі грабіжі й нищення за собою будуть строго карані.

Німецький генерал присвоїв собі права, які належали тільки законній українській владі. Сим розпорядком німецька команда та німецький посол в Києві гр. Мум пішли на отвертий розріз з українським правительством. Німці, прийшовши на Україну, яко помічна сила українському урядови, хтіли поступати в республіці, як в завоюванім краю або підбитій колонії. Сей поступок німецької команди викликав велике обурення серед населення. Дня 15. цвітня обговорювано його і на Малій Раді. Всі бесідники згідно вказували на небувалий нетакт Німців, що змагають виконувати на Україні права зверхників. Сей наказ вніс великий заколот в селянство. Міністри земельних справ поручено видати розпорядок про невиконання наказу ген. Айхгорна. Центр. Рада ще раз своїми ухвалами пригадувала Німцям рамки їх діяльності, а саме, що їх покликано на Україну в справі заведення порядку в межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народної Республіки. Ніяке втручання германської й австро-угорської команд в соціально-політичне й економічне життя України не є допустиме. Обурення проти наказу ген. Айхгорна у Центр. Раді було глибоке,

цире і справедливе. Та мабуть тільки декотрі з членів Ради були втаємничені в те, що сей перший приказ, як заявив дня 2. мая ген. Гренер, не міг бути песнодіванкою для кабінету Голубовича, а особливо для голови Ради міністрів і мін. земельних справ Ковалевського. Розпорядок про засіви уложено на підставі поручення міністерства земельних справ.

Та у висліді станули проти себе два ворожі табори: все-сильні Німці і безсильна Центральна Рада. Поступки німецької команди були все таки провокацією. Наказ про засіви видано тоді, коли засіви були на укінчено. Та не о се ходило ген. Айхгорцови. Німецький штаб, уособлене пруських юнкрів, постановив вести свою окрему політику з однородними елементами республіки, т. зп. з поміщиками. Ядром сього круговороту, як вже нераз зазначувано, була земельна справа. На тлі соціалізації вибух конфлікт між утопійними змислами правлячої партії і власницькими змаганнями селян. Сю прикмету селянства підхонили поміщицькі кола, які й спомагали рух земле-власників, себ-то заможнійших селян. На численні депутації, що домагалися знесення соціалізації, не звертали міністри ніякої уваги. Тоді по всій Україні розпочала ся агітація проти Центр. Ради. Безвинно відбувалися зїзди і паради поміщиків і землевласників. Їшли також депутації до німецької команди. Німецький штаб скоро зійшов ся з поміщиками. Нічого не помогли ухвали, постанови і заходи українського правительства, щоби припинити німецьку самоволлю на Україні. Почала ся тиха, підїздова боротьба обох таборів. На селі ширило ся невдоволене з окупаційних військ і невдоволене з Центр. Ради. Вкраїні, котра переживала стан бурі, о фермент не трудно. Почались ворожі виступи проти німецького війська, в деяких місцях вбито кілька воєків. Тут і там творили ся таємні організації з метою прогнати Німців з краю. Проти української агітації Німці виставили свій озброєний кулак. Одні і другі вижидали нагоди, щоби від слів і погроз перейти до рішучих чинів. Та в хвили, коли слабе правительство Голубовича то скаржило ся, то погрожувало, Німці мали вже все приготоване до перевороту. Ждали нагоди, заціншої точки, щоби звалити Центр. Раду і її правительство.

Крім того через чисельну перевагу партії соціалістів - революціонерів інші українські, навіть соціалістичні партії, остали майже без голосу в справі державного будівництва. Правляча партія ще до певної міри зносила соціальних демократів, але соціалісти-федералісти або самостійники були в дійсності позбавлені голосу. Партія соціалістів-федералістів, вчораних членів "Туи-у" (товариства українських поступовців), що зєднала коло себе три четвертини всієї української інтелігенції, була поставлена в безвихідне положення. Її, що виросла на підкладі ідеології Драгоманова, що мала за собою традицію, що довгі роки двигала на своїх илечах українську справу в Росії, тепер винереджували ті крайнійші партії, що засвоїли собі соціал-демократичну ортодоксний віру, або непридатне для українського ґрунту російське есерство. Без більших зусиль, без відповідного вкладу праці і енергії ці дві партії мали щастя о стільки що на них силила слава їх російських товаришів, рос. соц. дем. і рос. соц. рев. Гасла, кидані ними в медових днях революції, переповнені демагогією, зробили своє. Народ, виведений з нормального стану, захоплений подихом революційних свобод, не синив ся на границі можливого і неможливого, лиш пішов за тими, що мали сміливість і відвагу обіцувати більше, розкидати повними пригорщами гарні заклики, розсівати мрії. І народ лавою пішов за тими припадними обіцянками. У виборах до всяких установ соціалісти-федералісти були майже номінені. І от серед таких обставин перед партією виникло питання, чи взагалі брати участь в державнім будівництві. Без сумніву, участь в будівництві була конечна, бо инакше могла наступити можливість нестачі сил. З другого боку через ту участь треба було брати відповідальність за уся роботу, якою кермували люди, що засвоїли собі світогляд, створений на чужих основах. Через отсе роздвоєння позиція партії була хитка, народ мало цікавив ся соціалістами - федералістами, а всією своєю багатомільйонною масою пішов за українськими есерами. Таким чином за соц.-федералістами залишили ся лиш духові сили. Та як довго революція не досягла межі анархії, так довго числено ся з тими силами. Кабінет Вишинченка майже вповні відпо-

відав думкам і змаганням соц.-федералістів. Та через підозрілість центрального уряду небавом припинила ся широка організаторська праця Секретаріату. В розвою даліших подій революція дійшла до граничних стовпів. Настав час, коли не пошукували людей, досвідчених у політичних і громадських справах, тільки людей з революційним темпераментом. Такими "темпераментниками" стали на Україні соціалісти-революціонери. На соц. фед. мало хто звертав увагу і мало хто з ними рахував ся. Розпочали ся перегони з більшовиками. Мимо того соц. федералісти, не зважаючи на всі хиби нового уряду, не відмовляли ся від співробітництва.

З приводу наказу ген. Аїхгорна фракція соц.-федералістів виступила проти втручання Німців у внутрішні справи України. Одночасно зазначено, що такі накази викликає бездіяльність уряду. В справі Установчої Ради фракція заявила ся проти її скликання ізза незаконности її вибору. Зібрання комітету партії 14. цвітня ухвалило вести різку агітацію проти скликання старої Установчої Ради, не брати участі в доповнюючих виборах, а навіть відкликати своїх міністрів з кабінету. І справді, дня 27. цвітня, отже на два дні до гетьманського перевороту, головний комітет партії постановив: "Через те, що досі Уряд не опублікував своєї декларації, значить, не виявив досі певного та ясного плану її конкретної програми діяльности; через те, що нинішній кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи й не виявляє високої здатности до праці; через те, що міністри, члени партії соціалістів федералістів, не можуть стати в кабінеті до активної участі та впливу в загальній нашої політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук, — головний комітет партії соціалістів - федералістів своїх представників як міністрів, у числі трох, відкликає з теперішнього кабінету, не забороняючи їм разом з тим тимчасово управляти міністерствами без міністерської відповідальности."

Наступило роздвоєне в лоні самого громадянства. Між двома ворожими таборами станув третій, соціалісти-федералісти, що не рвали ся до гетьманщини та не могли ніяк нала-

диги із соц. революціонерами. Переворот зближався. Потрібна нагода трапила ся небавом.

Такою безпосередньою нагодою для новалення Центр. Ради виявилось арештоване банкового директора Доброго. Розуміється, що колиб сеї нагоди не було, то Німці прийнялиб і кождої людини. Великий фінансист, Жид Добрий, член фінансової комісії української делегації продав Німцям проти законів республіки велику цукроварню. Був се злочин в розумінню законів української держави. Та українська власть замість легальним шляхом потягнути його до відповідальности, перевела вночі з 24. на 25. цвітня таїне арештоване. Три озброєні мушкетери зробили се виправді з припоручення "Комітету рятунку України," але — як опісля виявилось — в тім були причастні й українські міністри. В сїм факті дошукували ся Німці ворожих намірів супроти них. Тому 25 цвітня ген. Айхгорн видав приказ про заведення на Україні німецьких полевих судів. День пізнійше вночі з 26. на 27. цвітня німецьке військо роззброїло першу українську дивізію, зложену з бувших полонених. Було ясне, що приготується переворот та змагається до того, щоби усунути всяку силу, котра могла би стати в обороні Центр. Ради. Наступив останній час діля, та Центр. Рада радилась даліше. Вечером 27 цвітня Мала Рада приступила до обговорення останнього розпорядку ген. Айхгорна. Голова Ради міністрів Голубович зазначував, що діяльність німецької команди на Україні не покривається тенденціями німецького правительства. Одинокій вихід домагати ся відкликання своїх військових генералів, котрі не розуміють ходу справ на Україні.

На другий день продовжували ся дебати. В салі засідань явили ся майже всі члени Малої Ради крім представників Польщі. З членів правительства були: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, і Клименко. В президії зайняли місця М. Грушевський і О. Веселовський. перший забрав голос Порш. Він вказав, що причиною подібних наказів є розвал і безцільність державної влади. Кабінет до сього часу не мав ніякої реальної програми. Квоість правительства осьмілює Німців. Вони посунули ся до того, що поклали свою руку на внутрішнє жите республіки. Сьогодні вийшли два нові на-

кази, якими німецька команда оповістила, що професійні і робітничі спілки, а навіть міністерство внутрішніх справ мають просити дозволу у Німців на святкування 1. мая. Сліпі німецькі генерали, що в своїй державі є підпорою поміщиків, думають, що й на Україні можуть стати на шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочого народу. Відповідно на таке поступоване Німців є принижені виконане заключених договорів. Другий бесідник Б. Мартос говорив про настрій на селі, який є ворожий Німцям через їх спілку з елементами ворожми українській державі і започаткованим реформам. Коли Німці не змінять поступованя, то нехай знають, що їм прийде ся держати на Україні не 300 тис. війська а 3 міліони. Україна воліє бути Бельгією, як приєднаною до Румунії Бессарабією. — Промови були гарні і гарячі. Всі вказували на надходячу небезпеку, зазивали до єднання, навіть Рафес відпекував ся від того, немов би неукраїнські демократичні групи ворожо відносили ся до української держави та закликав до єднання всіх народів України, щобн спільними силами захистити Укр. Нар. Республіку.

Зараз після промови Рафеса увійшли до салі нарад німецькі жовніри під проводом офіцера. О год. 3.30 по пол. до будинку Центр. Ради підійшов відділ німецького війська з панцирним самоходом і кулеметами. Панцирник уставлено на Володимирській вулиці проти помешканя Центр. Ради, а жовніри з витягненими револьверами і багнетами вдерли ся до середини. Німецький офіцер ставши перед столом президії, закомандував по московськи: "Іменем германскаво правительства приказиваю вам всем поднять руки вверх!" — "Руки вверх!" — закричали німецькі жовніри, обступяючи салю вздовж стін. Всі члени Центр. Ради, міністри і газетні справоздавці — крім голови Ради М. Грушевського — як школярі підчинили ся приказови маленького німецького офіцера. Цивільна відвага опустила їх зовсім. Офіцер зажадав, щобн йому вказали мін. внутрішніх справ Ткаченка, управ. мін. закордонних справ Любинського, військ. мін. Жуковського, дир. департ. внутр. справ Гаєвського і мін. зем. справ Ковалевського. На Раді були лиш Любинський і Гаєвський, яких зараз а-

рештовано і виведено з салі. Потім зроблено загальну ревізію і відібрано зброю.

Дня 29. цвітня для охорони Центр. Ради прибули Січові Стрільці. Рано відбуло ся засідане фракції соц. рев., коло год. 3. спільне засідане всіх фракцій, а по 5-ій год. почало ся відкрите засідане Малої Ради. М. Грушевський, відкриваючи засідане, заявив, що він запротестував перед німецькими властями проти печуваного поведення німецького війська в Центр. Раді та проти трусів і арештів членів Ради. Опісля Мала Рада приступила до розгляду основного закону Української Нар. Республіки. Закон ухвалено. Пережедено теж зміну земельного закону, по якому приватна власність до 30 десятин не підлягає вивласненню. Вкінці проф. Мих. Грушевського вибрано президентом Укр. Нар. Республіки.

Був се останній акт Центр. Ради, який, на жаль, не здійснив ся. Українська й неукраїнська буржуазія висунули при німецькій допомозі нових людей і поставили їх при кермі державного життя України. Розпочались переслідування й арешти членів Центр. Ради. Вночі 30. цвітня виконано, на щасте, невдалий замах на проф. Грушевського, а опісля й розброєно одиноке забороло Центр. Ради — Січових Стрільців.

Так перестала існувати Українська Центральна Рада, організаційний виконавчий і законодавчий орган відродженої України, носитель української державної думки, бійовник за суверенність українського народу і оборонець трудящих мас. Багато було помилок в діяльності Центр. Ради, на що вказано у відповідних місцях, та її заслуги такі великі й непомірні, що ми, навіть остро критикуючи деякі вчинки й постанови сеї інституції, мусимо схилити голови перед людьми, що в час страшної бурі й світової хуртовини вивели український нарід на широкий шлях світових інтересів.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

1.0

1.1

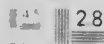
1.25

1.4

1.6

2.8

2.5

3.2

2.2

3.6

2.0

4.0

1.8

APPLIED IMAGE Inc.

1651 Broadway, New York, NY 10019
Tel: (212) 512-2000
Fax: (212) 512-2001

V. Нова Гетьманщина.

Причина перевороту. Справа Української Установчої Ради. Гетьманський переворот. «Грамота до всього Українського Народу». Гетьманські закони. Павло Скоропадський. Умова з Німцями. Гетьманський набір. «Український Національно-Державний Союз». Партії, групи і течії. Реакція. Діяльність гетьманського Уряду. Українсько-російські перемовини. Глухих вуг укр. державності. Останні дні Гетьманату. Кінець Гетьманщини.

Крім зовнішніх впливів, що не могли погодити ся з існуванням Центр. Ради, крім со звуженого нахилу Німців до буржуазних крутів, були ще й внутрішні причини, які довели до упадку Українську Центр. Раду. Ми вже вказували на ті причини в попереднім розділі. Ми бачили, до якого замішання на Україні довели правлячі круги (партія укр. соц. рев.) через постанову довести до соціялізації землі, ми знаємо, як різно розуміли соціялізацію автори четвертого універсалу і ті, яких вони хотіли соціялізувати, т. зн. селяни. Селянство зрозуміло гасло соціялізації землі яко покликання до поділу і набутия її: власність великої земельної посілости. Коли-ж непорозуміння з часом виясовало ся, тоді між власницьким інстинктом селян і теоритичними мріями соц. революціонерів наступив різкий конфлікт. Заможніші селяни, а навіть значна частина бідніших, виступили з протестами проти соціялізації. Розпочали ся паломництва селян до Центр. Ради, котра в своїй більшості легковажила собі сей рух, уважаючи його інтригами "буржуїв" проти "соціялістичного селянства". Через те й повага Центр. Ради унадала і зникала з дня на день. Ніде правди діти, більшовики більше обіцювали пролетариятови, як се змогла зробити Центр. Рада. Посідаючи втратили довіре до Ради через соціялізаційні змісли. Ось так усував ся ґрунт, основа існування свого першого передпарляменту України. Розуміть ся, до селян прилучили ся поміщики, котрі взагалі не мали охоти вірачати своїх посіlostей, а що найменше бажали дістати за них добрі гроші, котрих на Україні було в брід. Як довго на Україні вели ся війна з більшовиками, рух проти Центр. Ради не проявляв ся з більшою силою. Та з хвилею приходу Австро-Німців, саме тоді, коли соціялістичне правительство України звязало ся "дружними вузлами" з німецькими юнкрами і австрійськими клерикалами, отже з негод-

перодними елементами, той рух зміг ся і скріпив ся. Кождий хто мав очі, бачив, як в пронасть котить ся Центр. Рада. Према, се бачила й сама Рада. Тому постановила як найскорше скликати Українську Установчу Раду, щоб їй передати свої уповання та в її руки зложити дальшу долю державного будівництва. Дня 11. IV. Мала Рада обговорювала справу скликання Установчої Ради. Вибори до сього законодапного пня переходили в нормальних обставинах, серед інших часів і інших клівів. Вибори, що відбули ся з кінцем 1917 року і початком 1918 р. перед большевицьким заливом в п'ятьох губерніях, а саме: в Київщині, на Волині, Поділю, в Полтавщині і в Чернігівщині, дали такий вислід, що на 172 вибраних депутатів укр. соц. рев. і "Селянська Спілька" одержали 120 мандатів, большевики 33, жидівський нац. ком. 8, а інші по кільках мандатів. В інших губерніях, де переведено вибори аж після очищення їх з большевиків, відношене мандатів було менше-більше таке саме. Таким чином рішачий голос в будучій Установчій Раді припав соціялістам-революціонерам. Другою з ряду що до величини і сили партією мали бути большевики. Українські соціяльні демократи, котрі до недавна двигали українську державність — всі вони остали без голосу. Ось так склад Установчої Ради в нічім не ріжнив ся від складу Центр. Ради, а коли ріжнив ся, то хіба відемно. Одно було певне і на одно годились всі, що так далі бути не може, що мусить наступити якась зміна, мусить прочистити ся душна атмосфера. На се вказували й промовці на засіданю Малої Ради 11. цвітня. Навіть представник соц. рев. Микола Шраг підносив в своїй промові, що через ворожу агітацію, через неможливість перевести в жите земельну й інші реформи, Центр. Рада губить свій авторитет. Те саме підносили й інші бесідники. І так Рафес (представник "Бунду",) згадавши про те, що на суверенність укр. народу зазіхають всі сусіди, а одночасно на ту саму суверенність у нутрі держави мають великі апетити чорносотенці і реакціонери різної масти, теж ствердив, що Центральна Рада, як господар української землі, вже не існує. Треба справжнього представництва народу, а не сього сурогату парламенту, на який з легкою душею можуть зробити за-

мах розумнійшій і справійшій, коли до того ще скасують соціалізацію землі. Проти скликання Установчої Ради в такому складі, як вона виійшла з виборів, виступив др. Луценко. На його думку, вибори пройшли неправильно, в них брали участь московські садати, що в той час перебували на Україні, а за те не брали участі українські воики, що були порозкидані по всіх фронтах та Україні-подолені. Луценко був тої думки, що треба призначити нові вибори до Установчої Ради. Проти негайного скликання Устан. Ради заявили ся і укр. соц. демократи і соціялісти-федералісти. Та більшістю 28. голосів проти 15 Мала Рада постановила скликати Укр. Установчу Раду на 12 мая.

Все промовляло за тим, що Центр. Рада хилила ся чим раз більше до унадку. Безспильна, знеможена і виснажена опанована через соц. рев. більшість, без поваги і послуху переживала трагічні дні. Мало хто з нею рахував ся, давнійші надії на Центральну Раду завмирали. Німці і Австрійці рабували Україну, виниюючи тим зміст договору "без контрибуцій"; "без анексії", чудова чаруюча фраза, а прецінь Холмщина і далі стоїла в чужинецькій ярмі, а прецінь при тихій підмозі Австро-Угорщини і Німеччини Румунія насильно забрала Бесарабію. Про людське око бесарабський переднарядмент "Сафатуа-Церій", зложений з довільно покликаних Молдаван та з представників інших народів, перевів голосоване дня 6. цвітня в прийві румунського президента міністрів Маргільоманова. В дійсности одначе була се звичайна комедія, відіграна за румунські гроші при підмозі осередних держав. Конітом Бесарабії заплатила тоді Україна "сіростване" румунської границі в користь Австро-Угорщини та економічні користи Німеччини. На тім не кінець. Крім, що органічно звязаний з Україною, який армія Падієва увільнила від большевицького терору, лишив ся в руках Німців, які самі постановили уладнати його дальню будучину. Через соціалізаційні досвідки Центр. Радо Кубанщина не виявляла великої охоти получити ся з матірнім шем.

Невдачі Центр. Ради йшли одна за одною. Та не улягає сумніву, що й така Центр. Рада, якою вона була в останніх

тижнях свого існування, була-б продержала ся ще якийсь час силою своєї сьвітлої минувшини, що вже перейшла в традицію, як-би не постановила скликати Українську Установчу Раду на 12 мая. Та сама Установча Рада, що мала бути ратунком кредиту правительства у своїх і чужих, ще до її скликання стала гробом Центр Ради з її соц. революційною більністю. Буржуазні верстви не могли і не хотіли допустити до скликання Установчої Ради, зложеної з самих соц. революционерів і більшовиків, не хотіли згодити ся на те, щоби соціялізація землі була закріплена сею найвищою інстанцією новоствореної держави. Тому звязали ся з Німцями, і по довгих приготуваннях виступили до отвертого бою з Центр. Радою і її правительством. Сирава Доброго і т. зв. сицилійської вечірні була лише потрібним претекстом для чинного виступу німецької команди, для оголошення німецьких воєнних судів і переведення арештів.

Дня 29 цвітня, саме тоді, коли німецьке військо напало на Центральну Раду, в київському цирку відбував ся з'їзд землевласників під охороною німецьких багнетів. Зібрало ся багато селян і поміщиків. З'їзд відкрив селянин Коваленко; витаючи зібраних, нарікав на Центр. Раду і соціялістичне правительство та висловив надію, що може скоро явить ся тверда власть, що очистить від туману неправду та створить лад, а країну доведе до слави і могутності. "Ради ми не признаємо, — говорив він, — земельних комітетів також. Ми просимо (кого?) негайно уступити їх, бо вони працювали не для добра, а на шкоду народови України. Власть повинна бути міцна і ми її створимо." Також і інші промовці — селяни та поміщики нападали на Центральну Раду, правительство і земельні комітети. Підношено й те, що Установча Рада ніби-то вибирала ся під загрозою штиків і тому вона не може встояти ся. Коло 2. год. явила ся в сінних цирку нова сторожа, зложена з 500 озброєних російських офіцерів. В годину пізнійше прибув на з'їзд ген. Павло Скоропадський в товаристві офіцерів. В той час, як він займав льожу, Коваленко звернув ся з трибуни до з'їзду: "Якої-ж власти нам треба?" — "Гетьмана" — відповіли зібрані в цирку, звертаючись в сторону льожі, де сидів Скоропадський. Сали задрі-

жала від оплесків та окликів. "Нехай живе гетьман!" — проносилось з одного кінця салі до другого. Тоді Скоропадський опустил льошу і з'явився на трибуні. Оклики ще збільшилися. Він поцілувався з членами президії з'їзду, а коли в салі трохи заспокоїлося, промовив: "Панове! Дякую вам за те, що поручаєте мені власть. Не для користи беру я на себе тягар хвилюватої влади. Ви самі знаєте, що всюди ширить ся анархія і що тільки тверда власть може завести лад. На вас хлібороби, й на добре думуючих кругах населення буду опирати ся. Молю Бога, щоб дав нам силу вратувати Україну". І знов залунали оклики в честь гетьмана. Його піднесено на руках і обнесено по салі. Зараз після сього він удав ся до собору св. Софії, де відправив ся молебень. На Софійській площі єп. Нікодим довершив обряду постриження й помазання гетьмана. Саме в той час переїздив в панцирнім самоході з машинними скорострілами старшина Січ. Стрільців Черник, може найкрасіший виразник Січового Стрілецтва. Він не міг зорієнтувати ся в цілій події, бо колиб був знав, що саме діється, був би без наміслу розторонив гетьманське зборище.

Із з'їзду землевласників вийшли хлібороби-демократи, коли дізнали ся, до чого прямує з'їзд. Більш тисячі представників хліборобів удало ся до помешкання київської "Просвіти" де одобрено взагалі становиско Центр. Ради. Вони дивували ся з приводу наступивших подій та висказували своє невдоволене з того, що Німці підтримують князів та графів. Також члени Центр. Ради, ті, що не були ще арештовані і не розбігли ся, відбували наради, готували ся не віддати влади, та се нічого не помогло вже в створеній ситуації. Не було на кім оперти ся. По вулицях кружляли німецькі військові відділи в боевім поготівлю з маш. крісами на панцирних самоходах.

"Вибір" гетьмана України був довершеним фактом. На другий день, 30. цвітня, появилася на мурах Києва "Грамота до всього Українського Народу", якою скасовано Українську Центр. Раду, попереднє правительство і земельні комітети.

ГРАМОТА

до всього Українського Народу.

Громадяни України!

Бісім вам, козакки та громадяни України, відомі події останнього часу, коли джсрелом лила ся кров красних синив України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Вратувала ся завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують : по сей час бороти ся за валиність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродила ся надія, що почнеть ся відбудоване порядку в Державі й економічне жите України увійде врешті в нормальне річницє.

Але сї надії не справили ся.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будованя України, бо було зовсім нездатне до сього.

Бешкети і анархія продовжують ся на Україні, економічна руїна і безробітє збільшують ся і розповсюджують ся з кожним днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищи, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населєня, які виступили з категоричним домаганєм негайно збудувати таку Державну владу, яка здатна була-б забезпечити населєню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відкликнути ся на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадити ся через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обгрунтованю приложєних при сїм законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також всі земельні комітети від пнішнього дня розпускають ся. Всі міністри й товариші звільняють ся. Всі інші урядовці, що працюють в державних інституціях, зістають ся на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найблизший час буде виданий закон, установлюючий порядок виборів до Укр. Союму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській державі, буду домагати ся негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не схиляючись ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власности як фундаменту й цивілізації відбудовують ся в повній мірі й всі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняють ся і касують ся. Відбудовується повна свобода по розробленню кунчих по куплі-продажі землі.

Поруч з сим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звернеть ся на поліпшене правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

На економічній і фінансовій полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я уважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасній виключній і критичній для неї час.

Мені далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України.

В свої свідомості кличу всіх вас, громадян і козаків

України — без ріжницї національности і віроісневіданя — допомогти мені й моїм працівникам і співробітникам в нашім загальнім великовідповідальнім ділї.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

29 цвітня 1918 р. Київ.

Одночасно з оголошенем "Грамоти до всього Українського Народу" оповіщено й "Закони про тимчасовий держав. устрій України", а саме: —

Тимчасово до вибраня Союму й відкритя його діяльності державний устрій України й порядок кермованя оснууєть ся на отсих законах:

Про гетьманську владу.

1) Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3) Гетьман признає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затверджене Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в радї, коли для останних не обґрунтовано законом иншого порядку призначеня і звільненя.

4) Гетьман є найвищий керівничий всіх зібсин Української Держави з закордонними державами.

5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6) Гетьман оголошує області на військовім, осаднім або виключнім стані.

7) Гетьманови належить помилуване засуджених, полегчене кари й загальне прощанє зроблених нереступних подій з скасуванням проти них переслідуваня і визволеня їх від суду й кари, а також складаня державних поборів і дарованя мило-

сти в особистих випадках, коли сям не порушують ся нічий охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріплюють ся Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська православна.

10) Всі неприналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користують ся кождий на кождім місці свободним відправленем їх віри й богослуженем по їх обряду.

Права й обовязки українських козаків і громадян.

11) Умови придбання прав українського козацтва та громадянства а так само їх утрачення означають ся законом.

12) Захист Рідного Краю се обовязок кожного козака та громадянина Української Держави.

13) Українські козаки та громадяни повинні платити у станов ені законом податки й мита, а також відбувати повинности згідно з постановою закону.

14) Ніхто не може підлягати переслідуванню за проступне діланє ницим способом, як тільки означеним законом.

15) Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16) Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні ділання, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17) Оселя кожного непорушна. Робити обшукуване й арешт в будинку без згоди його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку означених законом.

18) Кождий український козак і громадянин має право вільно вибирати мешканє і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїжджати за кордон Української Держави.

19) Власність непорушна. Примусове вивласненє нерухо-

мого майна, коли се необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливо не інакше, як за відповідну платню.

20) Українські козакки та громадяни мають право робити вибрани в межах, нешкідливих законам, мирно і без зброї.

21) Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само розпоряджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22) Українські козакки та громадяни мають право гуртуватися в громади й спілки в межах, непротивних законам.

Про закони.

23) Українська Держава керується на твердих основах законів виданих в установленій черзі.

24) Сила закону без виїмків обовязкова для всіх українських підданих і чужинців, що перебувають в Укр. Державі.

25) Закони, особисто видані для якої-небудь області чи частини населення, новим загальним законом не усувають ся, коли в нїм не постановлено такої відміни.

26) Закони оголошують ся для загального відома в утвореним порядку і перед оголошенням до діла не прикладають ся.

27) Після оголошення законів надається ся обовязкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показане, як винювати його, як проголосити, як виконати телеграфом або через кур'єрів.

28) Закон не може бути скасований інакше, як тільки силою закона. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано існуючий закон, він заховує повну свою силу.

29) Ніхто не може відмовляти ся незнанням закону, коли його оголошено існуючим порядком.

30) Закони розробляють ся в кождім Міністерстві по належності й передають ся на загальне обмірковане в Раді Міністрів.

31) По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передають ся на затверджене Гетьманови.

32) Закони, які торкають ся деяких секцій, передають ся

и Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими Міністерствами.

33) Міністрам дається можливість видавати розпорядки в розвитку й поясненню законів, при чім ці такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою міністрів.

Про раду Міністрів і про Міністрів.

34) Напрямок і об'єднане праці окремих секцій по прикметам як законодавства, так і навісної Державної Управи складається на Раді Міністрів.

35) Кермовані ділами Ради Міністрів складається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36) Отаман-Міністер і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кождий з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37) За проступки по посаді ділання Отаман-Міністер і Міністри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законі означених.

Про фінансову Раду.

38) Фінансова Рада є найвища народна інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39) Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністер, Міністер Фінансів і Державний Контрольор.

40) На Раді складається: 1) обмірковане часу й умов державних позичок; 2) обмірковане діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів і 3) попередний, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішено в законодавнім порядку.

41) Обмірковання Ради передаються на перегляд Гетьмана.

Про Генеральний Суд.

42) Генеральний Суд Української Держави уявляє собою написаного хоронителя і захистника закону та Найвисший Суд України для справ судівництва й адміністративних.

43) Генеральний Суд оголошує до загальної відомості всі закони й накази уряду, слідуючи за законністю їх видання.

44) Порядкуючий Генеральний Судія та всі Генеральні Судії призначають ся Гетьманом.

Гетьман всієї України ПАЗЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

Отаман Ради Міністрів МИКОЛА УСТИМОВИЧ.

29. цвітня, 1918 р. Київ.

Таким чином гетьманат став фактом доконаним. Його приготувовано довгий час, про що свідчить між иншим те, що Гетьман і його приклонники послали за пазухою готовий "тимчасовий державний устрій України." Гетьман поручив сформулювати перше своє правительство Миколі Устимовичеві, великому київському капіталістові. На жаль, мимо всіх зусиль не вдалось йому створити правительства, котре мало мати чисто український характер — тому, що соціялісти-федералісти відмовили ся вступити до міністерства. Не маючи змоги оперти ся на поміркованих українських елементах, гетьман зробив крок на право. Справу створення кабінету взяв на себе 30 цвітня М. Василенко, член партії кадетів (конституційно демократичної або "партії народної свободи"), український історик, доцент київського університету, бувший товариш міністра народної освіти в кабінеті Керенського. Гетьман заявив Василенкові, що кабінет не може бути правий (реакційний), що реформи необхідні, що земельна реформа мусить бути переведена в напрямі, зазначенім у гетьманській грамоті. Про поворот до минулого не може бути мови. В основу діяльності кабінету повинно бути положене національне відроджене України, одначе без тих крайностей, котрі шкодили би правильному розвитку національного життя і побуджували проти українства широкі круги інших національностей. І Василенко

удався до соціялістів-федералістів, закликаючи їх увійти в склад нового правительства, бо в протиний разі йому прийдееться зложити кабінет з инших елементів. Соціялісти-федералісти то відмовлялись від участі в правительстві, то давали до пізнання, що треба ще подождати. Тоді Василенко зложив по своїй вподобі ліберальний кабінет з отсех осіб: М. Василенко тимчасово заступаючий предсідника міністрів, міністер народної освіти і тимчасово виконуючий обовязки мін. загр. справ; Ф. Лизогуб, мін. внутр. справ і тимч. виконуючий обовязки мін. пошт і телеграфів; А. Ржевецький, міністер фінансів; С. Гутник, мін. торгівлі і промислу; Ківицький, міністер хліборобства; Ю. Соколовський, мін. харчових справ; Ю. Вагнер, мін. праці; др. В. Любимський, мін. нар. здоровля; В. Бутенко, мін. шляхів; проф. М. Чубинський, мін. справедливости; проф. Г. Афанасів, держ. контролор; М. Гіжицький, держ. секретар; полк. ген. штабу А. Слівинський обняв тимчасово управу військового міністерства. Уже в кілька днів після зложення кабінету провід Ради міністрів обняв Ф. Лизогуб, задержуючи й портфель мін. внутрішніх справ. Слівинського заступив в управі військ. міністерство отаман Лигнав.

На івнена власть, військова диктатура з всіми признаками монархічної влади опинилась в руках Павла Скоропадського, що назвав себе "гетьманом всієї України". Скоропадський, гетьманський нащадок (в простій лінії від Василя Скоропадського, брата гетьмана Івана), родився 1876 р. Освіту одержав в пазькім корпусі. По його скінченню став офіциром в ляйб-гвардії кавалергардського полку. Подорожував по Європі, був довгий час у Франції, в Італії і в Греції. Інтересувався культурою старинних народів. В його домі живі були українсько-козацькі традиції. Його приятелем довгий час був поміщик Петро Дорошенко, дядько відомого Дмитра Дорошенка, що теж зберігав глибоку пошану до козацької доби з її гетьманами і українським царством. Сю любов і подив до славної минувшини збудив він і в Скоропадському. "Гетьман всієї України" був якийсь час царським адютантом. Однак двірське життя, а особливо двірські інтриги не притягали його; тому вернув до полку. В часі російсько-японської війни перенесено його в

Дубайкальський козацький полк, якого небагом став командан-
том. В короткім часі став генерал-майором і командантом
гвардій в кавалергардському полку. На війну в р. 1914 ви-
ступив Скоропадський з першою гвардійською бригадою; його
піднесено до генерал-поручника і віддано команду над пер-
шою гвардійською дивізією. По якимсь часі йому доручено ко-
манду 34 армійського корпусу, з яким увесь час брав участь в
боях, а описля з'укаїнців його. Дня 6 жовтня з'їзд козаків
вибрав його військовим отаманом українського козачого вій-
ська. В часі большевицького наступу на Україну Скоропад-
ський пропонував свої услуги Центр. Раді, та її несприйнято,
побачуючись щоби не проголосив себе диктатором. — Чи пе-
реворот з 29 цвітня був конечний, важко сказати, але що я-
кись зворот в державнім будівництві, в соціяльній політиці
увади мусів-наступити, се певне. Українські партії на снільних
нарадах, що відбули ся після перевороту, ствердили, що укра-
їнська власть сама наближала ся до своєї корінної зміни. Се
мало стати ся тим робом, що Центр. Рада розійшла ся би са-
ма і, відігравши свою ролю революційного органу, передала
би владу новому правительству, побудованому на підставі ді-
лового принципу з представників різних політичних партій і
громадських груп. Сю свою думку уіро евентуальну еволюцію
увади на Україні подали представники українських соціяліс-
тичних партій начальникови штабу ген. Айхгорна — ген. Гре-
нєрови. Голова делегації партій С. Єфремов додав до того,
що соціялісти взялиб участь в правительстві при умові без-
переривної наслідности влади. Німці мусять числити ся з тим,
що в противнім разі вони можуть бути примушені держати на
Україні не 6, а 26 корпусів війська. Гренєр зазначив, що пово-
рот до Центр. Ради неможливий. Гетьмана признала вже най-
вишша німецька власть, та се не означає віднову монархічного
принципу. Україна повинна лишити ся самостійною республі-
кою. Гетьманови наказано, що його правительство має стояти
на ґрунті укр. державности, не орієнтуючись ні в сторону Мос-
кви, ні в сторону Польщі.

Після різних нарад українські соціялістичні партії від-
мовили ся від участі в правительстві. Була се без сумніву ве-

лика помилка, бо тим самим віддавано владу над Україною елементам в більшості ворожим українській державності. Ось так між иншим з вини українських партій власть перейшла до рук октябристсько - кадетського блоку. Переворот одних людей загнав в тюрму, других примусив стати на шлях підземної роботи, третих поставив в позицію критикуючих глядачів, а четвертих із забуття висунув на перше місце, в круг сонця влади, впливів і значіння. Коли-б переворот був відбувся лиш заходами і силами Українців, то се ще з огляду на державне будівництво, не велике лихо. Та велике лихо в тім, що хоч деякі українські круги правого напрямку й були причасні до переворотових подій, то головну й рішачу роль відіграли в перевороті люди чужі — чужими руками, а радше штиками на некористь України. Ясно, що ті круги, яких спомагали Німці, мусіли заключити з німецькою командою якусь умову. Якого змісту — не трудно додумати ся. Знаємо певно те, що в німецькім райхстагу говорило ся про те, що гетьманське правительство обіцяло прискорити довіз поживи до Німеччини, впустити в границі держави німецьких купецьких агентів за для "вільної торгівлі" та осібно винагородити Німців за прогнане большевиків і нацифікацію країни. Знову нелегально видаваний орган незалежних українських соціал-демократів "Червоний Прапор" приніс був такі точки договору гетьмана з німецькою командою: 1) парламент української держави збересть ся тільки тоді, коли се визнає можливим німецька командатура; 2) українська армія буде організувати ся тільки тоді, коли на се згодить ся німецька військова влада на Україні; 3) всі українські війська Німці обеззброюють (що й стало ся за винятком корпусу Натієва, котрий не дав себе обеззброїти); 4) Україна зобов'язуєть ся на протязі 15 літ продавати хліб лише Німцям по деневій ціні; 5) земельна реформа буде переведена через викуп великої земельної власности і продажу її селянам і 6) на Україні заводить ся вільну торгівлю.—Настали часи диктатури. Диктували перш усього Німці з ген. Айхгорном, зглядно начальником його штабу ген. Гренером і німецьким послом в Києві бар. Мумом, а відтак кадети, октябристи, Москалі, тільки не Українці. Офіційний диктатор України —

гетьман Павло Скоропадський став мальованою фігурою без голосу.

Через зміну правительства і державного устрою Україна не увійшла в стан ладу і порядку та спокою. Зовсім природно, проти гетьманського правительства з його арештами, тюрмою, переслідуваннями, підлеглими Німцям і Австрійцям, розпочала ся сильна агітація. Правительство мусіло боронити ся. Дня 10. мая появила ся відозва-заява нового правительства з підписами повного кабінету, в котрій уряд віднекуєть ся від роблених йому замітів. Перш усього зазначаєть ся у заяві, що гетьман не має заміру стати самодержцем. Навпаки, він відновляє і закріплює в народній свідомості думку про історичну вільність України, про народні й козацькі вольности. Не може бути мови про подавлене української національності, її мови, культури й державности. Правительство буде проводити в житті ідею дальшого всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення української державности. Правительство мусить привернути спокій і лад в краю та довести до повороту умов нормальної і творчої праці. Несправедливі є також обвинувачення правительства в службі інтересам великих земельних власників і в забуттю насущних потреб селянства. Правительство приступить до вироблення пляну земельної реформи. В тім самім дусі висказував ся гетьман і поодинокі члени правительства перед кореспондентами всяких краєвих і заграничних газет. Та слова словами, а діла говорили зовсім що иншого. Дивним дивом в гетьманському таборі, на чолі держави й на усіх адміністративних посадах найшли ся люди, що до перевороту не тільки не брали ніякої участі в українській русі, але — за малими виїмками — були настроєні ворожо до українського руху взагалі. Більшість гетьманців, себто міністрів, губерніяльних і повітових старостів, губерніяльних і повітових військових командантів та тих, що піддержували їхню політику, се перш усього російські кадети, октябристи і чорносотенці. Іронія долі привела до такого стану, що оборонці "єдиної і неделімої" стали керманичами українського державного життя. Правда, між

гетьманцями була й невеличка група Українців Вистане згадати, що особу гетьмана — в часах, коли він був отаманом вільного козацтва в Білій Церкві, окружав гурток людей, що називали себе тов. "Молода Україна". Сам гетьман, без сумніву, був і почував себе Українцем. В часах большевицького затливу, коли приходилось йому скривати ся з провідними українськими діячами, в розмові з ними завжди виявляв себе прихильником самостійної України і зазначував, що надто радикальна соціальна політика укр. соціалістів веде до руйни українську державу. Ставши гетьманом, Скоропадський не перестав виявляти себе українським меценатом і українським патріотом. В гетьманській канцелярії панувала українська мова, російським офіцерам а також всяким урядовцям видано приказ до чотирох місяців вивчити українську мову під загрозою втрати державної посади. Бажане гетьмана довести до автокефалії української православної церкви теж вказувало на рішучу постанову під кожним оглядом вдержати самостійність України. Однак багато фактів говорило щось протівне. Гетьманське правительство вело свою окрему політику, не оглядаючись на бажання гетьмана. В українських державних установах засіли бувні російські старорежимні урядовці, Союзь русскаго народа" явно їй відкрито вів свою протнукраїнську агітацію. Офіцерські товариства, що ставили собі метою відбудову єдиної російської монархії, могли свободіно розвивати ся. Привертено теж стару поліцію, в столиці їй на провінцій їшли безнастанні масові арешти української інтелігенції, селян і робітників. Російсько - кадетські змісли наїшли собі широку основу для діяльности на Україні та здобули повну свободу рухів — саме тоді, коли український політичний рух переслідувано їй нищено. На сїм місці годить ся згадати про зїзд кадетської партії на Україні, який відбув ся в днях 8—11 мая. Партія, три представники котрої засідали в гетьманськїм правительстві, ігноруючо-негативно ставила ся до України і української державности. Над всїм, що говорило ся там, панувала всесильна обєднительна думка. Серед кадетських промов і дискусій можна було почути такі дивоглядні вислови, як: "...я собственно не знаю, что наііпать под терміном "Украіна".

основною метою партії являється: "...визстановлення єдінства Росії і обезпечення можливості її політичного і господарського розвитку". Навіть гетьманський міністер Гутник в промові висловився, що він не знає, що таке гетьманська влада. Бувши член Центр. Ради Крушин називав попередню українську владу "християнською" і "господарською". Тільки Василенко і Ракенський, теж члени гетьм. кабінету, тоді не так ярко проти ставилися українській державній думці. А треба мати на увазі, що кадети не зачисляли себе до правих (реакційних) партій. Що ж думати про інші партії, котрі через якусь химерну намірку долі наїшлися в гетьм. коаліції? В дальнім розвитку політики ми бачили такі аномальності, що Україна стала прибілником чорної сотні. В столиці України наїшлися провідники російських кадетів — Мілюков і Вінавер, котрі Київ намагалися зробити своєю операційною базою.

Слідом за зїздом кадетів відбувся в Києві в днях 15. — 18. зїзд представників промисловості, торгу, фінансів та сільськогосподарства на Україні. Метою зїзду було перш усього обговорення господарських справ, одначе й політичний момент був досить виразно зазначений. Багато говорилося про любов до України, про оборону культури, та головним їх змаганням було прикласти усі сили задля того, щоб землю залишено в їх руках. Все-ж таки промисловці і великі власники з сировини української державності пішли крок далі, як кадети. Майже всі промовці (здебільшого про людське око!) стояли на ґрунті української самостійної державності. За журбою про вдержання і, розуміється, збільшення своїх матеріальних дібр — вони розгубили свою мрію про "єдиную, невіддільну".

Спираючись на такі групи і верстви становиско гетьмана аж до останніх його днів було досить невизначне. На початку Гетьманату можна було допускати дві можливості: 1) що гетьман щиро бажає самостійності України, але через те, що ніяка справжня українська партія не годилася вести реакційної політики гетьмана, її ні одна сутоукраїнська група не могла зважитися безпощадно запродувати економічні інтереси українських німецьких капіталістів і імперіялістів, тому був приневольний опертися на німецькій командатурі та на поміщиках і

капіталістах України, зложених з чужих Україні елементів; 2) курсувала й друга думка, що політика гетьманського уряду се курс на відбудову одноєї, неподільної Росії, привернення рос. монархії, задля сього роблять ся всі можливі приготування, на всі відповідальні посади спроваджуєть ся відомих петербурських старорежимців. Під позірною українізацією держ. життя вела ся явна русифікація. Через те гетьманська політика не найшла ніде симпатій, крім поміщиків, тай то не всіх. Цікаво, що на Лівобережжю заснував ся був союз українських поміщиків, котрі гостро критикували політику гетьмана, уважаючи насаджуваний ним політичний курс убійчим для української держави.

Проти одностайного фронту "гетьманців" виступив "Український Національно - Державний Союз". В сій політичній організації об'єднали ся чотири партії: хлібороби-демократи, соціялісти самостійники, соціялісти федералісти і українські трудовики, а крім того всеукраїнська спілка залізничників, всеукраїнська поштово - телеграфічна спілка, опозиційні військові круги, а частинно ще й земства, кооперативи й українські фінансові інституції. Головна мета союзу: укріплене і збережене за всяку ціну самостійної української держави і утворення таких соціальних відносин при котрих могла би існувати сильна українська держава. Союз постановив оперти ся на середнє селянство й трудову інтелігенцію. Союз ставши на республіканським становищу, намагав ся знайти вихід з Гетьманату тим робом, щоб гетьман був президентом республіки. В програмі союзу видне місце займала земельна справа. Велика земельна власність має бути знесена шляхом парцеляції, згідно націоналізації за викупом. Союз обстоював всі здобутки революції та конституцію Центр. Ради з деякими поправками. Боротьба проти всяких спроб віднови єдиної, неподільної Росії — се початкове гасло союзу. Змагаючи до наміченої мети, союз розпочав переговори з гетьманом і начальником пімєнького штабу ген. Гренером. Дня 24. мая депутація союзу вручила гетьманови меморіал, в котрім піднесено дивоглядну політику гетьманського уряду. Там вказано між иншим на те, що гетьманський кабінет є неукраїнський по своїм

складі і політичній орієнтації. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партій і українських громадських груп, тільки російські кадети, октябристи та представники тих громадських неукраїнських груп, котрі завжди ворожо ставились до українського руху й української державности. Сі партії і групи вславились на Україні своєю обрусительною анти-демократичною діяльністю і покликане їх до влади збуджує серед мас недовіре до гетьманського уряду. На Україні поширив свою протидержавну й протнукраїнську діяльність "Руській Союз", що мобілізує всі темні сили для віднови "єдиної, невідомої". Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого і селянського з'їздів — тоді, як дозволяється на з'їзди представників капіталу, торгівлі і великої земельної власти тільки дратує широкі працюючі маси. Зміна комісарів і командантів, вивіз і слідства, настановлюване нових урядовців з бувших жандармів і поліцейських приставів, котрі — замість бороти ся з анархією, борються з українськими інституціями,

дальше розв'язуване демократичних органів самоуправи й настановлюване на їх місце цензових дум і земств, — все те до краю обурює всі верстви українського народу, а особливо селян. Державний лад захитаний. Єдиний вихід із цієї безвихідної ситуації створення українського кабінету на національно-демократичній основі, з осіб української орієнтації, що мали б повне довіре до широких мас. Рівночасно із заходами у гетьмана, "Український Нац.-Держ. Союз", дня 30. мая звернувся особисто до німецького народу, вказуючи на важке лихоліття українського народу. Ледви український нарід скинув з себе віковичне ярмо, московський нарід своїми варварськими ордами заліз територію України. Сі орди, руйнуючи Україну й вирізуючи його інтелігенцію, виразно щадили московську та жидівську колонізацію на Україні. З уступленням московської повені і приходом німецько - австрійських — почала зростати у тих, що ненавиділи ідею Української Держави, ненависть до українського народу. Москалі не могли переболіти втрати свого пановання над Українцями, жидівська буржуазія, що по мові зовсім засимілювала ся з Москалями, у відокремленню від Росії бачила звужене і скорчене свої тор-

говельно - промислової діяльності; в національним і культурним відродженню і розвитку українського народу добачували Жиди загрозу для свого визиску. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні й побоюючись їх втрати в користь українського народу, теж неприхильно поставилась до українського відродження. Отсі три чинники хотіли-б принишити дальший розвиток українського народу і для досягнення своїх цілей уживають різних підступів і провокацій. Згадавши Центр. Раду, її лівий характер та описав природну реакцію в українським народі проти утопічних і шкідливих захоплень та переворот 29. цвітня, що при німецькій помочі віддав владу в державі чужинцям, союз закликав німецький парід вплинути на свою владу, щоб та не перенняла Україні зорганізувати ся на національній основі.

Також тодішній голова київської губернської земської управи й голова управи Всеукраїнського Земського Союзу Симон Петлюра звернувся до німецького й австро-угорського послів в Києві з представленням про нечувані вчинки військ осередних держав на Україні. В звязку з державним переворотом скрізь на Україні почались арешти й замикання в тюрму без суду та слідства українських діячів. Арештують земських гласних, членів земської управи, а є й випадки, що закривають земські інституції. Ті арешти виконують ся німецьким військом. "Я повинен заявити вам, — писалось в листі — п. Ексцеленце, що мене дуже хвилюють сі явища і я не жду від них нічого доброго не тільки, п. Ексцеленце, для України, але й для тої держави, висшим представником влади на Україні коїтрої являєтесь ви."

Всі отсі заходи не мали успіхів. Гетьман запевнював, що й кадетсько - октябристський кабінет веде національно - державну політику, німецька командатура взагалі не думала йти на ніякі уступки і з впертостію зарозумілого осла піддержувала своїх російських нуїлів. Петлюра, що виступив проти арештів українських громадян, сам опинив ся в тюрмі.

Тепер слід нам приглянутись виглядові і змістові поодиноких партій, що входили в склад "Укр. Нац.-Держав. Союзу." Найправіша і найбільш поміркована з них се українська

партія хліборобів-демократів. Її програма: утворення сильної середньо-селянської власності та національно - державна політика. На чолі партії станув відомий харківський адвокат Міхновський і поміщик Шемет. Близько до партії стояли дипломатичний заступник у Відні Вяч. Липинський і відомий публіцист др. Дм. Донцов. В партії єдиалося заможніше селянство Лівобережжя і кількадесят українських поміщиків - патріотів та горстка інтелігенції. Не велика се партія. Її малочисельність пояснюється тим, що більшість поміщиків і багатого, але малосвідомого селянства піддержували реакційну, а з національного боку невизначену політику гетьмана і його уряду. З другого боку більшість селянства наслідком революційного підйому піддержувались такою "Селянською Спілкою", що була під політичним проводом українських соціалістів - революціонерів. Всеж таки хлібороби - демократи встигли були добути собі який-такій вплив на політику гетьманського уряду.

Друга союзницька партія — соціалісти-федералісти — се чисто інтелігентська партія, зложена з поміркованої української інтелігенції. В Центр. Раді була вона представлена дуже слабо і через увесь час вела помірковану політику так в справі національній, як і соціальної. Вона все рішучо виступала проти есерівських експериментів, довгий час держала ся антантської орієнтації та була проти сепаратизму від Росії, Відомі її провідники: Єфремов, Ніковський, Шульгин, Дм. Дорошенко, Чопівський, Шелухин, Саліковський, а з молодших Кушнір і Корчунський. Після перевороту партія основно змінилася. Від соціалізму і федералізму партії мало що лишилося. На останнім з'їзді, що відбув ся в днях 10—12. мая, партія виразно станула на самостійницьким становищу, а також стала трохи більше радикальною в тактиці. Після перевороту гетьман предкладав партії вступити в кабінет, але партія заборонила своїм членам брати участь в гетьманському правительстві. Дм. Дорошенка, що прийняв пост управителя міністерством закордонних справ, виключено з партії. Пізніше, як ми бачили, партія хотіла вже вступити до кабінету, та Німці на се не згоджували ся. Мета партії: створення сильної буржуаз-

но - демократичної укр. держави й націоналізація великої земельної власності.

Трета партія "Укр. Нац.-Держав. Союзу" — соціялісти-самостійники. Се найбільш радикальна партія з нац.-держ. союзу. Вона складається виключно з інтелігенції і національно свідомого українського офіцірства. Її вплив розтягається теж на почтових і залізничних урядників. Провідником партії був одеський лікар др. Луценко, (що пізніше загинув в бою з большевиками). До видних і провідних членів партії зачисляються проф. Тимченко, Маєвський, бувший товариш військ. міністра, а описля начальний командант галицької армії ген. Греків і Олекс. Степаненко. Се партія національно-демократичного радикалізму, по своїй психіці найбільше зближена до молодшого покоління Галичан. Вона займає найбільше непримириме становище проти Московщини. Мета партії: сильна українська держава, піднесення національно-революційного ентузіазму в масах і широкі соціальні реформи, котрі забезпечили би внутрішню силу укр. державі.

Четверта партія — українські трудовики, найменша що до числа, складається з горстки інтелігенції, головню з поміж кооператорів, — займає середнє місце між соц. фед. і самостійниками. Її становище теж самостійницьке. Взагалі різниці між сими чотирма партіями невеликі. Довший час сподівалися, що ці партії зліються в одну національно-демократичну, партію дрібно буржуазного національного радикалізму і самостійної української державности та утворять чисто національний кабінет. Так не сталося на велику шкоду України через невизначне становище гетьмана, відмовну поставу Німців і ворожу акцію земельних і промислово-торговельних капіталістів.

Поза "Укр. Нац.-Держ. Союзом" довгий час стояли дві другі групи, що творять окремі течії двох українських соціалістичних партій, соціалістів-революціонерів і соціал-демократів. Переворот завдав їм найбільший удар і довів до найострішньої внутрішньої кризи, через що обі партії фактично порозпадали на кілька окремих груп. Найбільше потерпіли соціалісти - революціонери. Ніде правди діти, ся партія пер-

ша піднесла клич української республіки і українських суверенних установчих зборів, вона довела до проголошення самостійності України, вона (розуміється при привичній у соц. партій демагогії) провела до Всеросійських Установчих Зборів 95, а до Всеукраїнської Установчої Ради 150 депутатів (70 прц. всіх депутатів з України, а 95 прц. з поміж українських депутатів), ця партія заключила берестейський мир і закликала Німців на Україну, вона гуртувала в собі значну кількість свідомої української інтелігенції та майже всю селянську масу. Соц.-революціонери мали абсолютну більшість у всіх землях України. Удар на партію впав рівночасно з кількох сторін. Гетьманський уряд переслідував і арештував членів партії, партії національно - державного союзу обвинувачували її в большевизмі та доказували, зовсім слушно, що соц. рев. привели Україну до руйни, російські партії на Україні закидали їй буржуазний сепаратизм і шовінізм., укр. соц. демократи дрібнобуржуазність. Та найбільше підірвала партію внутрішня криза. У. П. С. Р., це наймолодша українська партія, що фактично повстала на початку революції 1917 р. Основним ядром партії були гуртки української молоді, що виростала під впливом ідеології російського народництва. В перших трьох місяцях революції вступила в ряди партії маса самостійницької молоді, що держала ся головно національно - політичної ідеології Донцова, далі організатори українського селянства і вкінці велике число бувших членів рос. партії соц. революціонерів, що на початку революції стали почувати себе Українцями. І тому власне партія не могла бути суцільна, вона творила конгломерат різних відтінків і течій. Об'єднуючим звеном партії треба вважати два гасла: передаче всієї землі в руки селянства і національне визволення України. Аграрний і національний радикалізм були тою силою, що держала в кулі розбіжних людей, переважно вихованих на чужім ідейнім підкладі. Але ті гасла були занадто широкі, щоб надати виразну фізіономію партії, котра виравді мала спільну програму, але не мала спільної ідеології, ні одної тактики, ні спільного настрою.

Для зрозуміння тої розбіжності годить ся згадати, що до

другого партійного з'їзду, котрий відбув ся в липні 1917 р. і на яким остаточно усталено програму, в партії зарисували ся три головні течії: Лівобережці - інтернаціоналісти, Конфедералісти і група "Селянської Спільки". Перші стояли більше під впливом російського соціалізму, були прихильниками чисто класової політики, ставили ся негативно до всякої спільки з іншими українськими партіями, обстоювали соціалізацію на російський зразок, відносили ся байдужно або навіть ворожо до самостійності і ідеї української державності, вірили, що сучасна революція може знищити владу буржуазії, всі свої надії покладали на всесвітню революцію та завзято обстоювали автономію і федерацію, поборюючи буржуазне самостійництво. Лівобережцями називали їх тому, що їх погляди піддержували організації Харківщини і Полтавщини. Ядро, сеї течії творили люди, що складали ся з учасників таємних дореволюційних організацій, переважно молоді студенти та гімназисти. Конфедералісти приписували велику вагу національному моментови, ставили ся негативно до автономії і весь час підносили гасло федерації суверенних республік та ідею українських установчих зборів і клали велику вагу на організацію українського війська. Групу "Селянської Спільки" творили переважно старші члени партії. В національнім питанні визначала ся ця група опортунізмом, даліше автономії не йшла, в земельнім питанні обстоювали вона українську соціалізацію, рід націоналізації, що на якийсь час зберігала дрібну індивідуальну власність і не відкидала категорично викупу. — Боротьба між сими течіями визначувала головний зміст внутрішньої боротьби в партії до липневого з'їзду. Гострі непорозуміння виникали головню в справі аграрній і національній. Конфедералісти обстоювали федерацію в міжнародному розмірі, а інші течії уважали конфедералізм буржуазною справою. В земельнім питанні Лівобережці змагали до соціалізації на російський зразок (спількове землеволодіння, зрівнювальний принцип, трудова норма і безвикупна конфіскація всіх земель та знищення власності взагалі), а дві інші течії обстоювали соціалізацію, як рід націоналізації. На другім з'їзді мимо гострих різниць з'їзд прийняв національну програму конфеде-

ралістів і соціальну програму Лівобережців. Таким чином партія стала носителькою аграрного і національного радикалізму. Се одначе не припинило розбіжності в партії. Для прикладу згадаю, що тертя існували й далі, а саме: на військових з'їздах одна частина партії обстоювала потребу організації сильної армії, тоді як друга (Лівоб.) стояла на антимілітаристичній принципі; на селянським з'їзді більша частина прийняла більше помірковану земельну програму, тоді як Лівобережці обстоювали чисту соціалізацію; підчас першої угоди з російським тимч. урядом Лівобережці і "Селянська Спілка" голосували за угодою, а конфедералісти були проти угоди в справі участі до Всерос. устан. зборів одна частина Центр. Комітету партії була за бойкотом виборів, друга за участю у виборах, третя за участю в самих зборах; одна частина обстоювала розділ компетенції між Українськими і Всеросійськими Устан. Зборами, друга всю суверенність признавала Укр. Устан. Зборам; одна частина була за прийняттям інструкції тимч. правительства Ген. Секретариятові, друга проти; підчас боротьби з більшовиками одні обстоювали радикальну боротьбу, другі змагали до згоди, одні висловлювалися категорично проти совітської влади, другі (Лівоб.) по частині піддержували її; одна частина партії була проти проголошення самостійности, та більшість заявила ся за самостійністю; одні були проти берестейського миру, другі заключили його; за кабінету Голубовича, коли Центр Комітет партії властиво був Центр. Радою, одні уважали політику того міністерства реакційною, другі правильною, а треті були за деякими уступками в земельній справі. Сі розбіжності підкопували дисципліну і моральний авторитет партії, але страх втратити вплив і фактичну силу доводив до того, що всякі непорозуміння вирішували ся у нутрі партії. В такій стані компромітації своєї здатности управляти державою застав партію гетьманський переворот.

Зараз після перевороту відбув ся четвертий з'їзд партії нелегально в лісі за Києвом. На з'їзді було 80 делегатів, хоч до Києва приїхало 300. Інші не могли потрапити на місце сходини. Тепер зарисували ся дві виразні групи: українські соц.

рев. і Лівобережці - інтернаціоналісти. Сї останні остро критикували політику Центр. Комітету, як: санаратний мир, покликанє Німців і боротьбу з большевиками. Через те партія фактично розколола ся. Одна її друга група вибрала свої окремі Центр. Комітети. За Лівобережцями, сими переліцьованими лівими російськими есерами, з деструктивним російським способом думання, заявили ся деякі організації Харківщини, Полтавщини і Чернігівщини. Більшість організацій тих губерній і всі організації Київщини, Волині, Поділля, Херсонщини, Таврії й Катеринославщини остали при українській течії Проти Лівобережців виступила також "Селянська Спілка". Центр. і праве крило, що після розбиття зорганізувало ся напово, постановили: 1) вести боротьбу за збережене самостійної української республіки, відкидаючи категорично анархістичні елементи із світогляду партії, 2) відносячись ворожо до німецької політики на Україні, задержати західну орієнтацію, вважаючи зєднання Росії з Україною найбільшим лихом, 3) держати ся демократичного парламентаризму, негуючи совітську владу, 4) не підносити гасла соціальної революції, 5) відкинути думку Лівобережців про терор і змагати лише до всенародного зорганізованого повстання для здобуття демократичної республіки, 6) звернути головну увагу на освідомлене мас, 7) задержати принципи соціалізації, але радикальних поглядів тримати ся тільки відносно великої земельної власності і 8) змагати до створення буржуазно-демократичного кабінету і об'єднання всіх демократично-національних сил для боротьби проти відновл. поміщицько-кадетської гегемонії і об'єднаних змагань з Росією. — Опісля партія приступила до нац. держ. союзу.

Українська соціал - демократична робітничча партія (У. С. Д. Р. П.) з виробленою її усталеною програмою, з виробленими її досвідними людьми, що від початку революції до кабінету Голубовича делегувала своїх членів на найвиднійші місця, що досить зручно й самовпевно (за винятком початкового недоцінювання большевицької небезпеки) кермувала державним життям України — занадто відома, щоб довше спинятися над нею. Партія, збудована на принципі класової боротьби,

початково не змагала до зірвання всіх вузлів з російським пролетаріатом, довго вагала ся в справі повної суверенності України, але — ставши раз на обранім шляху — консеквентно піддержувала її боролася за незалежність укр. республіки. Партія рішучо відкинула думку про нагайну владу пролетаріату, признала за революцією на Україні важність національного моменту, станула на точці єднання всіх демократичних сил. Переворот завдав партії важкий удар, однак не так дуже болючий, як укр. соц. революціонерам. Партія ніколи не думала переходити на нелегальне становище, навпаки в половині мая відбув ся в Києві пятій конгрес, який побіч резолюцій, зв'язаних з робітничою політикою, ухвалив отсі резолюції в справі державної самостійності України:

Зважаючи на те, що 1) інтереси розвитку продукційних сил на Україні та зв'язаного з сим розвитку клясової боротьби пролетаріату перебувають в непримиримім противоріччю з імперіялістичними тенденціями російської буржуазії; 2) що боротьба російських большевиків з українською демократією показала, що її російський пролетаріат не зміг ще її до-ст увільнити ся від впливів імперіялізму російської буржуазії і в своїм поході на Україну був лише сліпим знарядом в її руках; 3) що таким чином в сучасній Росії немає жадної кляси, на допомогу котрої в боротьбі за національно-політичну волю міг би сподівати ся український пролетаріат і ціла українська демократія; 4) що при даних умовах гасло федерації підносить ся передовсім яко шлях до реставрації "єдиної, неділимної Росії" і найбільше в тім заінтересованими поміщицькими і буржуазними колами, — V. конгрес У. С. Д. Р. П. уважає що необхідним при сучасних умовах, які складали ся на Україні та в Росії, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, яко з гаслом, направленим проти української революції й проти інтересів укр. пролетаріату."

Для повноти картини треба згадати, що в днях 13. і 14 мая відбув ся в Києві Всеукраїнський територіяльний робітничий з'їзд, предметом нарад котрого були дві точки: 1) біжучий політичний момент і 2) утворенє організаційного всеукраїнського центру. Були там заступлені: укр. соц. дем., укр. соц.

рев. (з Селянською Спільною" включно), рос. меншевики і більшовики, жид. "Бунд" і "Поалей-Ціон". Постановлено бороти ся проти гетьманської реакції, а за 1) українською незалежною республікою (ся ухвала не вийшла щирою від усіх партій). 2) за Укр. Устан. Збори, 3) за передачу землі без викупу в руки трудового народу, 4) за широку законодавчу охорону праці, за державну контролю над виробом і восьмигодинний робочий день, 5) за повну волю коаліцій, страйків, зборів, слова та друку, 6) непорушність демократичних органів місцевої самоуправи та усіх вольностей, проголошених третім і четвертим універсалами У. Ц. Ради і 7) за повну рівноправність національностей і нац.-персональну автономію.

В короткім представлено намітили ми головні українські партії та групи, на котрі поділило ся громадянство України. Наше представлення не вичерпує всіх напрямів і деталей. Тут знову зарисували ся два великі табори з ріжними посередними переходами. З одного боку гетьман із своїми реакціонерами і русифікаторами, зглядно "Малоросами" за виїмком Дм. Дорошенка, Василенка і Бутенка, по другім бої український соціалістичний табір. В середині стояв початково Нац. Держ. Союз, будучи в опозиції до гетьманського режиму і змагаючи до захоплення керми в свої руки. Ніякі змагання до компромісу між вчорашнім і нинішнім не повели ся. Україну заляла ніч чорної реакції. Тоді, як з великих вогнів революції, настала на свідомім почутем, виходила українська нація, Україна офіційально дійшла до стану держави без нації. В тім сумнім і скрутнім періоді найновішої доби української історії вельми потішаючим явищем був незвичайний зріст національної свідомости серед широких народних мас. Рівнорядно з урядово-українською русифікацією йшла неурядова українська українізація. Українська газета й українська книжка найшли небувалий попит і величезне поширення. На цілім просторі України повстали самочинно десятки найріжнородніших видавництв, сотки українських книгарень, що стали розсадниками української культури, укр. мови й, розумієть ся, українського слова. Саме тоді, коли горіли українські села, палені втихомнителлями, що багнетами, й тюрмами приводили до "обиклого

послушенства підданих" ясновельможного пана гетьмана, — вогонь, що відбивався луною пожежі на зорянім небі України був одночасно тим вогнем, що прожирав скорупу темноти її безпросвітності українського народу. Це була єдина користь, спричинена переворотом.

Серед тих противних течій, напрямків, струй, все таки гетьманська влада звільняла деяке право горожанства. Правда, становиско сутоукраїнських партій до гетьмана і його уряду відбилась в деяких місцях по селах активними виступами селянства, що гуртувалось в "Селянській Спілці". Походжене гетьманської влади було широким народним масам, хоч вони її не захоплювались. Ця Радою в останній фазі її існування — переважно чуже. Треба було часу, щоб народ примирився з доком ним фактом.

Перед гетьманською владою стали важкі завдання: скріпити основи української державності через створення державно-адміністративного апарату, через утворення достаточної сильної карної армії, через упорядкування фінансової політики, через закінчення миру з Росією, через нав'язання добросусідських відносин з сусідніми державами, через переведення земельної реформи, через підвищення культурного рівня народу, через притягнення до державного будівництва всіх творчих елементів в державі, через заведення ладу і спокою та через віднаходження втрачених або призначених на втрату земель.

Закінчи одначе помітно коротко діяльність гетьмана і його уряду треба зазначити політику містерії, ведену Німцями на Україні на спілку з глашатаями "єдиної, невіддільної Росії". "Спомагаючи" українську державність, Німці одночасно почали думати її про велику Росію, котру забагли взяти в свою аренду. Щоб про це переконатися, досить згадати про деякі справи. І так Крим, сю нерозривну зв'язану з Україною країну, постановлено "самоопреділити", т. зв. всіми силами змагати до того, щоб Крим не належав до України. Друга справа, це справа чорноморської флотії, котру знищено, рабовано, забирали і розбирали, щоб тільки Україна остала в найбільшій залежності від Німеччини і її альянток. Третя справа — справа Кубанщини, що, заселена Українцями, змагала до з'єднання з

матірним пнем. Але в головах деяких політиків, що були в порозумінню з Німеччиною, повстала думка "юго-восточного союзу", зложена з Донщини, Астраханщини, Ставропільщини і Кубанищини, котру силоміць впихано до того союзу. До тогож саме тоді Кубанищина була в руках большевиків. Для її визволення справлено туди Алексеївців, котрі, створивши "юго-восточний союз", мали зачати відбудову Росії. Україну, котра фактично втратила Бесарабію і тратила Холмщину, обмотувано ріжними інтригами, обмежувано її з усіх сторін, щоб тільки не допустити до її зросту і могутности. Серед таких обставин не тільки не могло бути мови про відзискане втрачених земель, але заходила небезпека дальних втрат. В звязку з тим поширились чутки про зречення гетьмана настоювати на створенні окремої української провінції в Австрії. Як опісля виявилось, на заяву австрійського посла Форгача, що Австро-Угорщина зборонюєть ся виконати пункти тайного договору (додатку до берестейського миру), гетьман мав заявити протест з додатком, що Україна не має сили переперти свої права.

Через союз з чужими силами, без опертя на свідомій помочи її участі народу ціла українська політика безнастанно хитала ся. У нутрі держави кипіло. Українські кола умисно поставлено поза рамки державного будівництва, "скріплене державних основ" продовжувало ся через насаджуване чорносоптенців на найбільш відновідальних місцях. Роз'юшуване цілих партій допrowоджувало до краю через неймовірні скандали. Таким політичним скандалом європейської слави був процес бувшого міні. військових справ Жуковського і тов. Гетьманська влада, видаючи їмечькому воєнному судови українських горожан, не мала почуття власної гідности, ні трохи не шанувала достоїнства Рідного Краю. — Українська валюта зайшла в якийсь глухий кут. Україну засипувано керенками, совітською валютою, обвантажувано її мільярдами рублів, гроші поховано в найтайнійші скритки, вкінці забракло вимінних знаків. Вистане згадати, що залізничники довгий час сповняли службу, не одержуючи ніякої плати. Центр. Рада пильнійше дбала про українську валюту, прийняла запропоновану Грушевським гривню за грошеву одиницю і вислала окрему комісію до Бер-

ліна для друку грошових знаків. Гетьманське правительство, в котрім засідали самі спеціалісти, "ділові люди", не мало іншого діла, як боротьбу з революцією і українством. Про армію йшли дуже живі балачки, але армії не творено, крім сердюцької дивізії при гетьмані, зложеної з 5.000 людей, синів багатих селян — дуків. Гетьман мав іще свої наємні відділи, складені з російських офіцерів. В міністерстві війни йшла нарада, розроблювано пляни, розміщувано корпуси по Україні, та ані кроком не поступлено в напрямі реалізації тих плянів аж до унятку Гетьманату.

Одним прислужив ся гетьман в деякій мірі, а саме створенням двох українських університетів: в Києві й Кам'янці. Дня 5 серпня рада міністрів ухвалила перетворити український народний університет в Києві на державний з чотирма факультетами, задержуючи одночасно російський університет. Тоді настигла й постанова що до засновання кам'янецького університету.

Отворене київського університету відбуло ся 6 жовтня, а кам'янецького 23. жовтня. Крім того полтавське товариство "Просвіта" постановило створити в Полтаві фізіологічний університетський відділ, що мав бути завязком третього українського університету. З припорушення правительства розпочато теж праці коло засновання української академії наук в Києві.

На всім протязі існування Гетьманату вели ся мирові переговори з російською совітською республікою без жадного позитивного вислідку. На основі 6-тої статті німецько - російського мирового договору (а властиво диктату), підписаного в Берестю 3. марта Московщина зобов'язала ся негайно заключити мир з Україною. В 6. статті писало ся: "Росія обов'язуєть ся негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір між сею державою та державами почвірного союзу. Українську територію негайно очистити ся від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти правительства чи публичних установ Української Нар. Республіки." Притиснені до муру большевики 3. цвітня звернули ся до українського правительства з мировими пропозиціями. Дня 17. цвітня Рада народних міністрів постановила прийняти

проект большевиків в справі мирових переговорів. Місцем переговорів запропоновано з української сторони місто Курськ. Одночасно запропоновано большевикам до переговорів: залишити переслідувані Українців на території совітської республіки, признати тимч. українськими консулами осіб, вибраних українськими кольоніями, дозволити Українцям переїзд на Україну і не заборонювати друку українських газет і книжок. Російська мирова делегація прибула до Курська, дожидуючи прибуття української делегації. Тимчасом в Києві відбувся переворот. Большевицька делегація, не дождавшись української, прибула до Києва в супроводі німецьких офіцерів. Не заставши Центр. Ради, російська делегація вступила на шлях переговорів з гетьманським правительством. Як делегати російської совітської республіки прибули Хр. Раковський (бувшій провідник румунських соціялістів) і Д. Мануїльський, з укр. боку генер. судня С. Шелухин. В склад української делегації входили ще Кистяківський, проф. Айхельман, Барановський, Свицян, Лішнченко і Слівінський. Переговори почалися 23. мая в салі засідань Малої Ради. На першу чергу прийшла справа уповажнення, опісля справа демаркаційної лінії та повернення вагонів і паровозів, забраних большевиками з України. Справа переговорів відразу прийняла затяжний характер. Вкінці 12. червня підписано тимчасовий договір про припинення бойової акції і поворот своїх горожан до матірнього краю. Переговори затягалися в безконечність. Большевицькі делегати придержувалися тут тої самої тактики, що Троцький в Берестю. Для внутрішньої консолідації України потрібні були межі і мир. Большевики, не траплячи падії на всесвітню революцію, тягли переговори в нескінченність, що їм і вдалося. Для розмежування України від Росії українська мирова делегація поставила етнографічний принцип з поправками, яких вимагають державні, економічні, адміністративні, географічні і національно-культурні умови. Російська делегація обстоювала принцип самоозначення в своїм особливим розумінню, а коли її прийняла опісля етнографічну засаду, то запропонувала таку межу, на основі котрої до совітської республіки повинні були відійти 4 пов. Волині, частина Чернігівщини, Харківщини.

ни й Катеринославщини. По сій межі до Росії відходив величезний шмат Дон. басейну, з 2 пів міл. української людности з усіми копальними антрациту й камяного вугля. Так ішло в політичній комісії. В двох других комісіях, а саме фінансовій і економічній ставили большевики ще більш дивоглядні пропозиції. Вимоги російської делегації, щоб Україна перенесла на себе відповідальність за керенки і інші гроші, друковані совітським урядом, далше, щоб Україна заплатила Росії вираги, які та має через повстання незалежної української держави — тільки зводили в цілєць всякі переговори. Крім того від української делегації вимагано, щоб всякі спірні питання передати до вирішення Гагському трибуналові, що відсувало би закінчене десятилітнього миру на десятки літ, бо ні Україна ні совітська республіка покищо не є членами того трибуналу. Через се все кожного дня ставало ясно, що мирові переговори з большевиками не доведуть до ніякої мети. О се зрештою й ходило большевицьким делегатам, котрі вкінці на ультимат перервали переговори і виїхали в Московщину, щоб офіціялє з'явити ся в Києві в характері "українських" совітських комісарів.

При таких внутрішніх і зовнішніх умовах відносини в державі не могли сконсолїдувати ся. Єднали ся партії, але державне будівництво ні тріх не поступило вперед. Найважніша для широких мас справа земельної реформи застрягла на мертвій точці. Зрештою, по правді гетьманське правительство не бажало собі ніякої реформи, що найбільше могло попірати добровільну парцеляцію через селянський (крестянський) банк. Засаду самостійности української держави почато порушувати не лише реакційно - монархічними колами, але й членами правительства. Такі факти, як богослуження за царя Миколу II., вбитого большевиками — були ще дрібничкою супроти того, що в часі, коли гетьман при кожній нагоді деклямував про самостійність, незалежність і суверенність української держави, голова його уряду Ф. Лизогуб в часі своєї поїздки до Берліна заговорив про федерацію. А тут наступали важливі події. Велика війна двох світових бльоків — антанти і почвирного союзу — зближали ся до свого трагічного закінчення.

Гетьман не знав, як поставиться до Сходу Європи побідна антанта, а бажав за всяку ціну вдержати ся при власті. Тому хитав ся то в один бік, то в другий.

Український Національно - Державний Союз, зложений початково із чотирох дрібнобуржуазних партій, в дальшій своїй розвою збільшив ся і поширив ся через вступлене в його склад соц. революціонерів і соц. демократів, так що поза ним остали лише відломки крайніх лівих. На його чолі станув популярний президент бувшого Секретаряту В. Винниченко. В союзі об'єднали ся не тільки партії, але й всякі культурні та професійні організації. Таким чином союз став силою, котра при всіх бурях і поворотах колеса історії могла відіграти рішачучу роль. Гетьман раз конферював з національним союзом, другий раз знісв ся з представниками "єдиної, не ділимої". В жовтій гетьман звернув ся до голови ради міністрів з листом, в котрім поручив йому приступити до розроблення закону про державний сойм, значить: гетьман бажав вступити на шлях парламентаризму. Кождий день приносили нові несподіванки. Гетьманський кабінет пацував ґрунт під ногами, котрий був дуже хиткий. Примара монархічної Росії з'явила ся перед очима гетьманських міністрів. В половині жовтня відбув ся в Києві зїзд чотирох дум під знаком об'єднання всіх російських елементів для відбудовання зєднаної Росії в формі конституційної монархії. Група гетьманських міністрів, що стали на становищу ухвал того зїзду, подала гетьманови записку про заграничну політику, котру підписали міністри: Василенко, Рженецький, Гербель, Гутник, Романов, Зінківський, Колокольцов, Вагнер, держ. котр. Афанасів та держ. секр. Завадський. В записці сказано, що на передодні мирової конференції стоїть перед Україною велике завдання. В ім'я своєї будучини Україна повинна явитись на конференцію з ясною програмою бажаних для неї відносин до інших держав, особливо до тих, що повстали після розпаду Росії, а з окрема Великобританії. На думку авторів записки, до сього можна змагати двома шляхами: або будувати і зміцнювати українську державу, користуючись заперядом та безладем в Росії — або допомогти їй стати на ноги, увійшовши в спілку з новими держа-

вами, що повстали на руїнах Росії, задля утворення нової Росії. Заниска стверджує, що екон. і всякі інші відносини вимагають об'єднання "руських держав", частина міністрів, гетьманського кабінету радить гетьманові в напрямі об'єднання проводити зовнішню політику. Заниска кінчить ся страхіттям, що мовляв, як Україна стояти-ме з боку і байдужно в боротьбі з більшовиками, то придбає довкола себе лютих ворогів, котрі мститись-муть на ній за те, що не допомогла руським людям повалити совітську республіку; в протилежнім випадку, як-що допоможе їм зібрати руські землі, може бути невіна вибачення за ту самостійницьку політику, яку вела досі. Ось так десять членів українського правительства зайняло становище, що з погляду державного права є нічим иншим, як тільки державною зрадою. Проти сього виступила меншість кабінету, а саме: голова ради мін. Лизогуб, мін. вн. справ Кістяківський, мін. заір. справ Д. Дорошенко, мін. шляхів Бутенко і мін. здоровля Любинський. Прийшло до кризи, котра покінчила ся димісією цілого кабінету. Ф. Лизогуб одержав місію створити новий кабінет, в котрий мало увійти більше осіб певної української орієнтації. Дня 24. жовтня гетьман затвердив новий кабінет у такім складі: голова Ради мін. — Ф. Лизогуб, управляючий мін. внутр. справ — В. Рейнбот, мін. військ. справ — А. Рогоза, мін. закорд. справ — Д. Дорошенко, мін. народ. освіти — Н. Стебницький, мін. праці — М. Славинський, мін. суд. справ — А. Вязлов, мін. ісповідань — А. Лотоцький, мін. залізниць — Б. Бутенко, мін. нар. здоровля — В. Любинський, мін. фінансів — А. Ржепецький, мін. харчових справ — С. Гербель, мін. земельних справ — В. Леонтович, мін. торг. і промислу — С. Мерінг, держ. контрольор — Петров, держ. секр. — Завадський. З поміж членів старого кабінету остали між иншим Ржепецький і Гербель, — автори записки про "єдиную, неділимою" на домагане німецької команди. В рядах Нац. Союзу зродили ся нові надії, а саме, що так довго відволікана земельна реформа тепер найде свою остаточну розв'язку; що скінчить ся безконтрольне панованне земельних власників і "протофісу" (організація капіталістів); що до голосу прийде демократичний сойм, котрий дасть конституцію українській дер-

жані, згідну з духом часу; що українські діячі, заарештовані попереднім урядом, будуть випущені на волю, що українські селяни і робітники, забрані силою до Німеччини на примусові роботи за свою неблагодійність, вернуть до Рідного Краю; що для захисту і зміцнення держави буде створена українська армія; що настане повна воля, свобода слова і друку та загально всі громадянські свободи будуть шановані і перестерігані. Так не стало ся. Міністри України були майоризовані в гетьманським правительстві. Сам гетьман, позірно піддержуючи національно - українську струю і даліше стоячи на ґрунті державної незалежності, одночасно навизував зносини з донським отаманом Красновим і ген. добровольчеської армії Денікіним. На початку листопада гетьман мав побачення з Красновим. Сей останній виголосив промову до гетьмана, з котрої виразно пробивала ся дальша мета діяльності гетьмана. "Вам ваша світлосте, принав тяжкий шлях, але слашний" говорив він. — Той слашний і тяжкий шлях — се-ж ніщо инше, як збирання "руських земель", віднова єдиної її неділимої Росії.

Всі події завели. Національному Союзови, вичерпавши всі засоби мирних заходів задля того, щоб Україна була справді українською, не було иншого виходу, як збройно виступити до боротьби з нечестивим Гетьманатом. До своєї розпорядимости мав Союз Січових Стрільців, що — зорганізувавшись наповно на твердій дисципліні, тимчасом стояли в Білій Церкві. За Союзом стояли великі маси селянства із зброєю, перехованою з часів демобілізації, готові до активного виступу. Крім того організовано цілий корпус, позірно для допомоги Українцям в Галичині, а в дійсности до боротьби з реакцією. На 17. листопада скликав Нац. Союз до Київля Український Національний Конгрес для обговорення сучасного міжнародного становища і перспектив на будуче. Конгрес мав бути зложений на дуже широкій основі — так, щоб міг виявити справдішну думку України. Не лише державна Україна, але й Галичина, Донщина, Холмщина, Бесарабія, Чорноморщина, Кубань і Крим — мали мати своїх представників на Конгресі. Та серед нагараційних підготовань до Конгресу, мін. внутр. справ Рейнбоот відмовив дозволу на скликане Конгресу. Тоді Національний Со-

розпочав півявно приготуватись до активного виступу. Дня 15 листопада в "Українському клубі" відбулося політичне зібрання, в котрім взяло участь багато політичних діячів та були члени Центр. Ради. Головні бесідники, Вишинченко і Петлюра (вже випущений з тюрми), закликали українські групи провадити більшу діяльність. Разом з тим почалися переговори української демократії з демократією інших національностей для спільного виступу. Гетьмансько-реакційний табір теж організувався. Збиралися наємні російські офіцери, на східній межі України стояв Денікін із своєю добровольчеською армією, на організацію котрої гетьманський уряд внасищував 200 мільйонів карбованців. Реакція піднесла голову. Вже не треба було числити ся з державною незалежністю України. Пречини світової війни побідила антанта, союзником котрої була Росія. Сподіюючись, що вже в найблизших днях постане велика Росія, гетьман 15 листопада усунув недавно створений кабінет, а покликав новий, зложений з самих Москалів. Одноразом провісила ся гетьманська грамота, якою Україну злучено з Росією. У відповідь на се Національний Союз покликав парід до зброї. На цілій Україні загорілось повстання проти Гетьманату. За Нац. Союзом станули Січ. Стрільці, до котрих прилучила ся сердюцька дивізія, частина бывшої бригади Натієва і залізнична охорона. Нач. отаманом укр. військ став Петлюра. Республіканські укр. війська займали міста на Правобережжю, проголошуючи всюди гетьманську владу скасованою. На Лівобережжю вів акцію ген. Болбочан. Тільки в Києві держав ся ще до половини грудня добровольчеський корпус, найнятий Скоропадським, під нач. командою кн. Долгорукого. Німці, зі страху перед німцями за свої лиходійства, держали ся неутрапно. В половині грудня розбито добровольчеський корпус, а гетьман і його правительство втікли за кордон.

Так ганебно закінчила ся нова Гетьманщина, одна страшна дія з великої драми "Відроджене України."

VI. Наддністрянська Україна.

Галичина в часі війни, Австро-Угорщина і Галичина, Австрія перед упадком. Дві розвязки української справи в Галичині. Укр. Національні Збори. Польська Лівка. Комісія і Галичина. День І, надолжета у Львові. Відмова до Українського Народу. Лівка тереном боротьби. Вихід укр. військ з Львова. Станіславів новий осілок укр. правительства. Організація держави. З'єднання українських земель.

Війна, що вибухла в серпні 1914 р., отворила перед Українцями, а головню перед Українцями австро-угорської монархії дивно оптимістичні перспективи. Сучасне покоління, що не бачило й не переживало війни, не допускало навіть в найбільш фантастичних снах, що українському народови Австро-Угорщини доведеться відразу вступити на довгий і тернистий шлях, засіяний кістками і сплочений кровю, закиданий згарищами і руйнаціями, освічений луною пожеж. Одночасно з тим, мало хто здогадувався, що сій маленькій країні, Галичині, прийдеться відіграти напружені війни таку імпозантну ролю у винесенні української справи на міжнародний політичний ринок і у творенні основ української державности. Живемо в часах найбільших політичних і соціальних потрясень, чуємо на своїм тілі і на своїй душі важкий тягар щоденних болів і турбот, живемо хвилими вражіннями, а вухом ловимо кожний стукіт, се все не є пригоже задля зрозуміння величі, сили, імпозантності і широкої скалі переживань нашого покоління. А прецінь за п'ять з половиною літ пережили ми многоважну, ще не закінчену добу радощів і смутків, ясної, півної її захоплюючої віри й надії — та пригнічуючої, вбійчої знеохоти і зневіри. Гомоніли серед нас звуки бадьорих пісень про щасливу будуччину й понуро-зловіщо доносились навіви похоронних співів.

Пригадаймо в коротенькім реєстрі деякі факти: Початок війни застає Українців двоєдною монархією з сильною вірою в центральні держави. Можна сміло сказати, що поза жмінкою тзв. москвофілів всі укр. партії заявили ся за центральними державами. Се явище було зовсім природне, бо-ж в царській імперії Українцям нічого було шукати. І в той час, коли Українці, обовязково і з власних побудів (Українські Січові Стріль-

ці) спішили під австрійські прапори, вороги українського народу задумали некое діло: вигубити українську інтелігенцію, щоби з хлопською масою, позбавленою проводу, поступити по своїй прихоті. Наступила російська інвазія, котра мала свої лихі й добрі сторони. Російський уряд сотки української інтелігенції загнав в далеку Сибір, тисячі запроторив в пюрми; з другого боку Галичина, як осередок українського культурного й політичного руху, мала великий вплив на розбуджене національної свідомости серед російських Українців. Галицька еміграція в західно-австрійських краях, а головню в Відні, перетворилася на переслідувану, взяла ся за пропаганду української справи серед чужинців. В сьім напрямі величезну роль відіграли українські публіцисти й письменники та "Союз визволення України. Українсько-воєнна - політична платформа загально відома: український коронний край в межах Австрії та створене особної державної одиниці із українських земель, відертих Росії. Вже тоді наші політики, у відваганю на перше місце своєї діяльности, поповнили непростому помилку, спираючись на роз'єднуючій засаді, між тим, коли на першій місці все і всюди мусить бути відвагане змагане до з'єднання українських земель.

Мимо сєї найбільш діяльної програми австрійське правительство її разу не стало на шлях реалізації хоч-би частини українських домагань. Навпаки, всі обіцянки кабінету гр. Штірка служили тільки для мислення очей українських політиків, а разом з тим і українського громадянства. По російській інвазії розпочала ся друга серія арештів. Заповнили ся Талергофи, Гмінди й інші арештантсько-концентраційні табори. Адміністрація краю, ворожа українському народови, спираючись на воєнний стан, з двоєними зусиллями продовжала давню ворожу лінію супроти Українців. Одночасно відганялося від українського населення останній гріш на ведення війни, останні запаси поживи для заправлявання армії. Переходячі фронтові війська нищили й руйнували добро населення, цілі села зникали з лиця землі, стрілецькі рови поперетинали урожайні поля. Всякі хвороби і понести, а особливо полові недуги, занесені військом, вдерли ся в здоровий організм населення.

Серед такого, більше як нужденного, веґетованя позиція наших політичних представників була незвичайно утруднена, коли взяти на увагу ще й ту обставину, що Україні із своєю територією були завжди призначені на торг, на заплату ко-мусь іншому. Серед таких невідрадних обставин з'явив ся 4. па-долиста 1916. р. т. зв. акт 5. падолиста, яким осередні держави прокламували утворене незалежної Польщі, а крім того Ав-стрія проголосила відокремлене Галичини. Що до першого, то українській нарід, котрий століттями змагав до свободи, пови-тав порятунке польської держави із симпатією. Відокремлене Галичини було нічим іншим, як ударом в скервавлені груди у-кр. і того народу. І тепер українська політика, замість зма-гати до поширення прав українського народу, була приневоле-на своєю енергією звернути на відбите вимірення в нас уда-ра. Падолистовини акт довів до перегрупування українського політичного представництва. Довголітній політичний провід-ник австрійських Українців, др. К. Левинський, відійшов в су-тінь. До проводу прийшли нові люди з др. Евг. Петрушевичем на чолі. Ся переміна в нічім не змінила положення українсько-го народу. "Українська Парламентарна Репрезентація" не змі-нила ні політичного напрямку, ні тактики. Все остало по старо-му — за виїмком внутрішньої боротьби в лоні найбільшої га-лицько - української партії — національно - демократичної. Українські надії зросли значно з вибухом великої російської революції, прибирючи на змісті по заключеню берестейсько-го миру. На основі додаткових умов між Австро-Угорщиною і Українською Народною Республікою Галичина, як невдатний твір, що постан через споєне двох окремих частин: Великого Краківського Князівства з Князівством Осьвещімським і За-торським та Королівства Галичини, — мала бути поділена на свої складові частини: на польське Краківське Князівство і у-країнське Королівство Галичини. До кінця червня 1918. мав бути переведений поділ Галичини, та австрійське правитель-ство, як вже стільки разів, так і тепер обмануло український нарід. Австро - угорський посол в Києві гр. Форґач намовляв гетьмана, щоб той відступив від додаткового договору, а ко-ли се не повело ся, привичним способом австро - угорське

Боматії в короткій дорозі заявив, що Австрія не виконає свого зобов'язання, а своє правительство повідомив, немов-то Гетцман сам не настає на виконанні.

Хоч як прикро діткнуло се український загаль, однак ніхто не попадав в чорну зневіру. Всі бачили наглядно, що Австро-Угорщина хилить ся до неминучого упадку, та що як чи так перед українською Галичиною стоїть краса будучиість.

Австро-Угорщина, штучно склеєна держава, як великодержавна повстала з дробів різних народів, котрі хоронили ся під ім'ямом австрійської династії задля оборони перед турецькою навалою. З тих національних дробів, до котрих опісля прилучено деякі території по поділах Польщі, повстала велика австро-угорська монархія. В новітніх часах, при змінених умовах, коли давня загроза перестала існувати, а сучасна війна першій плян видвинула права народів, національні аспірації мусіли звести в нівець всякі династичні амбіції. Права народів, видвинуті великою російською революцією — мусіли знайти свою розв'язку в розсадженому тих ріжнонаціональних держав, де були народи-пані і народи - раби. Мрії перестали реалізуватися в дійсність, зближав ся новий порядок світа, з'являвся новий принцип на відомій дефініції прав народів Вільсона, президентів З'єднених Держав. Підставою нового порядку є право самозначення народів. Національна територія або заселена переважно більшістю членів даної нації має свободно постановляти про свою долю, про свою державну приналежність. Національні меншини тої території мають мати забезпечене своїх національних, культурних і політичних прав. Індивідуальність кожного народу мусить бути вповні пошанована. "Народи і провінції не можуть бути перекидані, як предмети або кости до гри, з під влади одної держави під власть другої, хоч-би хочало о велику гру рівноваги сил, здискредитованої тенер по всі часи". Зближаючий ся мир мусить бути побудований на справедливості, всякі привілеї є включені, рівні права для всіх народів. — Ясне, що при реалізації отсих засад не могли вдержати ся при існуванню ріжнонаціональні держави, а в першій мірі Росія, Австро-Угорщина і Туреччина.

Осередні держави, як ми се вже бачили в берестейських

дискусиях, обстоювали забезпечене прав народів в рамках поодиноких держав парламентарним шляхом. Однак таке становище, підкріплене зброєю спільного почвірного союзу, захиталося з хвилею, коли воєнне положення змінилося на некористь австро-німецького блоку. Під кінець вересня англійські війська вдерлися до Болгарії, болгарське правительство звернулося до антанті з проханням про завершення зброї. Зближалася ліквідація мілітарної могутності осередкових держав. Треба було рятувати перед неминущою катастрофою, що тільки давалося би врятувати. І ось дня 1-го жовтня 1918. австрійський президент міністрів бар. Гуссарек заговорив в парламенті про автономію австрійських народів. Таке уступство правительству нікого вже не вдовольняло. Кожен народ змагався тепер вже не до кінця автономії, тільки до державності.

Австрія все ще сподівалася тзв. австро-польської розв'язки, намагаючись прилучити до польського королівства Холмщину, Підляшшя і Сх. Галичину. Проти торгу українськими землями зірвав у Галичині єдиний протест українського народу. По всіх усядах, в містах і містечках і селах відбувалися протестуючі віча. Австрійське правительство втратило в очах українців всякий кредит. Дійшло до того, що в Австрії вже ніхто не оглядався на Австрію. Не оглядався на неї й український народ. Тільки частина українських політиків вірила, що прецінь побідна антанта при умовах миру так страшно не скривдить Австрії, тому й держала її навіть тепер тзв. австрійської орієнтації. З огляду на неясний політичний момент і такий погляд, хоч минав він із змаганнями укр. загалу був в деякій мірі оправданий. В Австрії, яка, обкрієна, не могла би вже загрожувати нашому національному й соціальному розвитку, думали ті політики — з огляду на слабкість української держави — пайти захист перед імперіялістичним напором найблизнь сусідів. Спираючись на Вільзонівські принципи Польська Регенційна Рада дня 8. жовтня проголосила незалежну Польщу, а вже на другий день (9. Х.) віденське польське коло ухвалило домагання: "злучити (в польській державі) землі, на яких польський народ історично й культурно має домінуюче становище." Такі польські домагання не сприяли без-

посередньому порозумінню між Українцями й Поляками. Порозуміння було можливе тільки під тою умовою, коли-б Поляки пішли на переговори на тему, як забезпечити права національних меншостей по обох боках лінії Сяву.

Остаточню в жовтні скристалізувалися думки між українським громадянством про дальшу долю Української Галичини, Буковини й північної (української) Угорщини. Як вже згадано, частина українських політиків та значний відсоток членів національно-демократичної і радикальної партії були за утворення з тих областей окремої самостійної держави, котра

припорювалася до дальшого розвитку подій — увійде в склад Великої України або в федеративну зв'язь з новою Австрією. Друга, значно більша частина українського громадянства, а саме: укр. соц. демократична партія, більшість радикальної партії (селянство), частина нац. демократичної партії, Українські Січові Стрільці і студентство заявили за з'єднанням всіх українських земель в одній великій українській державі без застережень. За такою розв'язкою української справи виступив в австрійському парламенті пос. Семен Вітик. Українське студентство на своїм зібранні дня 13. жовтня ухвалило таку резолюцію: "Українське студентство, стоячи на ґрунті самоозначення народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домагання з'єднання всіх українських земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, у від нікого незалежну, демократичну українську державу". Одночасно зібрання "з великим вдоволенням висловило прокляття незалежній Польщі, зложеної з безуспішно польських земель, то значить: етнографічно польських просторів, і має повну надію, що незалежна Польща житиме в добрих сусідських відносинах з незалежною Україною."

На сій становиску станула теж Головна Рада галицьких і буковинських та угорських Українців в Києві, домагаючись з'єднання всіх українських земель в одну суверенну державу.

Тимчасом в державі відбувалися перем'ни, про які перед тим важило-б і подумати. Дня 16. жовтня появився цісарський маніфест, котрим заповідалося перетворення Австрії (без Угорщини!) в союз національних держав. "Австрія по

волі своїх народів має стати ся союзною державою, в якій ко-
жде плем'я, на області, котру воно заселює, творить свій влас-
ний державний організм." Тимчасове заступство інтересів і
одиноких народів передано в руки Національних Рад, створе-
них послів до державної ради кожної нації. По думці австр.
правительства мали бути створені чотири національні держа-
ви: німецько-австрійська, чеська, іллірійська, (південно-сла-
вянська) і українська. Полякам полишено "свободу рішення" (з
огляду на 13 точку Вільсона), Трієст мав творити окреме дер-
жавне тіло. Справа Боснії й Герцоговини, а також румунське
питання мали стояти отверті з огляду на Угорщину, якій заре-
комендовано інтегральність. Ця остання спроба рятунку Австрії не
повела ся, а то тому, 1) що народи мали вже більші аспірації
і засадничо самі бажали вирішувати свою долю і 2) що дня 19
жовтня, австро-угорське правительство одержало відповідь
Вільсона на ноту з 4. жовтня, в котрій то відповідь Вільсон
відступає від автономії для народів Австро-Угорщини і в ру-
ки Чехо-Словаків і Південних Славян віддає рішення про істно-
ване наддунайської монархії. А те рішення видало некорисно
для існування монархії.

Серед такого багатства подій збирались Українські Націо-
нальні Збори у Львові дня 19. жовтня 1918. В передодень збо-
рів відбула ся нарада українських парламентарних послів з Га-
лицчини і Буковини, бувших українських соймових послів з Га-
лицчини, соймових послів з Буковини, українських членів пала-
ти панів, по троє відпорушників укр. партій і представників
українського студентства, котрі утворили Українську Націо-
нальну Раду, щоби порішити правно державну будучність укр.
земель Австро-Угорщини. По основній дискусії, в котрій зазна-
чили ся дві основні, вгадані нами, струї, ухвалено: "Стоячи на
становини самоозначення народів, Українська Національна Ра-
да, як конститванта, постановляє:

1. Ця етнографічна українська область в Австро-Угорщи-
ні, — а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з
включенем Лемківщини, північно-західна Буковина з містами
Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полота північно-

східної Угорщини, — творять одноцілну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити потрібовані заходи, щоби се рішене перевести в жите.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській території, — причім Жидів признається за окрему національність, — щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількох відноводах їх числу населеня.

IV. Українська Національна Рада виговети конституцію для утвореної сим способом держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосередного голосованя з пропорціональним заступством з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ гр. Буриани відмовляється права пересиравляти іменем української території."

На другий день їхали ся до Львова тисячі селян, робітників і інтелігенції. Велика саля "Народного Дому" виповнилася тисячами делегатів. На всіх коридорах, сходах і на подвір'ю панував великий стиск. Довшу політичну промову вистосив президент Української Національної Ради Євген Петрушевич. Він представив ті перенони, які в сучасній хвилі ведуть до зєднаня українських земель та подав ті причини, із яких Укр. Нац. Рада постановила поки-що проголосити окрему українську державу із земель Австро-Угорщини. Твореня такої розвязки все ще вірили, що вдержить ся наддунайська монархія та що її існуванє буде піддержувати побідна анта.

Проголошенє української держави прийнято з великим захопленєм, одначе компромісова політична лінійя українських ровідних мужів, те завішуванє в повітря малої держави, не

стринуло ся з радісним прийнятем. Чуло ся наріканя із всіх сторін з такого обороту справи. Не погодилися із залишенем думки про негатайне злучене українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною ні Українські Січові Стрільці, ні українське студентство, ні українська соціал - демократична партія. Вже на самім з'їзді речник тої партії Микола Ганкевич (котрого присутні стрінули холодно ізза того, що він через увесь час був більше польським, як українським соціалістом) зложив окрему заяву, що починала ся отсим устопом: "У великій історичній хвилині, коли валять ся основи старого світа і на його руїнах зростає нове жите вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю і будучність. Національні Збори Українців австро - угорської держави проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганем і ціллю усіх Українців є з'єднання усіх українських земель, — між иншими українських земель австро - угорської держави в одну державу, що ціллю наших національних змагань є — з'єднана, вольна, самостійна українська республіка". Того самого дня під вечір відбули ся в салі залізничників збори У. С. Д. П. На збори прибули теж націонал - демократи, радикали й представники студентства. Всі бесідники, головні селяни й робітники, рішучо обстоювали з'єднання українських земель. Вкінці постановлено: 1) закладати всюди "Комітети з'єднання українських земель". 2) вибрати депутацію, зложену із заступників усіх партій та вислати до Києва із заявою злуки усіх українських земель і 3) вислати письма до всіх соціал - демократичних партій антанті і осередних держав з представленням справи про злуку укр. земель.

Українське громадянство розколо ся на два табори. Заповідала ся гостра боротьба, котру припинили випадки, що розіграли ся в державі і в Галичині. Чехо-Словаки і Південні Славяни проголосили свої національні держави. Одночасно з тим поодинокі Національні Ради збирали ся відкликати з фронту військо своїх територій. Італійський фронт почав ся хитати. Двоєдина монархія наближувала ся до остаточного упадку.

Польські політики проголосивши предпане до Польщі

тих земель, на котрих "польська культура здобула собі домінування становиско", почали самочинно, не питаючи згоди українського народу на те, проносити свої пляни і на території, населеній в переважачій більшості укр. народом, на області, на котрій згідно із загально прийнятим ираном самоозначення царським маніфестом були вже проголошена українська держава. Почалось з того, що Поляки постановили, також без згоди Українців, занести на всіх галицьких залізницях — замість дотенер обовязуючої німецької мови, польську урядову мову. В тиждень по українській конституанті, дня 28. жовтня, відбули ся в Кракові наради польських послів. Там завязано Польську Ліквідаційну Комісію, якої власть мала розтягати ся теж на цілу Галичину. Таким чином польські політики, а разом з ними і велика більшість польського громадянства зігнорували факт існування Української Національної Ради та факт проголошення української держави. Між становиском Українців і Поляків заходила і заходить велика різниця. Бо коли Українці візвали національні меншости, а між ними і Поляків, до участі в новім державнім будівництві, то ті останні заневажаючи право самоозначення народів, самі уважали себе єдиномірними рішати долю і Східної Галичини.

Наближав ся конфлікт, який мав рішити про те, хто буде господарем в українській Галичині. Обі сторони приготували ся до активного виступу. По обох сторонах йшла жива організаційна робота. Українська Національна Рада, зглядно її львівська делегация, змагала до того, щоби стати на шлях державного будівництва. Дня 29. жовтня утворено Український Харчовий Уряд. Того-ж самого дня Укр. Нац. Рада ухвалила устав і інструкції для повітових, сільських та міських організацій У. Н. Р. На другий день У. Н. Р. рішила з огляду на становиско Польськ. Лікв. Комісії, котра візвала всі державні, краєві і громадські уряди і на українській території підлягати цій власті — як органам польської держави, видати до всіх урядів в області новоутвореної української держави розпорядок визнаючи ті уряди уважати всі зарядження Польської Ліквідаційної Комісії за позбавлені всякої правної сили і не виконувати їх під відповідальністю перед У. Н. Радою. Поруч з

тим Лейон Січових Стрільців признає за основу і завязок національної збройної сили укр. держави. Всі українські полки, що оставали у звязи н. і к. армії піддано під розпорядки Наказному Отаманови М. Н. Ради. Австрійське ліквідаційне правительство проф. Ляммана (створене по уступленню Гуссарєва) і початкову команду австр. армії вказано негайно віддати всім укр. полкам до розпорядимості М. Н. Ради.

В межицасі появили ся завадки вже обійзник Польської Ліквідаційної Комісії "до всіх урядів державних, краєвих і громадських в Галичині, Великій Князівстві Краківським і на Шлезьку", в якім говорило ся про приналежність вичислених земель до Польщі і вказано їх урядувати в імені польської держави. Рівночасно повідомлено австр. правительству, намісника гр. Гуйна, всі державні уряди та правительства новоутворених національних держав про перення влади в Галичині Польською Лікв. Комісією. Для Галичини мав бути призначений з рамени варшавського правительства комісар в особі ки. Витовта Чарториського.

Суироти отенх кроків Польської Лікв. Комісії президія М. Н. Р. залишила шлях ухвал і постанов і намагала ся вступити на шлях фактичного перебрання влади на українській території Під проводом др. Костя Левинського удала ся до намісника гр. Гуйна делегація М. Н. Ради, жадаючи від нього передання влади. Сей відмовив ся, заслонюючись браком інструкцій. Таке саме становище зайняв військовий ком. Львова ген. Пфеффер. Коли отея вістка розійшла ся у Львові офіцери Січ. Стрільців та офіцери - Українці австр. армії, що тоді перебували у Львові (на відпустці або на студиях) повідомили М. Н. Раду, що вони допоможуть Раді захопити власть у свої руки. В четвер 31. жовтня, в пізніх вечірних годинах відбуло ся засіданє М. Н. Р., на котрім назначено отамана Дмитра Вітовського командантом українських військ. Дня 1. листопада о год. 3. рано українські офіцери удали ся до касарень 15. полку піх., 19 п. стрільців, 30. бат. стрільців і 41 зап. баталіону. Воякам подано до відома, що на українських землях Австро-Угорщини утворила ся українська держава з тимчасовою верховною владою — Укр. Нац. Радою, приказам котрої від ши-

ниншого дня вони мають повинувати ся. Офіцирів чужинців усунуто, а на їх місце назначено Українців. Відділи військ з рамени У. Н. Р. обсадили намісництво, команду міста, пошту, телеграф, залізничні двірці. Намісника інтерновано, так само сен. Пфеффера. Сьому останньому опісля віддано провід над державно-національними відділами на території укр. держави до свилі їх ліквідації.

Укр. Нац. Рада, спираючись на праві самоозначеня народів і цесарським маніфесті, змагала до перейнятя власти мирним легальним шляхом. Коли одначе показало ся се неможливим, то наступило перебранє власти революційним способом через усуненє австрійської адміністрації. При тім ніяким чином не порушено прав польської меншости, у Львові не інтерновано ні не арештовано ні одного Поляка; на провінції в деяких містах відбули ся поодинокі інтернованя адміністративних урядовиків, та не тому, що вони здебільшого були Поляками, тільки тому, що вони являли ся представниками старої австрійської власти, ворожої українському народови. Ніхто не допускав можливости, щоб польський нарід, котрий сам так довго боров ся за свою свободу, настав на волю українського народу.

Дня 1. падоліття появиля ся отся відозва Української Національної Ради:

Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволенє з віковичної неволі. Від инні Ти господар своєї землі, вільний горожанин Укр. Держави.

Дня 19. жовтня Твоєю волею утворила ся на українська Держава і її найвисша власть Укр. Нац. Рада.

З иннішим днем Укр. Нац. Рада обняла власть в столицнім місті Львові і на цілій території Укр. Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як неопідимий мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замахы на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, пові-

тах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Укр. Нац. Ради виконувати владу.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Укр. Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовіри української народности підлягають нині виключно Укр. Нац. Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовірів з фронтів відкликається сюди до рідного краю на оборону Укр. Держави.

Все здібне до зброї українське населення має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії, або на місцях оберігати муть спокій і порядок, особливо мають бути оберігані залізниця, пошта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віросповідання заборочається горожанську національність і віросповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Польки, Жиди і Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Нац. Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять в противенстві до основ Укр. Держави.

Як тільки буде забезпечене і укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголосить ся.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу.

Львів, 1. листопада, 1918.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА.

Осібною відозвою повідомлено населенє столиці про обнятє власти.

Захопленє власти в столиці Укр. Нац. Радою винередило на кілька годин Поляків, котрі готували ся зробити те саме. Гр. Скарбек, член президії Польської Лікв. Комісії, пізно вечером дня 31. жовтня телефонічно повідомив намісника, щоб он не важив ся передавати урядованє Українцям. До перебрани власти, на його думку, є управленє виключно польська держава, зглядию її органи. В суботу, дня 2. надоліста, явить ся у Львові генер. комісар польського правительства, котрий перейме власть в імені польської держави. По обняттю власти в столиці Українською Нац. Радою деякі польські круги виявили охоту до згоди. Дня 1. надоліста о год. 5. попол. явила ся в салі нарад У. Н. Р. депутация Краєвого Виділу під проводом маршалка Незабітовського. Провідник депутатції заявив, що його обовязком було прийти тут, щоби дійти до порозуміння між українською більшістю і польською меншістю. Член депутатції Домбський признав вивини поправне поступованє нової влади, зазначив, що всюди збережено лад, ніде не було виступів проти членів польської нації. З польської сторони запропоновано щоби відбути наради в справі наладження нормального життя. Всі члени Ради заявили ся за порозумінєм. Особливо др. М. Лозинський ствердив, що Українці в останніх подіях лояльно віднесли ся до Поляків, що Укр. Нац. Рада змагає до забезпечення прав польської меншости. Платформою всяких переговорів може бути тільки право самоозначеня народів, а з окрема право самоозначеня українського народу на українських областях бувшої Австро-Угорщини. З того часу вели ся переговори між Поляками і Українцями в льокальних справах, тому, що польська сторона уважала себе некомпетентною стати на широких основах.

Укр. Нац. Рада, як вже зазначено перебрала власть в укр. Галичині зовсім легально, опираючись на праві самоозначеня і на маніфесті монарха рознадаючої ся Австрії. Також що до Східної Галичини австр. правительство тоді, як не мало жадної власти, стануло на правильній точці погляду. На домаганє Польщі передати їй цілу Галичину, австр. рада міністрів дня 31.

жовтня (ся вістка дійшла до Львова аж 4. листопада) відновила, що не піднімає ніяких замітів проти того, щоб польські області Австрії, по думці ідеї злуки польських просторів, вже тепер перейшли під польську управу, однак невідмінною умовою цього є, що діяльність польської влади не буде розгортатися на українські простори. Правительством прийдє українській нації рівне право утворити самостійний державний організм.

Слідом за Львовом пішли інші міста й містечка Східної Галичини. Українські воєнки дня 1. листопада обняли у владу М. П. Р. Коломию, Снятин, Станіславів, Жовку, Раву руську, Золочів, Тернопіль. Опісля стихійно поширювала ся українська влада на цілих територій української Галичини. Тільки в нафтовій області Борислава, скупчені нафтові робітники із західної Галичини і Польського Королівства створили військові озброєні відділи для перешкоди Українцям обняти там владу. Та по кількох днях ізза недостачі поживи польський озброєний відділ покинув Борислав і відійшов на захід. Найтяжша доля судила ся Перемислави, що положений на окраїнах української етнографічної території — між кожодливи улягти польським перевалам. Командант твердий ген. Пухальський (Поляк) хотів віддати Перемисль польським властям, та zagrożений 9. полком, що стояв в Журавці, захав свою думку. Дальший розвиток подій в Перемислі, по представленням польської преси ("Век Нови" з 27. листопада) представив ся так: Дня 2. листопада заключено угоду між українським і польськими представниками, котра урегульовувала взаємовідносини в місті на основі рівноуправлення. Та польські легіонисти змало того зайняли військові об'єкти. Ген. Пухальський зберіг неутральне становище, за те полк. Сікорський розпочав широку організаційну акцію. Українці поводити ся спокійно, однак супроти зломаних умови противною стороною дня 5. листопада зайняли Перемисль в своє посідання. Ген. Пухальський понав в полон, полк. Сікорського арештовано та йому пощастило видістатися на Засині. Звідси висилає він лист до Укр. Нац. Ради, в котрім протестує проти мимого зрвання умови Українцями, жадає випущення з полону польських офі-

тив і жовірів та пропонує підтримати Сянгу — як демаршівний акт. Ген. Пухальський взиває полк. Сікорського відійти Засяне, зложити зброю і ждати дальших приказів. Сього наказу не виконано. Мимо того Українці не злишили з дороги переговорів і мирного поладнання конфлікту. Відбулася спільна українсько - польська конференція, виміняно даложинників, укладено розум. Полк. Сікорський подав ся на захід. В Країні розпочався організація підмоги для Перемишля. Після того панцирний поїзд з артилерією під проводом Стахевича поїхав на Перемишль. Українцям ставить ся ультимат, а коли ті не дають відповіді, польська сила вдаряє на місто і бере його. Угодові Українці, котрі в сподіванню мирної розв'язки наїждять не впедали мостів на Сяні, а саме: др. Т. Кормош, др. В. Малайкевич, проф. Сабат і ин. мандрують в польський полон, а після до Домбю.

Така сама доля стрінула і Чернівці з боку Румунів. Початково Делегація У. Н. Р. в Чернівцях погодилась була з буковинсько - румунською Нац. Радою під проводом пос. Опчул — до розмежування Буковини згідно з етнографічним принципом. На тій основі Червононьська Делегація У. Н. Р. перейняла під свою владу Чернівці та українські повіти Буковини. Угодом між буковинськими Румунами взяла верх ворожа Українцям імперіялістична партія Фльондора, котра покликала на Буковину державно - румунські війська. Всякий спротив тим анксионістичним забаганкам був неможливий, бо частини Н. і 24. піх. полків чужиницькі команди тих формацій перш всього скермували на грабунок військового майна, а після вже здеморалізованих рознистили домів. Румунські війська окупували цілу Буковину і назначили свою адміністрацію. В обсаді Чернівців Румунами брали участь також польські легіонери. Румунська окупація Буковини триває до нинішнього дня.

Тимчасом у Львові настав воєнний стан. День 1. падолиса минув розмірно спокійно. На другий день в деяких сторонах міста залунали крісові вистріли. В околицях головного двірця з'явили ся польські озброєні відділи, зложені з легіонерів і цивільних осіб. Супроти того от. Вітовський оголосив в Львові стан облоги. Також з поодиноких домів і з дахів па-

дали стріли на українське військо. Житє у Львові завмерло, вулицями снували ся тільки військові патрулі, населене поховало ся в хатах. Український відділ уступив з головного двірця. Польські відділи понизрили свій операційний терен. По кількох днях устала ся в середині міста формальна боева лінія. Польські відділи заїняли західну часть міста, українські середмісте і східну частину. Львів став тереном завзятої боротьби. До крісових і машинних стрілів прибула небавом і артилерія.

Всякі змагання припинити воєнні діла не довели до бажаного успіху. Започатковані переговори між інтересованими сторонами проноїкали ся в безконечність. Польські делегати безгастанно змінювали умови мирної полагоди конфлікту, висуваючи все нові домагання, метою котрих було звести в нівець українську державність. В дійсности польські делегати з розмислом протягали переговори, дожидаючи підмоги із заходу. Укр. Нац. Рада візвала парід до вступлення у військові ряди. Управа соц. дем. партії апелювала до робітників Львова, щоби не дали ся звести зі шляху пролетарської думки. Та инакше говорили провідники польських соціялістів, котрі не могли навіть допустити думки про зміну відносин в "краю". Також Укр. Нац. Рада звернула ся окремою відозвою до польських горожан, апелюючи до їх національного сумління, щоби не ставали поперек змагань українського народу до волі і свободи. Всі голоси проминали безслідно. В центрі міста і на його окраїнах шалїв завзятий бій. Днями і ночами лунали крісові сальви, важкі артилерійські стрільна торощили міцні мури. Колись спокійне місто перемінло ся в пекло. Лила ся кров, боротьба коштувала багато жертв. Голод розпаношив ся у Львові, а особливо на боевій лінії. З гуманітарних зглядів дня 18. падолиста заключено завішене оружя на 48 годин, опісля продовжене ще на один день. Саме в тім часі Поляки одержали сильну підмогу із заходу. По заїняттю Переминля польські напширні поїзди сфорсували слабо обсажену залізничу лінію Переминль — Львів і дня 21. падолиста приступили до бою у Львові. Українські сили, змаргані тридизневою виснажуючою боротьбою в непривичних умовах боротьби, були за слабї

щоби оперти ся свіжим боєвим формациям при ворожій поставі польського населення міста. Українському військовому гурту було окружене. Тому вночі з 21 на 22. листопада українські формации вийшли зі Львова в східній і північній напрямі. У Львові вся власть перейшла до Поляків, котрі створили тут "Польський Правлячий Комітет", котрого власть мала розтягати ся на цілу Східну Галичину, а фактично розтягала ся на місто Львів.

З днем 1. листопада Укр. Нац. Рада фактично і урядово перебрала власть в Східній Галичині. Урядовий акт передачі влади підписав в імені н. к. правительства віцепрезидент намісництва Володимир Децикевич, в руки котрого кілька годин передше зложив свою власть інтернований намісник. Так само наступила урядова передача влади з боку ген. Пфедффера, президента поліції і інших представників австрійського уряду. Таким чином У. Н. Рада і правно і фактично стала спадкоємцем бувшого суверена українських областей Австрії. Проголошена дня 19. жовтня 1918 р. Українська Держава стала генер державою в розуміню міжнародного права, посідаючи простір (близше означений законом з 13. листопада), населення і фактичну (та правну) власть.

Львівська доба діяльності У. Н. Ради обнімає головним чином ті справи, що їх вимагала бжуча хвиля, отже організація тимчасової адміністрації, організація війська, проживні справи, нотифікація національним державам про створення Української Держави на українських областях Австро-Угорщини.

Через воєнну акцію у Львові здержало ся початково утворення уряду. Початково У. Н. Р. була заразом і законодавчим і виконуючим органом. Розуміється, се досить утруднювало державне будівництво. Взагалі недостатку езекутиви від 1. листопада, треба уважати значною помилкою з боку У. Н. Р. і її президії. Аж значно пізнійше голова Ради др. Кость Левицький одержав припорушення створити правительство під назвою Тимчасового Державного Секретаряту Західно - Української Держави, відповідального перед Українською Національною Радою. В склад уряду зложеного 9. листопада у-

вийшли: голова і секретар фінансових справ — др. Кость Левницький, секретар внутрішніх справ — др. Льонгин Цегельський, секр. заграничних справ — др. Василь Панейко, секр. торгівлі і промислу — Ярослав Литвинович, секр. віроісповідань і завідуючий секр. освіти — Олександр Барвінський, секр. суспільного здоров'я — др. Іван Куровець, секр. військ. справ — полк. Дмитро Вітовський, секр. праці і суспільної оніки — Антін Чернецький, секр. публичних робіт — др. Іван Макух, секр. земельних справ — др. Степан Баран, секр. судівництва — др. Сидір Голубович, секр. шляхів — Іван Мирон, секр. пошт і телеграфів — Олександр Писецький. В склад Державного Секретаріату входив іще голова Українського Харчового Уряду.

На другий день о год. 10. рано перед зложенем приречення Державним секретаріатом повна Укр. Нац. Рада змагаючи до здійснення ідеалу цілої нації, прийняла одностайно отсе внесенє д-ра Ром. Перфецького: "Українська Національна Рада, як найвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії в змаганю до здійснення національного ідеалу усього українського народу, поручає Державному Секретаріатови поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу". Ось так важне слово, котре мало бути сказане перед цілим світом дня 19. жовтня, вийшло як одностайна постанова дня 10. надоліста. Після ухвалення наведеного в горі внесення в передавденціональній салі намісництва відбуло ся заприсяженє Держ. Секретаріату.

Законодатна діяльність Укр. Нац. Ради розпочала ся ухваленем тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії.*) Другим з ряду законом був тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки*, ухвалений 16. надоліста. Під кінець львівського періоду Укр. Нац. Ради ухвалено закон про судівництво, якого одначе вже не можна було оголосити. З днем 21. надоліста перестала функтувати Укр. Нац. Рада аж до 3. січня 1919 р., коли вона зібралася в новім тимчасовім державнім центрі — Станиславові.

По виході із столиці українських військ настали у Львові важкі часи, а невимовно важкі для укр. населення столиці.

Державна організація на ширшу скалю почала ся після перенесення осідку правительства. Державний Секретаріят з чисельністю членів У. Н. Р. удав ся початково до Тернополя, а потім до Станиславова, котре то місто з огляду на своє центральне положення, на важний залізничний вузол і свою чисто українську околицю більше надавало ся на тимчасовий осідок. Але тепер Державний Секретаріят, далеко від воєнного гуку, мав зайняти ся організацією держави. Праця уряду була звернена перш усього на створення сильної і кариної армії. І треба сказати, що мимо невимовно важких обставин, мимо того, що через територію держави день в день перетягали залізницями і битими шляхами тисячі й тисячі чужонаціональних вояків (з України) та українських і російських полонених (з Угорщини, Австрії і Німеччини), мимо несприятливих відносин унутрі держави, мимо ворожої агітації, мимо неналадженої державної машини і недостачі фінансових засобів — утворено 100-тисячну армію, що з великою посвятою, скупо зодягнена — через сім місяців героїсько боролася на західнім і більшовицьким фронтах, а тепер стоїть в першій боротьбі з добровольческою армією.

Другим завданням Державного Секретаріату було створення держ. адміністрації. Ся задача теж була незвичайно важка з огляду, що попередня адміністрація була в чужих руках.

*) Ухвалений дня 13. листопада закон сей звучить:

Артикул I.

Назва.

Держава проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою дня 19. жовтня 1918 р., обнімаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву: Західно-українська Народна Республіка.

Артикул II.

Граници.

Простір Західно - української Народної Республіки покривається ся з українською етнографічною областю в межах бувшої австро - угорської монархії — то українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимиром і Буковиною, та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів) Сніш, Шаріш, Земплін, Уг, Берг, Угоча і Марамарош, як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга (Etnographische Karte des oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czer-

nig, herausgegeben von der. k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855, Maasstab 1:864000).

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно - українську Народну Республіку.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно - української Народної Республіки виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій самій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно - української Народної Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно - української Народної Республіки є: Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо - жовтий. Державна печатка має довкола гербу напис: Західно - українська Народна Республіка.

Вже-ж таки завдяки енергії секр. внутр. справ др. Івана Макуха скоро наладжено адміністраційну машину. Пізнійше утворено також всі інші інстанції для ноодиноких державних ділів. Досить тяжко йшло управильнене фінасових справ, одначе й на сім полі давали собі раду.

Українська преса скількостево зросла і ноширила ся. Майже в кождім місті появляла ся українська газета. Крім питань, що їх видвигала хвиля, одно з перших місць зайняла справа злуки всіх українських земель. Дня 3. січня 1919. перший раз в Станиславові зійшла ся Укр. Нац. Рада, передпарлямент Західно - української Народної Республіки. Там явив ся дійсний голова Ради др. Евген Петрушевич. На засіданю Ради през. Петрушевич зреферував справу зєдиненя обох українських республік. Справу віддано заграничній комісії, котра прийшла з внесеном невідкличної злуки. Редерент С. Вітик предложив резолюцію комісії з тим, що з огляду на окремі культурні й економічні відносини та ріжну минувшину західна область мусить одержати територіяльну автономію. Закон про злуку ухвалено одноголосно. Після того заявив през. Петрушевич: "Ухвалений закон полишить ся у нашій історії одною з найкрасших карт. По лінії з'єдиненя не було між нами двох гадок. Сьо-

годнішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує лише одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!"

По dokonанні ухвалі витав Укр. Нац. Раду в імені Наддніпрянської України Р. Трохименко. Велика радість панує всюди, що по довгих століттях розлуки наступила злука. "...ми є одно тіло, одна душа, ваша перемога є наша, а ваша туга і біль — є наша туга і біль, наша історична судба мусить бути вашою, а ваша нашаю". Також явили ся заступники Закарпатської України. Один з них говорив про болі і тернія українського закарпатського народу: "Ми ваші брати, що були під панованем ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славу будучишу. Одноголосно ми голосили, щоби українські квіти леліли на Карпатах, щоби кождий Українець жив славою під одною з'єдненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам! Вам братню руку подаємо. Нехай живе одна одностайна Україна." Сього голосу послушали галицькі Українці і вислали кілька військових відділів для обсади Закарпатської України, та через імперіялістичні замисли Чехів і Румунів не довелося привести до у спішного кінця приєднання Закарпаття.

Державний Секретаріят, створений у Львові з днем опущення Львова здекомплетовано, бо кількох секретарів остало у Львові. Пізнійше уступив і през. Секретаріату др. Кесть Левицький. Тимчасове заступство по нім обняв др. Сидір Голубович. На першій сесії Укр. Н. Ради в Станиславові вибрано новий міністеріальний кабінет в такім складі: мін. през. і мін. фінансів: др. Сидір Голубович, мін. внутр. справ: др. Ів. Макух, мін. освіти і віроісп.: др. Артимович, мін. шляхів: інж. Іван Мирон, мін. почт і телегр.: інж. Казанович, мін. земельн. справ: др. Степан Баран (опісля Мих. Мартинець), мін. військових справ: Дм. Вітовський (опісля шеф ген. штабу Курманович). Завданням сього міністерства було практичне переведення з'єднання обох республік, а зрештою воно фунгувало як уряд автономічної частини Укр. Нар. Республік. Ся західна частина України одержала офіційну назву: Західна Область Української Народної Республіки. Від хвилі з'єднання, проголошеної

небавом сьвяточно в Кіїві, дальша доля західних українських земель вяжить ся з долею цілої України.

VII. Закарпатська Україна.

З минулого Закарпатської України. Пробудженя. Перші домагання. "Руська Брашна." Закарпатська Україна бажає з'єднання з Великою Україною. Чехи і Закарпатська Україна. Проглямація герц Еннека. Дві струї на Закарпаття. Депутація у прел. Масарика. Автономія в Чехо-Словаччині.

На Закарпатській Україні живе до 600 тисяч Українців, званих Руснаками, що творять частину великого українського народу. До XVI. ст. жили закарпатські Українці в північній Угорщині вільними людьми, мали значну автономію, досягали великих почесностей на королівськім дворі. В XVI. почали Мадяри витискати всі немадярські народности, а між ними головне Українців, з важливіших урядів. Згодом почали ся переслідування Українців ізза їх православної віри. Нічого не помогло їй церковна унія. Латинські єпископи безнастанно вмішували ся в діла української церкви, а правительство постійно переслідувало українське населене. Сей стан змінив ся значно налішче за володіння Марії Тереси і Йосифа II. Перша причинила ся до встановлення самостійної Мукачівської єпархії, заснувала теологічний музей, подарувала поєзуїтський монастир на катедральний собор та зрівняла українське духовенство з латинським. В р. 1774. засновано у Відні генеральну гр. кат. духовну семинарію, в котрій Закарпатським Українцям призначено 12 місць. Таким чином Українці одержали можливість черпати знанє в центрі держави. Около р. 1750. засновано в Мукачеві богословську школу, де вчено по славяно-руськи. Між тодішніми угорськими Українцями розпочав ся живий науковий рух. Вони не тільки мали відповідні сили для вихованя своєї молоді, але достарчували їх і для Галичини а навіть Росії. В історії російського шкільництва і російської науки значне місце займають такі імена, як: Балудинський, Венедін, Гуца, Орлай, Іван Земанич, Петро Лодій. Крім віденської, угорські Українці виховували ся і в львівській семинарії, в котрій бували навіть ректорами. Здавало ся, що Закарпатська

Україна буде значним культурним осередком. Із заснованем ма-
дярської Академії Наук в Пешті 1825 р., почали Мадяри виро-
бити свою народну мову та вводити її в уряди. Від тоді дагу-
ють ся мадярські змагання до політичної відрубности, від годі
почала ся теж на добре мадяризация. В році 1844. мадярський
сойм ухвалив закон, на основі котрого введено мадярську мо-
ву в усіх краях угорської корони, отже і на Закарпатській У-
країні.

В році 1848. вибухла мадярська революція. Більшість У-
країнців стала по стороні австрійського уряду. По здавленю
революції австрійський уряд почав прихильніше ставитись
до Українців. Дня 19. жовтня 1849 р. депутація угорських У-
країнців вручила цісареві петицію з домаганнями, щоби 1)
введено в жите австрійську конституцію з 4. марта, 1849 р.,
2) признано угорським Українцям відрубну політичну терито-
рию, 3) розмежовано адміністративні округи на етнографічні
округи без згляді на попередній поділ Угорщини на Комітати,
4) основано українські народні школи, гімназії, українську
правничу академію в Унгварі і перемінено львівський універ-
ситет на український, 5) узглядиювано Українців при обсаді
урядів та не допускано до урядів в українських околицях та-
ких урядників, що не знають української мови, 6) видавано у-
країнську урядову газету, 7) щоби вільно було друкувати кн-
жки кирилицею, 8) зрівнано українських урядників, сьвящен-
ників, учителів з особами того-ж стану інших національнос-
тей, 9) узгляднено Українців при авансі в армії та обсаджено
Українцями деякі посади при головнім правительстві у Відні і
10) заведено українських духовників при укр. полках.

Невеличка частинна тих домагань була сповнена. В многих
місцевостях заведено двоклясові народні школи з українською
викладовою мовою, а також недільні школи для дорослих. В
інших місцевостях заведено парохіяльні школи, де знов до-
брийми вчителями були дяки. Уряд іменував Адольфа Добрян-
ського, що передтим був військовим комісаром при російській
армії, надзупаном чотирох українських комітетів з осідком в
Унгварі. Сей завів в урядах українську мову, обсадив багато
урядів українськими семинаристами, в гімназіях почато ви-

кладати деякі предмети по українськи. Його організаторський талант привів до життя цілу Закарпатську Україну, що її зовні прийняла український вигляд. Та небагом через свої русофільські погляди став він урядови неприємний. Настали часи ери Байста, з Мадярами замирено, наступив дуалізм. Мадяри взяли під ноги всіх своїх противників з 1848 р., а головно Українців, на котрих зганяли всю свою ненависть до Москалів. Почалося плянове і brutальне нищення українського елементу. Народ попав в руїну і темноту. Малярський уряд деморалізував і вкінці довів до цілковитого етичного здицвізя угро-українську інтелігенцію, а в першій мірі духовенство. Маляризаційний похід не персбирив ніяких середників. Уряд створив окремий фонд на цілі маляризації, з котрого виплачувалося "нагороди" перевертням і мадяронам. В церквах загомоніла малярська мовна, котрої народ не розумів, в школах заведено теж малярську мову. Назви сіл і містечок, а навіть імена й назвиска осіб українського походження перемінені на дивоглядну малярщину. В українські села наслано малярську гвардію, угорських Жидів, що економічно, культурно й етично нищили українського селянина, доводячи його до жебрачої торби або до стану худоби. Наслідком сего була застрашаюча еміграція до Америки, де знов угро-українські робітники підпадали під вплив російсько-православних місії.

Не було ніякого виходу з сього безпросвітнього положення. Кожде змагане до світла безпоміжно здавлював угорський уряд. З найновіших часів годить ся пригадати процес в Марамарошському Сиготі, де мучено і суджено нещасних селян ніби-то за російсько-православну пропаганду. Тимчасом пізійше виявилось, що странні книжки, котрі мали поширювати російський вплив, були творами Квітки, Стороженка, Шевченка і т. п.

Війна застала Закарпатську Україну в глибокій знеможі. Обдерта, зруйнована, ограблена із всіх признаков національного життя - коротала важкі дні. Одначе кожда стріча з новими людьми (напр. з Січов. Стрільцями, що перебували там якийсь час) викликала в тамошнім населеню відрухи пробудження. Малярський уряд дуже нильно стежив за тим, щоби відсепарува-

ти Закарпатську Україну від всяких впливів. Не допускало ся ні одної української газети, навіть літературної, людий, що бажали започаткувати просвітну роботу арештовано або вислано за границі держави. За те уряд за свої гроші аранжував різні зібрання, на котрих проголошувало ся, що Руснаки мають одно бажанє: як найскорше стати Мадярами.

Почуте своєї національної окремішности і звязку з цілим українським народом не заникало там ніколи. На Національні збори у Львові, дня 19. жовтня 1918 р., угорські Українці прислали розпучливе письмо, в котрім між иншим писало ся такє: "Ви самі добре знаєте, які ми пригночені. Забрали від нас все: календар, азбуку, школи, газети та ще й мову. В народних школах від 6 літ учать по мадярськи. В середних школах і учительських семінариях не вчать нічого по руськи. Священники не знають ні говорити, ні читати по руськи. Лише між старшими сьвященниками найдуть ся ще щиро руські, котрі оплакують свій нарід, що так пропадає.... Значить, що ви, наші рідні братя, повинні стати за нами і зєднати з собою. Наш нарід дожидає того спасеня, щоби раз вже висвободити ся від ярма другого народу."

Розвал Австрії, а за нею й Угорщини, розвязав уста більш, як півмільйоновій масі закарпатських Українців. Дня 8. падолиста завязала ся в Пряшеві "Руська Народна Рада", яка дня 19. падолиста відбула зборн, виставляючи отсі політичні домагання: 1) домагаєть ся в етнографічних границях права свободного самоозначеня, 2) відповідно демократичним часам домагаєть ся повної національної свободи та хоче участи в тій самій долі, яку осягнуть инші народи Угорщини, 3) протестує проти евентуального розриву національної території, зглядно прилученя проти волі до чужих народів і 4) домагаєть ся репрезентації на мировій конференції. Таке становиско зайняли Руснаки з др. Бескидом на чолі.

На Закарпатську Україну подали ся з Лемківщини москвофільські агітатори з відомим др. Гасаєм. Вони темному народові почали обіцувати всякі достатки і спасенє в з'єдненню з Роснею, так що в одній місцевості руснацькі збори ухвалили злуку з Роснею. Крім того великі апетити на Карпатську Укра-

ну зродилися у Чехів, що думали через Закарпатську Україну здобути безпосереднє полученє з Україною, есентуально з Росією — в разі відбудови Великої Росії. През. чеської республіки в другій половині грудня в своїм посланні до чеських національних зборів підніє що т зв. Карпаторуси через своїх представників в Америці заявили свою готовість до злуки з чесько-словацькою республікою. Масарик надіється, що руський народ на Угорщині без сумніву виявить ся за сим предложенєм. Також і Мадяри не захотіли втратити сеї малої країни. В другій половині грудня угорське правительство Кароліого проголосило закон про автономію угорських Українців. З комітатів: Мараморон, Угоча, Берег, і Уг має бути створена автономна країна під назв.: "Руська Країна". Що до приналежности частин комітатів землінського, шароського, абауйського і сніпського, заселених Українцями, рішить мировий конгрес. Спільними з Угорщиною справами будуть справи: заграничні, військові, фінансові, державне горожанство, цивільне і правно-державне судівництво, господарські відносини та соціально-політичні справи. Законодатним органом для автономних справ буде Укр. Народна Рада, а для спільних справ міродатним чинником буде угорський соїм. Правительственным органом буде губернія, підчинена міністерству. Осідком губернатора буде Мукачів. Угорське правительство іменувало міністром для українських справ др. Ернеста Сабова, віцеміністром освіти др. Гіядора Стрішського а губернатора Августина Штефана, однаке на загал не спішило ся, щоби перевести в жите заповіджену автономію.

Мимо того серед закарпатських Українців не заникала, а навпаки змагала ся думка про злуку з Україною. Як вже було згадано в попереднім розділі, делегати закарпатських Українців були в Станиславові підчас ухвалення злуки всіх українських земель в одну республіку. І вони просили, щоби їх прилучити до себе. Дня 17. січня през. Укр. Нац. Ради др. Евген Петрушевич повідомив чехо - словацьку республіку, що українські війська обсаджють Закарпатську Україну. Тимчасом дня 21. січня 1919. в Гусеті відбуло ся велике зібрание. Прибуло понад 1.500 делегатів, навіть з околиць окунованих вже Чехами, згля-

дно Румунами. Зібрані не хотіли нічого чути про "Руську Країну", відмовилися теж від злуки з Чехами, а одностайно заявили свою волю приєднати ся до Великої України. На зборах порушувало багато справ, котрі належать до компетенції законодавчого тіла. Вкінці вибрано Національну Раду на цілу українську територію Угорщини, до котрої увійшли: як президент — адвокат др. Юлій Браццайко, заступники — О. Невидцький, Євген Пуза і Іван Волощук, секретарі — Юлій Чучка і Василь Джумірак, скарбник — др. Мих. Браццайко, контролери — Юрій Такач і Василь Тенчик. Постановлено вислати окремі делегації до Києва і Парижа, щоб заявити київському правительству і парижській конференції волю закарпатських Українців. Галицькі українські відділи в двох напрямках наступали на територію Закарпатської України, покликані тамошнім населенням. На жаль, не повелось їм трівало прилучити ту частину української території до Української Республіки. Румуни зі сходу, а Чехи із заходу вдарили на невеличкі українські відділи, приневолюючи їх відступити до Галичини.

Найбільшу увагу на Закарпатську Україну звернули Чехи. Вони розпочали агітацію серед населення за злукою з Чехо-Словаччиною. Агітація мала успіхи. Коли під кінець 1918 р., заносило ся на окупацію Угорщини коаліційними військами, до чеського представника в Будапешті прибула депутація з жаданем обсади Закарпатської України чеськими військами. З цього скористали Чехи. Ставши раз на українській території, не думали її опустити, — тим більше, що Закарпатська Україна творить поміст між Чехо-Словаччиною і славянським Сходом. Чеська агітація поширила ся також між закарпатськими Українцями в Америці. Їх організація "Національна Рада" під проводом др. Житковича (призначеного на голову автономного правительства Закарпатської України), перевела голосоване що до порішення долі своєї країни в Старім Сьвіті. При голосованні — коли вірити чеським звісткам — 60 проц. голосів віддано за автономією в границях чехословацької республіки, 20 проц. за з'єдиненем з Україною, 3 проц. за повною незалежністю, 1 проц. за з'єдиненем з Росією. Це поділо ся 16 проц. голосів, чеські газети не говорять. Коли

вислід цього американського голосовання дійшов до Праги, чеські законодавчі збори ухвалили засаду автономії в границях чеської республіки для Закарпатської України. Мирова конференція в Парижі затвердила отсе рішення, зазначаючи з свого боку границі автономії.

Дня 19. серпня в Кошицях появилася проклямація воєнного директора для Закарпатської України і східної Словаччини, французького ген. Еншока, проголошуюча автономію:—

“Горожани Карпатської України! Чехо-словацька республіка сповняє нині свою обіцянку. Нашим бажанем було дати вам самоуправу, що уможливила би вам поворот до нормального життя, та дала змогу задержати свою народну окремішність. Скоро на се позолили відносини, республіка віддала цивільну адміністрацію Закарпатської України в руки др. Брейхи. Ся номінація дає вам гваранцію, що в границях чехо-словацької республіки зможете вільно розвивати свою окремішність, свою народність, віру, мову і народні звичаї. Імя др. Брейхи означає поступ і волю. Горожани Карпатської України! Минуло вже 5 літ страшної пужди, викликаной сею війною. Тепер можете лічити свіжі рани і жити спокійно та працювати. Чехо-словацька республіка, що вірно держить свої благородні принципи, подає вам отсим братню руку. Спішіть-же до праці спокійно і в ладі для добра молодого народу!”

Губернатором Закарпатської України став др. Брейха, людина поступова, з великими організаційними способностями. Розпочалась організація забутої країни. “Ранений брат” розплюндив очі. Виправді не з’єднав ся з своєю великою Батьківщиною, та все таки серед бурі і пожежі на українських землях він перший по століттях неволі одержав змогу сякого-такого життя. На жаль, вже на самім початку свого відродження Закарпатська Україна стала тереном боротьби двох струй: — народно-української і москвофільської. З Лемківщини хлинула на Закарпатте ціла фаланга москвофільських агітаторів. Вони найшли собі прихильників серед бувших мадяронів і розпочали боротьбу проти українства, намагаючись штучним способом заціпити там великоруську ірреденду. Др. Брейха зберіг

невтральність в тій боротьбі, однак його перший секретар др. Досталь чинно спмагає москвофільську пропаганду. Як давнійше мадярський уряд виплачував "нагороди" за мадярські проповіді в церквах, так само тепер в урядовім будинку губерниатора виплачується платні агітаторам, що між уїїтськими Українцями агітують в користь православя і великоруської ідеї. Москвофільська газета "Русская Земля" одержує субсидії з адміністраційних фондів. Всі уряди обсаджено москвофільськими втікачами з Галичини, котрі намагаються до шкіл і урядів увести російську мову.

Отся русофільська агітація, попирана чеським урядом, примусила закарпатських Українців вислати депутацію до през. Масарика. Дня 1-го жовтня прибула до Праги депутація, в якій склад входили: — голова "Нар. Ради" о. Волошиць, б. парл. посол Яцко Остапчук, др. Гіядор Стрипський, др. Пак, др. Бескид, др. Мерван, др. Брацайко і ин. Депутація — крім протесту проти відірвання українських земель в земплінській, шаршській і спіншській жупах — предложила президентови такі домагання: а) затвердження Директорії, як місцевої автономної влади, котра до хвилі скликання народного сойму має взяти в свої руки адміністрацію краю і організацію шкільництва, б) пороблення заходів в напрямі справлення українсько-румунської границі, в) припинення підпирання русофільської агітації в бок місцевих властей, і г) організації шкільництва на народних основах. Пр. Масарик прихильно поставився до українських домагань та заявив, що організація шкільництва буде передана "Центральній Народній Раді" в Ужгороді та що викладовою мовою у всіх школах буде тільки народна мова. На заступника інтересів Карпатської України десигнувала делегація др. Брацайка, адвоката з Гушту, відомого українського патріота.

Доля Закарпатської України через ряд обставин, через слабкість Української Народної Республіки — не стала спільною з великим українським світом. Поки-що приєднано її до чужої держави. Та все таки "ранений брат" найшов аж тепер можливість двигнути ся з вікового занепаду, відродити свою культуру, поправити і перетворити своє жите-буте. Поки-що

будемо вдоволені, коли Закарпатська Україна створить і збереже культурну єдність з своїми братами з над Дністра, Дніпра і Дону.

VIII. Директорият.

Повстання проти Гетьманату. Директорият. Завдання правительства. Трудовий Конгрес. Директорият і більшовики. Друга війна з більшовиками. Симеон Петлюра. Українське совітське правительство. Боротьба на заході. Проба замирення. Обсада Галичини польськими військами. Україна і Деякі. Тяжкі перспективи.

Причини повстання проти Гетьманату нам відомі. Знаємо, як Скоропадський хитався на всі боки, як вкінці перемогла русофільська струя і як гетьман задумав реставрувати царську імперію. Заборона Українського Конгресу дала почин до повстання. Президія "Українського Національного Союзу" виїхала з Київа до Білої Церкви, де стояв полк галицьких Січових Стрільців. До Білої Церкви поїхали й інші визначні українські діячі, як Петлюра, Нурш, полк. Капкан, що недавно вийшли з тюрми. До Січових Стрільців пристали інші українські військові формації. До першої сутички між українсько-національними і гетьманськими військами прийшло під Фастовом і Бояркою. Гетьманські війська розбито. По цих неповідомленнях гетьман звільнив з початкової команди ген. Клебера, і командантом всіх озброєних сил, оперуючих на Україні іменував ки. Долгорукого. Територію України проголосив він театром воєнних подій.

Почальний отаман українсько-національних військ Симон Петлюра по перших побідах видав відозву до населення України, в котрій повідомляється про утворення республіканського правительства. Всі вірні Україні полки перейшли під його владу. Гетьманське правительство зносить ся, а також установлення при ній генералів і дідичів. Касується всі права і зарядження, видані гетьманським урядом, і привертается ся обов'язуючу силу законам, котрі проголосила Укр. Центр. Рада.

Повстання поширювало ся. Під українсько-національні прапори з усіх сторін напливали селяни, котрим дало ся в зна-

ни гетьманське правительство. На цілїм Правобережжю йшли спільно бої з наємниками Скоропадського. Республіканські війська зайняли Миколаїв і Одесу. Ген. Болбочан вступив до Харкова. Головні сили під командою Петлюри підійшли під Київ і оточили його. Гетьман оголосив загальну мобілізацію. В Києві запанував голод. Командант гетьманських військ кн. Долгорукий втік з Києва. В суботу, дня 14, грудня 1918 о год. 4 пон. війська Петлюри увійшли до Києва. На мурах міста появили ся відозви, що закликали до береження спокою і ладу. Говорило ся теж про переведене земельної реформи. Німців візвано, щоби до 15 січня опустили територію України.

Гетьман Скоропадський ще перед своїм упадком, бажаючи з'єднати собі побідну антанту, поширював про провідників народного постання і Директорію пеймовірні брехії. Він закидував Директорії большевицькі затії. Спровокований до Одеси французький консуль Ею йшов на руку Скоропадському. Одиаче й се нічого не домогло. Народ побідив. Повстанє було наскрізь живлове. Селянські маси, гноблені й переслідувані зірвали ся до бою. По перших триумфах стануло перед провідниками важке завданє: створити владу, покласти заперу невідповідальним вчинкам, скермувати занал народу на одно велике діло: державне будівництво. Не була се легка задача, коли зважити, що за час гетьмансько-опричницького хозяйнування поглибили ся класові антагонізми, даючи підклад для комуністичної агітації большевиків. В зв'язі з сею агітацією між військом голошено, щоби не допустити до в'їзду Петлюри і Директорії до Києва. Директорія, перше повстанче правительство, зложене з таких осіб: — В. Вишинченко, С. Петлюра, проф. Швець, Андрієвський і Макаренко, — проголосила, що влада в Українській Народній Республіці належати-ме працюючому народови, на 19-го січня заповіджено скликанє "Трудового Конгресу", зложеного з представників селян, робітників і трудової інтелігенції, що тимчасово має поладити питанє влади і невідкличних соціальних реформ до часу остаточного поладнання тих справ через конституанту. Думку про диктатуру пролетаріату відки-

нено з усею рішучістю. По триумфальнім в'їзді Директорії в столицю України виринула думка залишити Директорію, яко найвищу власть республіки, а яко езекутиву створити окремії міністеріяльний кабінет. Часи Директорії ярко відрізняли ся від часів Центральної Ради. Тоді Українці переживали мрійливий політичний ренесанс, пригортали до себе всіх і вся, наділювали національні меншости заслуженими і незаслуженими привілеями, які — настроєні русофільсько і централістично — бачучи до того, як з ними панькають ся робили все можливе, щоб здержати українське державне будівництво. Тепер часи змінили ся. За Гетьманату переслідуване українство зросло, утвердило ся, поглибило ся, увійшло в народне ядро. До того-ж і повстане переведено під національними гаслами. Супроти великих задач не було часу панькати ся з національними меншостями. Треба було виждати й переконати ся, як поставлять ся вони до української державности та чи схочуть працювати в її користь. Нове міністерство зложено виключно з українських соціял-демократів, соціялістів-революціонерів і соціялістів-самостійників. Партія соціялістів-федералістів не взяла участи в кабінеті. Створений під проводом Чеховського уряд рішучо застеріг ся проти всяких большевицьких експериментів. Також президент Директорії В. Винниченко в розмові з представниками преси зазначив, що на Україні не може бути пристосований большевизм. В будові своєї державности і громадських установ український нарід хоче брати зразки з Заходу, взоруючись на революційнім русі західної Європи. Україна під оглядом історично-національних і міжнаціональних відносин ярко вирізняєть ся від Росії. Тому їй форми суспільної еволюції мусять різнити ся. Україна йти-ме з тими державами, яких інтереси будуть рівнобіжні з українськими, а виступить проти тих, що наставати-муть на волю і самостійність України. Одним з найважливіших питань нового уряду являєть ся земельне питанє. Директорія тимчасово управилила земельне питанє через подиканє до життя земельних комітетів для тимчасової управи земельними посілостями. Дрібні селянські господарства залишено за їх власниками. Новий уряд відстунив від засади со-

аніалізації, проголошеної Центр. Радою в четвертій універсальній. Громадам поручено перевести докладний список інвентарів в більших посіlostях. Разом з тим заповіджено націоналізацію цукрового промислу на Україні.

Найбільше лиха для України і її працюючого народу натворила буржуазія, в 90прц. чужа тому народови. Велику роль в новітній Гетьманщині відгравав тзв. "Протофіс", організація великих зем. власників, потентатів-купців, можновладців-фінансистів і промисловців. "Протофіс" визначував правительства гетьманови і тряс цілою державною будівлею. Новий уряд наложив на "Протофіс" 500 мільонів контрибуцій. Чужонаціональні елементи ще не погодилися вповні з думкою нового ладу на Україні, тому якийсь час треба їх держати осторонь державного життя. Тільки Жиди (як все і всюди) пристосувалися до зміненої ситуації, тому й уряд пішов їм на стрічу, іменуючи міністра для жидівських справ. До Польків уряд відносився зглядю —/мимо того, що польська буржуазія дозволила собі на такі нечувані поступки, як висилка депутатів до Варшави з домаганем заступництва в соймі "od Rusi", — мимо того, що польські війська непокоїли границі республіки. Москалі ворожо відносилися до української держави і тому уряд був приневолений припинити розгін російської преси на Україні. Це було причиною застановлення більшості російсько-буржуазійної преси. Зате буйно розрослася й поширилася українська преса. Крім щоденників, що вже появлялися передтим, почали виходити такі органи: "Боротьба" і "Трудова Громада" (органи двох соц. рев. напрямків), великий денник "Трибуна", військовий орган "Українська Ставка" і замість "Відродження" — великий щоденник "Україна".

По перших кроках нового уряду здавалося, що в республіці настане лад і спокій, що Україна розвиватиметься новим життям по днях бурі і заверухи. Та вже тоді назрівав неминучий конфлікт з Московщиною, що довів Україну до страшного безталання і лихоліття. Українські соціял-демократи, як при першій большевицькій заливці, так і тепер не сподівалися удачу з боку большевиків. Мимо того, що большевицькі вій-

ська на півночі ладилася до наступу, през. міністрів і міністрів справ Чеховський дуже оптимістично задивлявся на ситуацію. Україна буде зберігати повну нейтральність в еventуальній боротьбі антант проти большевиків. Також з со-вітською владою Україна жити-ме в мирі. Правда, на границі вибухають дрібні сутички, та се діється тільки тому, що со-вітські надграницькі відділи відмовляються виконувати при-кази своєї центральної влади. Відносини з державами коро-зуміння (антанти) укладаються ся корисно. З метою кристалі-зації тих відносини вислано до Одеси окрему місію. Вислана місія не мала ніяких успіхів, бо коаліція, а передовсім Фран-ція, не мала ще ніяких впливів що до України. Одно, що мож-на було почути від представників коаліції з усіх усюдів, то загрозу до боротьби з большевиками.

Саме тоді, коли совітський уряд був в останній фазі при-готовань до другої війни з Україною, відбула ся важна подія в історії Соборної України. Українська Національна Рада в Станиславові ухвалила з'єднання Західно-української Наро-дної Республіки з Великою Україною. Акт з'єднання відбув ся дуже святочно в Києві дня 22 січня 1919 р. на Софійській пло-щі. При великій здвизі народу і війська, в присутності заступ-ників чужих держав вислані західної України обміняли ся од-вітиними грамотами з верховною владою Республіки. Дирек-торият повідомив про сю велику подію горожан з'єдиненої України отсим універсалом: —

“В імені Української Народної Республіки проголошує Директорият цілому Українському Народови велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3 січня 1919 року в місті Станиславові Українська На-ціональна Рада Західно української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців бувшої Австро-Угорщини і як найвищий законодавчий їх орган, святочно проголосила з'єднання Західно-української Народної Республіки з Україн-ською Придніпрянською Нар. Республікою в одну суверенну Народну Республіку.

Витаючи з великою радістю сей історичний крок наших західних братів, Директорият Української Народної Республі-

ки рішив прийняти до відома се з'єдиненє і ввести його в жите
гідно з умовами, які означено в ухвалі Укр. Нац. Ради з дня
4 січня 1919 р.

Від нині зливають ся в одно віками відділені одна від дру
гої частини України, Галичини, Буковини, Угорщини і Придні
пряньська Україна в одну Велику Україну. Сповнили ся відвічні
мрії, для яких жили і за які вмирали найліпші сини України.
Від нині є тільки одна незалежна Українська Народна Респуб
ліка. Від нині український народ, увільнений могутим пори
вом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі старання
своїх синів для утворення нероздільної, незалежної українсь
кої держави на добро і щастє робочого народу.

Голова Директоріяту: **В. Винниченко.**

Члени Директоріяту: **Андрієвський, С. Петлюра, Швець,
Макаренко.**

На основі довершеного з'єдинення на Трудовім Конгресі.
що радив в Києві в днях 22—28 січня 1919 р. взяли участь й де
легати Галичини, Буковини та Угорської України в числі 65.
Скликуючи Трудовий Конгрес, Директоріяту дав право вибору
інше працюючому людові, т. є. тим, що власною працею за
робляють на прожиток і нікого не визискують. Конгрес скла
дається з 527 депутатів, котрих окремо вибирають: трудове
селянство 278, робітники 88, трудова інтелігенція 33. Народи
сього нового передпарляменту України були присвячені перш
сього біжучій хвилі. Дня 22 січня було національне свята
приводу проголошеня з'єдиненя України. На другий день
наступило відкрите Конгресу в салі міського театру. В льо
жах засіли міністри, представники чужих держав, члени Ака
демії Наук, з представними університету. Місця на галеріях
зайняла публіка. На партері засіли депутати, між ними в пер
шій ряді проф. М. Грушевський. О год. 5-тій на сцені з'явив
ся Директоріяту. В. Винниченко відкриває Конгрес. Після то
го відбули ся вибори президії, до котрої увійшли Дмитро
Бордин (соц. рев.), Семен Вітик (соц. дем.), Тимотей Старух
(бл. галицьких партій). До секретаріяту Конгресу увій
шли: С. Бачинський (соц. рев.), В. Золотчанський (соц. дем.),
Іван Бісак (рос. соц. дем.) і Воронай (соц. самост.). Іменем

президії вітає Конгрес С. Вітик, після чого від галицьких делегатів забрав голос др. Ст. Витвицький і оновістиз грамоту Української Нац. Ради про з'єднання. Секр. Конгресу Золотчанський у відповідь на се відчитав універсал Директоріяту про з'єднання України. Обоє держ. актів вислухали депутати стоячи. З привітами виступили др. Лев Бачинський і М. Любинський. Перший вітаючи з'єднання, вказав на те, що до багаторічної Придніпрянщини приєднується невеликий і бідний край. Однак її Наддніпрянщина має великий скарб, котрий становить наше селянство, свідоме, заправлене у важкій боротьбі і тяжким труді. Любинський незвичайно горячо відкликнувся на ці слова. "Нині святкуємо, — говорив він, — два свята відразу: Самостійності України і Її Соборності. Я думаю, що від сеї хвилини всі вже кораблі спалено і ворота назад не може бути, воно було би вчинком Каїна. На нашій прапорі повинно бути написано: "Самостійна, Соборна, Невтральна і Трудова Республіка". Окремо говорив іще провідник галицької селянської депутації Т. Старух. Він згадав борців, що наклали буйними головами за волю і долю Рідного Краю. "Нехай земля буде їм легкою і нехай ті могили, що зазеленіють, говорять про їх пам'ять. І кров їх нехай буде росою, що нас оживить. Нехай вони спокійно спочивають, бо їхньою ідеєю була Україна і воля свого народу". В голосованні прийнято одностайно акт злуки обох українських республік в одну єдину верховну Українську Нар. Республіку. Дальші наради Трудового Конгресу обертали ся довкола земельної реформи та форми влади. Депутати на Конгрес були переважно членами соціалістичних партій. Тут знову повторило ся те саме, що було за Центральної Ради. Через односторонній склад законодавчого тіла захитано суспільну рівновагу, підірвано основу еволюції в напрямі демократичних реформ. Селянські депутати з Галичини не прилучили ся до вже утворених клубів, тільки створили окремий селянський клуб. Вони постановили теж заснувати на території Соборної України "Селянське демократичне сторонництво" та випрацювали свою окрему програму в земельній справі. Їх домаганем ненарушимість власності 50-моргового (35-десятинного) господарства. Сесію Трудо-

того Конгресу покінчено дуже скоро через наступ більшови-
в на Україну. Ще в часі приготувань до повстання представ-
ники совітської Росії, Раковський і Мануїльський, звернули ся
до українських соціялістичних партій в справі переговорів
для порозуміння. Українські соціялісти, як се представив
Винниченко на Трудовім Конгресі, виставили такі умови, при
яких можливе було порозуміння: 1) признание самостійної Укр.
Нар. Республіки, 2) признание демократичного (не совітсько-
го) ладу на Україні, 3) право вільного існування на Україні
партії комуністів, але без захоплення нею влади, 4) товарооб-
мін України з совітською Росією і 5) повна і цілковита не-
втральність України (розуміється в боротьбі між антантою і
більшовиками). Довівши до кінця таку угоду, укр. соц. пар-
тії в боротьбі проти Гетьманату не одержали від комуністів
ніякої підмоги. Мануїльський заявив, що вони зрештою й не
можуть поспішити з ніякою підмогою, а можуть робити хіба
деякі демонстрації на кордонах. В дальшій розвитку подій
наступило утворення Директоріату. Скоро тільки приступле-
но до широких соціальних реформ з Одеси, де резидував ви-
сланник Франції Ено, почули ся погрози на адресу Директе-
ріату. Також з Дону від Денікіна надходили грізні слова. І в
той саме час, коли реакція спрягла ся задля одностайного ви-
ступу проти України, більшовики займають Гомель, наступа-
ють на Чернігівщину і Харківщину. В Харкові появилася смі-
шний більшовицький маніфест (Пятаков і Ауссен) в котрім
на службу повалення Гетьманату більшовики приписують собі.
Розважнійші представники совітської влади, як Мануїльський
і Раковський годили ся на Директоріат і демократичний лад
на Україні та пропонували союз для оборони й наступу проти
антанти. Директоріат відмовив ся від сього. Тоді больше-
вики розпочали перш усього агітацію проти української вла-
ди, розкинено відозви, в котрих говорило ся ніби-то Директо-
ріат заключив союз з антантою проти більшовиків. Україна
не хоче ангажувати ся в боротьбу ні проти антанти, ні проти
більшовиків, бажаючи зберігти повну невтральність. Зреш-
тою, хоч-би на Україні була найбільш демократична і "най-
більш совітська" влада, то більшовики все одно підуть війною

на Україну, щоб грабувати добро українського народу, щоб вивозити хліб, цукор і інші багатства.

В часі нарад Трудового Конгресу прийшли звістки, що большевики скорим походом йдуть на Київ. Конгрес не міг вже спокійно працювати. Тому на борзї дня 28 січня 1919 р. ухвалив закон про тимчасову форму української влади і розійшовся. В законі про владу всю власть віддаєть ся Директорії, перед котрою на час відсутности Конгресу є відповідальний виконавчий орган — рада міністрів. Конгрес рішучо висловив ся проти організації робітничої диктатури. Вкінці видано

Універсал Трудового Конгресу України до Українського Народу і до всіх народів світа

такого змісту: —

Переживши тяжкі муки й наруги за час семимісячного гетьманського поневолення — Український Народ, який скинув ненависне панське ярмо, повинен знати, що добута кровю його свобода є в небезпеці, з усіх сторін загрожують Українській Нар. Республіці сильні держави. Щоби не повторило ся наше давнє горе, неволя під власттю чужих народів, Трудовий Конгрес взиває всіх синів трудового селянства і робітників на боротьбу за землю і волю. Нехай знають усі сили, які на нас наступають, що Український Народ уміє не тільки скинути катів та тиранів, але також зуміє влаштувати устрій Республіки, зможе цілою своєю силою неустрашимо обороняти свої права і розпоряджати ся самим собою.

Народе Український!

Стань на сторожі свого права. Проти Тебе воюють не лиш імперіялістичні, контрреволюційні вороги, але й совітська Росія, яка неслухно називає себе соціялістичною і також посилає своїх наймитів, Китайців і Лотинів, проти Твоєї незалежності.

Конгрес Трудового Народу України зазначає, що заїманина московськими большевицькими військами української землі може потягнути за собою прихід нових чужинців, які лиш ждуть нагоди, коли на Україні запанує

большевицьке безладє, щоби напасти на зруйновану, розграблену Україну.

Конгрес Трудового Народу України заявляє перед цілим сьвітом, що Український Народ бажає жити в мирі з усіми народами сьвіта та не має наміру підчиняти своїй влади чужих земель.

Але він не допустить, щоби хтось посягав на його добро, на його незалежність та самостійність.

Український Народ не знесе над собою насильства й неправди. Конгрес Трудового Народу України, обстоюючи самостійність Народної Республіки за добуте землі і волі, кличе всіх вірних синів України стати під стягами славного Війська Директорії Укр. Нар. Республіки.

Президія Конгресу Трудового Народу України: —
Семен Вітик, голова, **Сергій Бачинський**, секретар.

Україна, що все була битим шляхом між сходом і заходом, через цілу свою історію становила терен завзятої боротьби між можими сусідами. Через своє положене тяжко було Україні утворити сильний державний організм. Одначе всі сумежні держави, до котрих в різних періодах своєї історії була приналежна Україна, були сильні, багаті й могутні. Чи се була литовсько-руська держава, чи Польська Річпосполита, чи Росня — всі вони росли могутніли й жили соками України. Та треба пам'ятати, що й гробом могутности тих держав все була Україна, доведена до краю розбійничого політикою правлячих верств. І тепер тільки-що здвигнена з понелища віків Україна найшла ся між молотом і ковалом. З одної сторони побідна антанта із своїми капіталістичними правительствами змагала до з'єднання бувшої Росії, щоби відбити свої вклади — та знищити большевицьку ідею, котра почала загрожувати антантським кольоніям і тзв. сферам впливів. Знову большевики змагали не лише до вдержання влади в своїх руках, до включення в склад своєї республіки сумежних народів, що відчахнули ся від Росії, але й леліали думку про викликане всесьвітної революції і диктатури пролетарияту в цілім сьвіті. Україна найшла ся на межі двох противних, взаємно себе виключаючих

сил. І тут треба було скоро й певно рішати ся, на котрий шлях ступити, щоби при сутичці двох противностей не попасти в страшне лихоліте. На жаль, члени Директоріяту, а в першій мірі великий письменник Винниченко, думали, що найдесть ся дорога до компромісу. Вони бажали миру, щоби відбудувати знищену країну, реставрувати державу, вони мріяли про український ренесанс в хвили, коли на всіх границях республіки стелили ся Кайшові дими. Директоріят і Трудовий Конґрес проголосили нейтральність, — та одночасно з огляду на розпочате воєнних кроків Росією були приневолені поставити ультимат совітській республіці. Провідники російських большевиків, котрі формально все застерігали ся по н всяких насильств над народами, відповіли, що вони не ведуть ніякої війни з Українською Народною Республікою. Проти Директоріяту виступають "українські" комуністи, супроти котрих український уряд може поступити по своїй вподобі. Поруч з отсим становищем російський совітський уряд утворив в Харкові "українське" совітське правительство під проводом Християна Раковського, що передтим був головою російської мирової делегації в Київі. І справді, позірно воєнну акцію вів харківський совіт, котрий опісля звернув ся о поміч до російського уряду. Таким чином російське правительство совітів не вело безпосередно війни з Україною, воно тільки прийшло з підмогою побратимчому совітови.

По перших пораженьях Директоріят і його правительство найшли ся в скрутній ситуації. Червоні війська йшли на Київ, Польща окупувала західні області України (Холмщину, Підляшє і йшла на Волинь, а в Галичині шалїла найбільш завзята війна), Румунія зайняла Бесарабію, Буковину і скравок Закарпатської України, Чехи обсадили ціле Закарпатє. Повстанча армія, зложена головно з селян, з хвилею, коли з'явили ся невдачі, почала розлазитись — так що з часом одиноким поважним мілітарним чинником лишила ся тільки галицька армія.

В звязи з большевицьким наступом уступив през. Директоріяту Винниченко з двох причин: через натиск антанти і свою компромісову поставу до большевиків. Разом з ним уступив і міністеряльний кабінет, зложений з соціял-демо-

кратів і соціал-революціонерів. На його місце прийшов новий "діловий" і перехідний кабінет, зложений з отсих осіб: през. міністрів Сергій Остапенко, мін. війни: Олександр Шаповал, мін. агр. справ: Г. Чижевський, мін. скарбу: др. Степан Федак (не прийняв портфелю), мін. державного господарства: Іван Чонівський, мін. рільництва: Євген Архипенко, мін. внутр. справ: Мацієвич, мін. освіти: Огієнко, мін. праці: Леонід Михайлів, мін. віроіспов.: др. Іван Ліна, мін. пошт. і телегр.: Степан Демянович, мін. преси: др. Осип Назарук, мін. жидівських справ: Авраам Ревуцький. На порозі діяльності цього кабінету стояло перш усього змагання оборонити республіку перед ханчивими ворогами та захистити її перед руйною. По уступленю Винниченка головуство Секретарияту обняв начальний отаман Симон Петлюра, в особі котрого через з'єднене найвищої влади в державі і проводу армією з'явився перед нами диктатор з назвою "народного лицаря", якою наділили його селянські маси.

Зараз після того, як вибухло повстання проти Гетьманату селяни хотіли "вибрати гетьманом" Петлюру, що на протязі революції здобув собі найбільшу популярність з усіх провідних індивідуальностей. Петлюра належить до середнього покоління українського громадянства. По скінченню духовної семінарії і університету віддав ся він публіцистиці. Ще як студент був членом Р. У. П. (Рев. Укр. Партії), до котрій в свої часі належали майже всі визначніші сучасні діячі, як: - Винниченко, Донцов, Степанківський, Вол. Дорошенко, Жук, Меленевський, Скоропис-Йолтуховський і ин. По ліквідації партії, з котрої опісля витворили ся різні напрями й струї українського політичного життя, Петлюра належав до основників укр. соц. дем. робітн. партії, що на початку революції відіграла таку велику роль на Україні. Довгий час був співробітником київської "Ради", як також інших українських видань, опісля став редактором "Української Жити-ї" що появляла ся в Москві в російській мові. На сїм становищу застала його війна. Згодом покликало його до армії, де дослужив ся офіцерського степеня. Вибух революції будить нові надії, powstaє Центр. Рада, а опісля Секретарият. В боротьбі з прави-

тельством Керенського реорганізував ся Секретарнат, в котрім Петлюра стає секретарем військових справ. В першій війні з большевиками обнимає Петлюра провід над гайдамаками. По гетьманським перевороті перекидаєть ся він на поле громадської діяльності. Його популярність вже тоді була така велика, так поширена, що київське земство вибирає його своїм головою, а трохи згодом з'їзд українських земств вибирає його головою Союзу земств. З того часу відомі є два письма Петлюри до німецького й австро-угорського послів в справі арештовань громадських діячів. Від вибуху повстання аж до тепер стоїть він в перших рядах борців за волю народу, за самостійність України.

Особа Петлюри поволі перетворюєть ся в якусь легендарну постать. Народ говорить про нього як про невмірюючого лицаря, про новітнього характерника, нового Вернігору. Сей спосіб трактовання його особи звільна переносить ся і до преси. Можна читати, що раз він згинув, другий раз опав в большевицьку неволю, третій раз вилетів в повітря враз з поїздом, четвертий раз ледви спас ся перед ворожою погонею і тепер перебуває десь в якимсь чарівнім замку, дождаючи заклик народу до боротьби проти неправди і неволі.

Петлюра є, як сказано, членом соц. дем. партії, однак має на стільки еластичний ум, що є далекий від нагального перевороту соц. демократичної програми. Він знає одно: — земля мусить належати народові в формі приватної власності, бо без того не може бути вповні незалежної України. Денаціоналізована Україна мусить прибрати виразний український характер. Права робітників і трудової інтелігенції мусять бути вповні забезпечені. Одночасно є він, в противенстві до деяких членів своєї партії, невблаганим ворогом большевників, що довели Україну до того стану руїни, в якій вона тепер находить ся. Таке саме є його становище до Росії взагалі, будь вона большевицька чи Колчаківська - Денікінівська, скоро та Росія має тільки імперіялістичні забаганки супроти України. А прецінь, як довго Росія є Росією, інших змагань мати вона не може. Тому Росія є найбільшим ворогом України.

Коли такі переміни діяли ся в загальній ситуації на Укра-

Отаман Семен Петлюра.

її і в лоні українського уряду, большевики були вже в Києві. Добувши столицю, большевики опанували більшу частину України. Сей другий большевицький наступ нічим не ріжнив ся від першого. Так само повторили ся розстріли визначних Українців, так само українське збіже, цукор і вугіль вивожено в Московщину, так само граблено і руйновано. На чолі со-вітського уряду в Києві став Хр. Раковський. В склад уряду увійшли крім українських комуністів, російські большевики, незалежні українські соціялісти, ліві укр. соц. революціонери (Лівобережці-інтернаціоналісти), жидівський "Бунд" і жид. організація "Серп". Зараз на самім початку виринуло в со-вітським уряді питання про політичну самостійність. Між тим коли українські і жидівські партії стапули на становиску не-зависимости республіки, російські комуністи оборонювали федерацію. Сей свій погляд могли вони поперти аргументом сили, — армією, зложеною в переважній більшості з Моска-лів, Лотишів і Китайців. Тому українські і жидівські члени со-вітського уряду виступили з кабінету, так що "українська" со-вітська влада прийняла обличчє звичайної окупацийної власти.

Ся нова влада над українським народом проголосила не-бавом злуку з совітською Росією. Червоні війська з кожним днем при підмозі сильної агітації, множества гармат і штиків поширювали совітську владу на українській території. Антан-тський (французський) десант в Одесі, призначений для диктату на Україні, був приневолений відступити на кораблі і покину-ти вже приготовану операційну базу.

Український уряд найшов ся в невимовно прикрім положе-ню. Втративши столицю, розпочав мандрівку по Правобе-режній Україні. Осідком правительства стала Винниця, опі-сля Проскурів, Кам'янець, Рівне. Армія, зможена в безнастан-них боях, примушена відступати перед величезними больше-вицькими силами, не могла встояти ся перед деморалізаційни-ми впливами. В її рядах вели агітацію і притаєні большевики, і Денікінівські емісарі і інші елементи, ворожі українській дер-жавности. Серед такої суматохи не могло нічого зробити най-більш ідеальне правительство, а не то таке, яке складало ся ті-льки з людей, що в даний момент мали очайдушну відвагу

взяти на себе відповідальність за долю державного корабля. Коже правительство провело свою діяльність у важкій боротьбі, поглинене цілим сьвітом на власну долю. Через те й зміни правительства не були рідкі. По уряді Остапенка прийшло правительство Бориса Мартоса. Здавалося, що це вже останнє українське правительство, бо більшовики зближалися до Збруча. Тільки Західна Область республіки була ще вільна від більшовицької інвазії. Однак тут умови державного життя не складалися корисно.

Комуністичні гасла обіймали більшу половину Європи. З особлившою силою проявилися вони активно там, де по програній війні нужда й безробіття обхопили великі маси. На такому ґрунті кличі нового устрою сьвіта находили щире, неофіційське прийняття. В Німеччині розпалілася горожанська війна між Спартаківцями (комуністами) і визнавцями еволюційного соціалізму. На Угорщині комуністи захопили владу у свої руки. Світова Росія постановила для піддержання комуністичного руху в осередній Європі подати помічну руку своїм угорським товаришам. Тільки невеличка українська територія ділила російських комуністів від угорських. Українська армія здержала похід червоних військ на захід.

Опираючись на більшовицький навал, українська армія була ще втягнута в затяжний бій на заході. Дня 22 лютого коаліція візвала український уряд, щоб припинив воєнні кроки проти поляків. Наступили переговори в справі завізнення зброї під проводом французького ген. Бартлемі. Українці і поляки не могли дійти до згоди між собою. Бо коли перші пропонували демаркаційну лінію згідно з етнографічним принципом, т. є. лінію Сяну, другі виставили пропозиції, котрі далі не погодити тільки з засадами імперіялізму. Супроти того коаліційна місія запропонувала від себе лінію Бог—Стрий, котра теж не була згідна ані з етнографічним принципом, ані навіть не відповідала тодішньому воєнному положенню. Розгорілася дальша війна з всіма болючими і страшними наслідками. Український уряд зложив протест проти сторонничости місії ген. Бартлемі, домагаючись вислання нової місії, здатної до об'єктивного розгляду української точки погляду.

На фронті продовжувались бої. На військо треба було грошових засобів. Почали давати ся відчувати браки в зодигненню і озброєнню війська. Недоставало муніції. В таких обставинах наддніпрянські полки, що з'явили ся на галицькій фронті, надихані партійністю, перепоені суматохою кличів, які нуртували через два роки в Наддніпрянщині, внесли бацилі розпиряжності в галицьку армію. Так діяло ся не лише в армії, але і в громадянстві. Піднесене Станиславова до ряду найбільших українських центрів відбило ся на політичній життю галицько-української суспільності деякими перемінами. Вже давніший заснований В. Гадзінським і його прихильниками тижневик "Республіканець", без ясної програми, заповнений відірваними фразами, загонистий в назріваючих суспільних реформах, — ставши на границі дрібно-буржуазності і ужиткового соціалізму, почав проповідувати об'єднання селян і робітників. В деякі круги пущено незаокруглені кличі, котрі — позбавлені своєї змістовості, тільки викликували непотрібний фермент серед маловироблених одиниць. Сей фермент — ще збільшив ся, коли в Станиславові опинили ся деякі провідники соц.-революціонерів. Їх орган розпочав кампанію проти уряду, що й так серед маси труднощій кермував державою. Ніде правди діти; галицький уряд, як і центральний український, не був вірцевий, однак робив все, що серед даних обставин можна було зробити. Були похибки в адміністрації, військовій і горожанській, не все був добрий, підхожий добір людей, не всі ті люди здавали собі справу зі своїх поступків, з своєї історичної відповідальності, але все таки була державна машина, котра була в руху, була поважна і героїська армія, що серед великих браків не відступала ані пяди землі. Загалом безпеченство майна і життя, т. зн. ті добра, які, зберігані в таких переборотових і переломових хвилях, можуть дати добре свідомство державному урядові і рівневи загальної культури.

Змагання антанти полагодити польсько-український конфлікт, а тим самим порішити долю Східної Галичини та взагалі західно-українських земель, не вийшли поза інформативні кроки. Кожде намагання довести до припинення воєнної акції між Поляками і Українцями застрягало в півдорозі. По нев-

дагній спробі ген. Бартлемі заходами українських представників в Парижі повелось знову навязати переговори про завіше-
нє збройних ділань. Зложено комісією під проводом англій-
ського ген. Боти, до котрої увійшли теж представники воюю-
чих сторін. Ген. Бота запропонував нову демаркаційну лінію,
на основі котрої Львів мав остати де остаточного порішення під
польською владою, а бориславський нафтовий басен під укра-
їнською. Одночасно з тою пропозицією розпочала ся польська
офензива сьвіжими військами ген. Галлера. Сю армію пере-
транспортовано заходами Франції для оборони західних гра-
ниць Польщі перед Німцями, та вона мабуть проти волі антан-
ти знайшла ся на східнім фронті в боротьбі проти Українців.
Українська армія, позбавлена запасів муніції, була приневоле-
на відступити. З полудневої сторони з'явили ся на Покутю ру-
мунські війська. Галицька армія нашла ся таким чином в
кнущах. Наступив поспішний відворот на схід. В межичасі
Польща одержала від французького през. міністрів Клемансо
мандат завести в українській Галичині цивільну адміністрацію.
Ця постанова в нічім не рішала про політичну долю Галичини.
Чержавний Секретаріят подав ся на схід враз з армією. В За-
писках проклямовано диктатуру, а диктатором назначено
през. Української Нац. Ради др. Євгена Петрушевича. В звязи
цим відступом уступив теж начальний вожд галицької армії
ген. Павленко. Після його уступлення повірено начальну ко-
манду гал. армії спосібному організаторови і визначному пол-
ководцеви ген. Грекови. В кількох днях переорганізував він
армію, з різних роздвоєних частин створив кариі боеві фор-
мації. Добувши на большевиках трохи муніції, пішов з вій-
ськом до бою. В кількох днях українські війська, випираючи
противника крок за кроком, дійшли до лінії Гнилої Липи. Та
тут знов надступив відворот. Всі запаси муніції вичерпали ся.
Вояки лиш своїми грудьми загороджували переважаючим си-
лом противника дорогу на схід. З почутем гіркого болю, з ра-
ною в серці і на душі опускав український жовнір рідну землю.

І тепер перший раз від кількох місяців частина галицького
війська пішла на відпочинок в околиці Камянця. Друга ча-
стина разом з Наддніпрянською армією пішла в бій проти бо-

льшеників, щоб розширити свій терен посідання, щоб на малім просторі не задихнути ся, не улягти ворожій навалі, не погребати великої ідеї народу: справи незалежности своєї Батьківщини.

Від того часу Кам'янець стає осередком українського політичного життя, осідком всіх українських властей і резиденцією голови Директоріату і начального вождя С. Петлюри та диктатора Західної Области республіки д-ра Е. Петрушевича. Лише малий скравок української території остав в українських руках. Осередню Україну займала червона армія східно-південна Україна пайшла ся в посідання добровольчеської армії Денікіна, що спомоганий Англією з під Підкавказя і Дону розпочав похід для "собиранія руських земель". Західно-українські області окупували польські війська, а Бесарабію і Буковину зайняла Румунія. Легальний український уряд виконував власть тільки над частиною Поділя. Здавало ся, що надійшла страшна хвиля загибелі. Однак же й тут зєдинена українська армія, гола і боса, забута цілим світом, без амуніції надлюдським зусилем пішла до удару проти большевиків. Карний галицький вояк і ентузіастичний Наддніпрянець власними грудьми, при байдужности цілої Європи, розбивали червоний мур багнетів. До успіхів української армії причинили ся повстання, що вибухали на цілм просторі України проти влади совітів. Потворили ся повстанчі відділи в числі по кілька тисяч людей від проводом атаманів, як Зелений, Григоріїв, Ангел, Соколовський, Махно і ин. Вони винесли війну червоній армії, нищили телефонічні і телеграфічні получення, залізниці, висаджували мости, зносили цілі відділи совітського війська. Українське селянство, що початково досить байдужно ставило ся до зміни влади, дуже скоро прийшло до переконання, що лиш щиро-українська влада зможе дати йому землю і волю. Большевиків не могли вони терпіти ізза їх централістичних змагань, русифікаційної політики і своєрідних соціальних реформ, противних українському світоглядові. Сї повстання у великій мірі причинили ся до побід українських військ над большевиками. В лівій большевики почали відступати крок за кроком, в серпній області українських військ поширилася в двоє.

з дня 30 серпня війська Директоріяту увійшли в столицю України — Київ. Та через нечайний і підступний наступ Денікіна не могли українські війська вдержати столиці в своїх руках. Денікін, користаючи з українських побід, замість йти на звичай проти большевиків, звернув значні сили проти Українців. Військо Директоріяту, не маючи сил для боротьби з большевиками і добровольчеською армією, було приневолене податися взад і знову звузити великими жертвами добуту область.

Українське правительство намагалося мирно полагодити конфлікт з Денікіном і звернулося до антант, щоб та визначила демаркаційну лінію між українською і Денікінівською армією. Та Денікін відклонився від антантських вказівок. Тоді Директоріят проголосив війну проти Денікіна. Окремою відозвою звернулося правительство Мазени (коаліційне правительство всіх українських партій) до Українського Народу, вказуючи на ті причини, які примусили уряд виступити до боротьби проти добровольчеської армії. Ще до зайняття Києва українська команда вислала до Денікіна військову делегацію в справі встановлення взаємовідносин між військами, що борються проти большевиків. Команда добровольчеської армії заявила, що вона всі війська, що б'ються під проводом отамана Петлюри, вважає большевиками. Тому не лишалося ніщо інше, як війна з Денікіном. Задля успішнішого ведення війни з добровольчеською армією український уряд увійшов в прямиї відносини з Румунією. Також повстала думка замирити з Польщею, щоб всі свої сили звернути проти Денікіна. Вислана до Варшави під проводом бувшого міністра Леоніда Мнхайлова місія не вдала довести хоч-що до ніяких позитивних результатів справи українсько-польського порозуміння. Польський уряд не сходить з свого імперіялістичного становища, не передбачуючи, що повстаюча реакційна Росія загрожує всім народам, що стогнали в царській ярмі.

Добровольчеська армія зробила значні поступки на українським фронті. Разом з тим почалися деякі переслідування Українців. Зачинено українські школи, знесено українську Академію Наук, закрито київський університет, в церквах за-

боронено відправляти богослуження з українською вимовою і українськими проповідями, пресу придавлено. Над Україною зависло знов царське опричниківство. Та потішаючим з'явленням и тим лихоліттю є зростаюча свідомість найширших верств, є те глибоке переконання, що Денікін несе з собою неволю українському народови, загибелю українській культурі, кинути свободній думці. Це зрозуміння виявилось рядом селянських повстань на цілій території України. Як передтим проти большевиків, так тепер проти Денікіна проголосили українські селяни робітники боротьбу на життя і смерть.

* * *

Ось так перейшли ми важливі етапи боротьби Українського Народу за волю і незалежність. Ми бачили, як зростала, розвивалася, поширювалася і міцніла українська державна думка та як вона увійшла в кість і кров українського національного організму. Перед нашими очима — в деяких розділах докладніше, в інших (з різних причин) лише побіжно пересунули ся картини сучасної величі і слави, долі і неволі, терпіння і упадок і знову надлюдські змагання на вершини, до прекрасного, до лішого, до здійснення великого ідеалу: одна з'єдинена, суверенна, самостійна, від ніякого незалежна Українська Народна Республіка. Великі жертви понесено за здійснення того ідеалу, надмірний податок крові і майна, життя і смерті складає Український Народ і на полях битв, і в тюрмах, і в тисячних переслідуваннях, і на кождім кроці, однак віра в прорідну зорю наших змагань мимо всього ніколи не була така велика і сильна, яка власне тепер. Колеса історії ніхто не поверне, жаден Денікін не зможе його повернути в нішній бок. Тільки засліплені і обмежені духово люди можуть думати, що здобутки революції можуть піти на марне. Ні! Ані один розумний клич французької революції, а змість всіх тодішніх кличів було право одиниці, людини — не затратив ся не зникло з порядку дій так довго, аж поки не воплотив ся в діло. В стоїть пізніше виставлене і вповні дозріле, в глибинах кожної вичерпане Право Народу мусить теж знайти свою позитивну розв'язку. Нема сили, котра могла би усунути його з по-

рядку сучасної історії, а ті, що зброєю, переслідуванем, тюрмами, терором і середньовічною інквізицією, деправацією слабих характерів здержують вонлочене сеї новітньої ідеї — виправді можуть на якийсь час відсунути здійснене сього ідеалу, однак не можуть його убити, знищити, викинути з наболілих душ і скервлених сердець.

Український Народ, що на протязі двох останніх літ — з низин етнографічної маси — дійшов до вершини новітньої Нації, що найбільше крові проляв за право самоозначення, що найбільші жертви приніс за свою волю і незалежність, не може бути виключений від природного закону — користі на рівні з иншими народами з усіх тих прав, які видвинула сучасна війна і виборола революція.

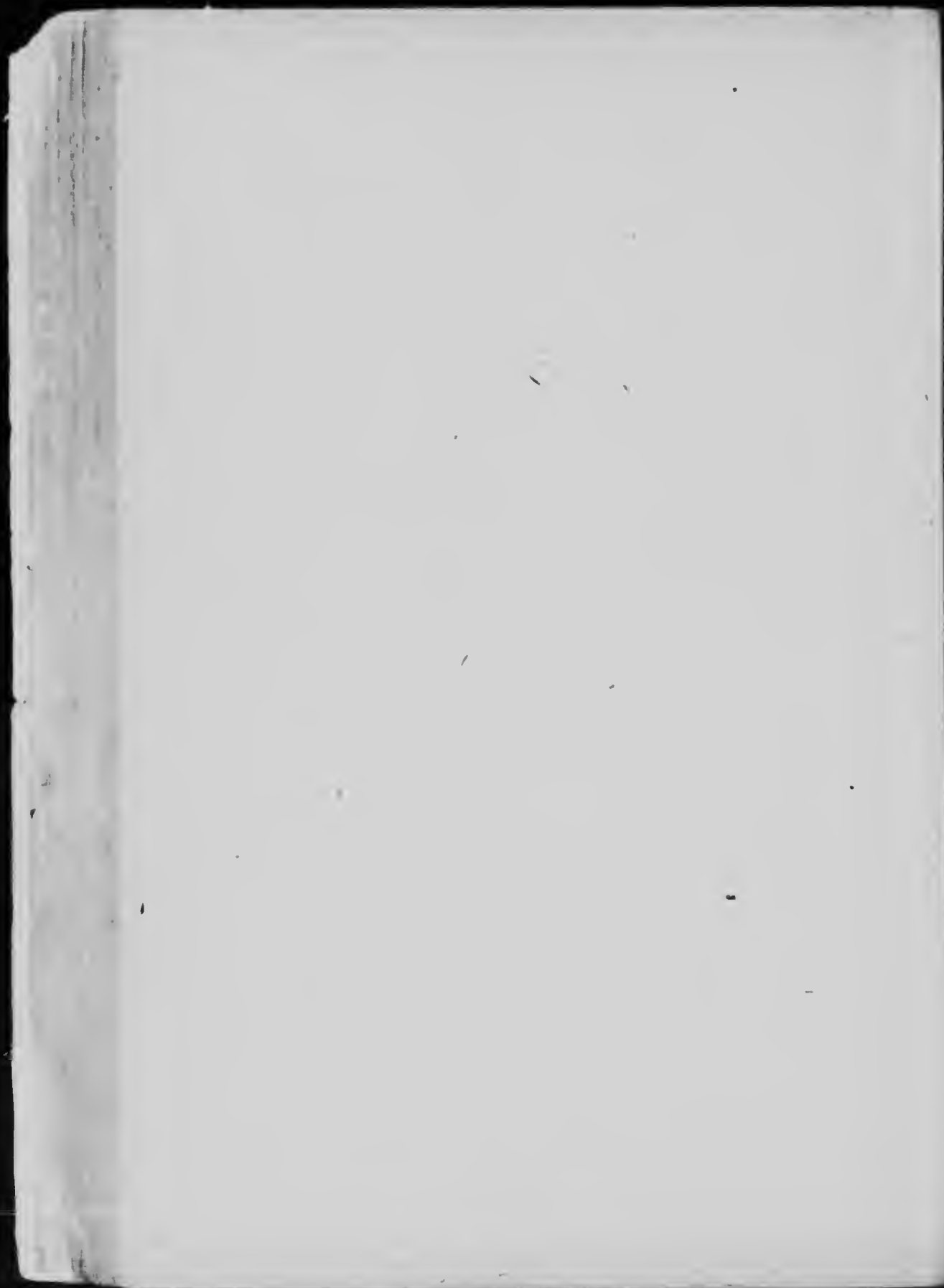
Перед Українським Народом стоїть ще важка, затьмана і виснажуюча боротьба. Наше покоління мусить перейти через горнило всіх іспитів, щоби дійти до обіцяної землі — власної державности — та щоби сповнили ся слова поета: — “В своїй хаті своя правда і сила і воля”.

Львів, 16 падолиста 1919.

Часть II.

I. Чотирирокутник смерти.

Вступ. Військо Директорії і його гостійний відступ. "Чотирирокутник смерти". Можливості й неможливості порозуміння з сусідами. Обопільні непорозуміння. Диктатура і наддністрянський уряд. Все ближше до катастрофи.

Під кінець нашого огляду за 1918. і 1919. р. висловлено надію, що Право Нації, право кожного народу, що з темряви неволі і долини сліз, горя і припинення шнеть ся на поле, на ясний світ, що по століттях рабства бажає по всім божим і людським правам зажити "у народів вольних колі", що те святе, в народних глибинах зроджене, в сміливих думках виплекане, у виснажуючій чинній боротьбі засвідчене право мусить найти позитивну розв'язку.

І знову мишає один переважний рік найтяжшого лихоліття, якого колинебудь зазнав наш народ, все ще ллють ся жіночі сльози, в понурій задумі коротаємо дні тривоги, не чути в нашій обездоленій країні пісень радості, вдовіля і воскресення. Стоїмо на тім самім місці, на яким стояли ми рік тому. Стогне великим стогоном українська земля. Здаєть ся, що ми дійшли вже до останніх границь видержаності.

Одначе і в сій пітьмі не втрачаємо надії на красшу будучину, віри в справедливість наших змагань, любови до тієї кровно сполученої, кулями заволоченої, гранатами поораної землі. Ся безвипинна, вельми тяжка і затяжна боротьба тільки перекопує нас, що великі цілі і великі справи окуплюєть ся теж великим горем, непомірними жертвами і надлюдським терпінням. Тільки так добута воля має свою ціну.

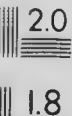
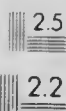
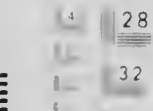
І ми мусимо ту чарівну волю добути, мусимо бути трудовими господарями на своїй землі. Мимо всіх ударів не сміємо чабувати, що ми самі є каміннярами нашої долі. Раз розпочата боротьба не може і не сміє скінчитися без бажаних нами наслідків.

У важкім лихолітті ми вже й тепер маємо деяку віраду, бож власне наддністрянська галузь великого українського народу через своїх вибраних синів поставила перед очі 40-мільо-

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

PLIED IMAGE Inc

... ..

нового, неволею осліпленого велиття ідеал волі, кинула в масу від Сяну до Кавказу могутні кличі, за здійснення котрих десятки тисяч наложили буйними головами. Від Карпат загомоніла і пайшла свій відгомін аж в кавказьких горах пісня героїськи очайдушних юнаків: —

“А ми тую червону калину піднімемо,

А ми нашу славу України, гей, гей, розвеселимо”.

І се є програма нашого покоління. Без огляду на жертви та програма мусить бути сповнена.

* * *

Друга половина 1919. р. принесла нам великі невдачі. Війська ог. Петлюри пайшли ся в глухій куті зазбручанського Поділля біля Камінця. Те військо становило вже тільки останки колишньої воєнної сили, що могутним повстанчим рухом викинуло Німців з Великої України і повалило гетьманат. Директорія сама не залишила нічого, щоби дезорганізувати свою армію. Правда, не була то й “армія” в тім розуміню, як ми привикли думати, тільки творені поодинокими більше або менше чесними й ідейними осібниками військові піднаємні відділи, непридатні до суцільної акції, до однолінійного і однорядного ділання. Найкрасше свідчили про се відокремлені виступи пашр. Григоріїва, Махна й ин., що вже на самім початку відкололи ся від збройної сили Директорії.

Після прогнання Німців і усунення гетьмана Скоропадського зникла велика армія. Селяне, що творили ядро тієї армії, уважали свою задачу покінченою і... пішли до дому. В армії лишили ся тільки або заводові вояки, котрим нікуди було йти, або шибайголови й завадіяки, або просто людиці ласі на легку наживу. Одначе, колиб і сї відділи мали були добрий провід, колиб над ними ваготіла тверда рука, колиб їх призвичаювано до дисципліни, колиб їм ясно поставлено було перед очі велику ідею, то та маленька армія з часом — побільшена новим парибком — моглаб була творити новажну силу. Того всього не зроблено, а крім того самі члени Директорії на власну руку заводили порядки у війську. І так Винниченко видавав одні прикази, а Петлюра другі, що перший наказував, то другий ка-

бував. Через те постененно настунав розвал навіть останків армії. Військо поволі при звичаялося думати, що боротьба з большевицьким наступом се не його діло.

Військо Директорії, зглядно от. Петлюри, відступало крок за кроком, навіть не пробуючи ставити большевикам поважнішого опору, аж поки не найшлося в подільській сліпій вулиці. В тім самім закутку зібралася тоді й галицька армія, винерта із Східної Галичини польсько - французькою армією ген. Гатера. Був се вельми критичний момент. Всі сили і чинники, що стояли під українським національним прапором, після невдач, серед найбільшого огірчення, розбитих плянів, заведених надій, витрачених надмірних жертв — зустріли ся на маленькій українській області, окружені сильними й засібними ворогами. Осередна Україна із столицею була в руках большевиків, східно - иолудневу Україну обсадила добровольцька армія Пенікіна, західно - українські області заняли Поляки, а Бесарабія і Буковина найшла ся в посіданю румунських військ. Був се справдішній чотирикутник смерті. Положення було так поважне, що тільки якесь чудо могло снасти скуичені там національно - українські сили від неминучої загибелі.

Тим чудом мала бути коаліція. І от. Петлюра, і диктатор Петрушевич покладали свою надію на коаліцію. Петлюра сподівався, що антанта, а серед неї перш усього Франція, кінець кінців признасть вартість Петлюри в боротьбі з большевиками, може навіть визнасть незалежність Української Народньої Республіки і її уряд з гол. отаманом на чолі, а на всякий випадок не допустить до повної загибелі останків армії. Диктатор Петрушевич вірив у справедливість антанти, допускав, що всі дотенерішні протинукраїнські вчинки Франції полягають на непорозумінню та що в кінці вияснить ся справа. Почуття права і справедливости Англії перепинить новому поневоленю українського народу. Петлюра справді не мав иншого виходу, як здати ся на ласку коаліції, а коли та не виявляла більшого заінтересування його долею, то тоді приходилось захищати ся до Польщі і Румунії, котрі жили і розростали ся за французькою допомогою. Диктатор Петрушевич мав ще й ин-

ний вихід, а саме злучити ся з большевиками. Вже в першій половині 1919. р., як на Мадярищині вибухла большевицька революція, совітський уряд заходив ся біля порозуміння з галицькою владою. Після того, як галицька армія була приневолена покидати рідну землю, київський радянський уряд (котрий тоді — в часі другої обсади України червоної армією — рішуче був більше український, як напр. міністерство Скоропадського) знову предложив галицькому урядови умови союзу, а саме: — 1) Галицький уряд зірве з Петлюрою і відкличе всіх Галичан від нього; 2) оповістить се прилюдно, як також союз з українським радянським урядом; 3) заключить з ним союз проти Польщі і Румунії; 4) творитиме з українськими большевиками одну армію в тім розумінню, що́ буде одна команда; 5) в організаційній частині Галицької Армії пішли український уряд з Київа своїх комісарів і 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не буде вмішувати ся. “Ви нішого виходу не маєте, тільки або піти з нами — або героїчно погибнути” — переказував київський уряд галицькому. Одиаче київський уряд не одержав відповіди на се своє предложення. Диктатор лякав ся пімсти коаліції, не вірив в тривкість большевиків і все таки не хотів лишити Петлюру на леді — тим більше, що в той час Петлюра і його міністри день в день просили спішної допомоги проти большевиків. І Диктатор не гаяв ся з допомогою. Галицькі війська 16. липня 1919. р. почали переходити Збруч голі, босі, без муніції і зараз таки пішли до бою на большевицький фронт.

Як вже зазначено, в кам'янецькім кутку Поділя зіткнули ся обі армії: наддніпрянська й наддністрянська, оба уряди, збігли з Галичини та з Лівобережної і частини Правобережної України. З усіх боків явні або тихі вороги, недостача муніції у війська, всякий розрив зі світом, культурні різниці між західними і східними Українцями, — все те вироблювало тяжку, задумливу атмосферу, сприявало акцію, зроджувало взаємне недовіря і з погіршенням положення неминуучо вело — до катастрофи. Зачім від уряду. Між обома урядами вже від довшого часу не було порозуміння. Ще з весною 1919. р. Гали-

вину почали находити цілі гурти наддніпрянських дезертирів з величезними грошовими засобами, котрі в найгорячіший час тільки їй знали, що розкидати непомірно великі суми. Крім того усякі Наддніпрянці — замість свої сили обернути на оборону батьківщини — одною з перших задач уважали "поглинання революції" — то зн. займалися безцільною розкладовою роботою саме тоді, коли Галичина із свого невеличкого резервоару що красші сили обертала на державне будівництво Соборної України. Галичан вражала ще й "нездарність", з якою правлячі круги Наддніпрянщини бралися за важку державну працю, за творення армії, згідно її неминучий розклад. Марнування державного майна і гроша йшло на рівні із головорукою легкодушністю. Те все доповнював ще розбрат в заграничній політиці. Галичане змагалися до того, щоби оперти на заграничній політиці на Англії, Наддніпрянці покладалися на Францію, згідно на Румунію і Польщу, а ся прецінь являється смертельним ворогом Західної України.

Влада Західної України опинилася в руках одної людини, д-ра Євгена Петрушевича, — яко диктатора, отже була однородна. Диктатор Петрушевич, людина європейського порядку й образування, свідомий мети, до котрої змагає, чуткий на засоби, яких треба уживати у відповідній хвили, був ярким протиставленням тих людей, що силою злорадних обставин опинилися на чолі влади Великої України. Ту владу представляв своєю особою гол. от. Симон Петлюра, — яко голова Директорії. Пятичлenna Верховна Влада України — Директорія — дуже скоро поменшувалася і в Кам'янці була вже тільки трьохчлenna. З Директорії перш усього виступив її Президент Володимир Винниченко, не погоджуючись з Петлюрою і під наиском Франції. Опісля уступив з неї і представник досить сильної військової партії самостійників - соціялістів д-р Андрієвський ізза бунту отам. Оскілка. В Директорії лишилися С. Петлюра — яко голова та проф. Швець (представник соц. - революц.) і Андрій Макаренко (представник залізничників, безпартійний). Два останні члени Директорії в практиці майже не мали жадного голосу. Таким чином правдивим правителем

був в практиці тільки С. Петлюра — яко представник війська. В дійсности і він ним не був, тільки Рада міністрів, зложена з відпоручників двох лівих партій, соц. - демократів і соц. - революціонерів, і кермована центральними комітетами (партійними управами) тих партій. Соц. - революціонери відгравали меншу роль в кабінеті, не маючи на місци визначніших своїх провідників. Керма уряду спочивала фактично в руках соц. - демократів. Найзамітнішою особою в уряді був прем'єр і міністер фінансів Борис Мартос, людина шорстка і деспотичної вдачі.

Яку силу представляли оба уряди? Галицький мав тоді ще велику 100-тисячну боєздатну армію, а наддніпрянський уряд мав гроші. Коротко треба згадати, відки н. Мартос мав грошові засоби. Після повалення гетьмана Скоропадський передав Директорії добре загосподарований скарб (около 3 мільярди карбов.), що становило вже міцну основу української фінансовости. Крім того в хвилі, коли большевицькі війська почали наближувати ся до Київa, Директорія видала наказ по-забирати гроші, цінні папери, депозити то що із всіх київських банків. З наказу мін. фін. Мартоса захоплено й вивезено з Київa все золото, срібло, платину, брилянти (з ювілерських магазинів). Частину заграничної валюти помістив Мартос в берлінських і віденських банках, решту забрали різні місії. (около 70) за кордон, а золото, срібло, платину й брилянти перебрав пізніше гол. отаман*). Крім того літаками з Німеччини привожено все новий наклад гривень, а машина в Кам'янці була денно коло 30 міль. карбованців.

Як згадано між обома урядами було непорозуміння. Спираними точками були: — 1) справа армії, 2) справа заграничного представництва і 3) справа міністерства для Галичини. В дійсности одначе то було тільки одно велике питання, а саме: справа одного спільного уряду. А се питання тяжко було ро-

*) З тих грошей зараз на самім початку виділено дещо урядовим партіям. Центр.-комітет соц. дем. партії одержав 5 міль. нім. марок і помістив їх в Берлін. Центр. Комітет соц. рев. одержав 18 міль. карб., викупив їх на корони і зложив у віденським банку.

в'язати. Галицький уряд, маючи новажну військову силу, дисципліновану армію, міг усунути уряд Петлюри і взяти в свої руки владу над Соборною Україною. О се просили Диктатора деякі праві політичні партії і групи та фахові організації. Одначе диктатор не важив ся на такий крок, побоюючись, що після перевороту ті праві наддніпрянські кола віднекались би з цього діла і не взялиб участи в уряді, а тоді се виглядалоб на панування Австрійців" і моглоб творити податний ґрунт для противної агітації. Такий переворот міб би дати Полякам покришку стати в обороні "правного українського уряду" (тим більше що Петлюра вже тоді був в порозуміню з Поляками) і перейти Збруч. Зовсім природно, що й відповідалність за далішні події в цілости булаб звалена на Галичан. Друга можлива розв'язка, се усунення галицького уряду наддніпрянським, та до такого кроку не мав уряд Петлюри відповідної збройної сили. Зрештою, колиб навіть так було стало ся, то се мабуть булоб тільки приспішило катастрофу, бо тоді галицька армія булаб розсипала ся далеко скорше, втративши відпорну силу серед анархічних відносин. Третя комбінація се злитя обох урядів в оден. Щоби так стало ся, треба було, аби в Директорію вступив Галичанин та щоби в раді міністрів засіло відповіче число Галичан. Диктатор одначе не погоджував ся на формальне злитя обох урядів, бо побоював ся, (як опісля виявило ся зовсім слушно), щоб наддніпрянський уряд не зрік ся, Східної Галичини, в користь Польщі. Зрештою, сам Диктатор не мав права на се, бо ж він був тільки мандатарем Української Нац. Ради. Одначе на фактичне злитя урядів (із задержанем з огляду на справу Східної Галичини формально окремого галицького уряду) Диктатор згоджував ся. Та й до сього не дійшло, бо навіть самого Диктатора, котрий був членом Директорії, ніколи не повідомлювано про засідання сеї Верховної Інституції. Закон, котрий вимагав, щоби в Директорії був оден Галичанин, постійно обходжено. Заходи, щоби в Директорію — замість д-ра Петрушевича — увійшов инший Галичанин (напр. д-р А. Горбачевський або д-р Іван Макух) також не довели до нічого.

Таким чином непорозуміння не тільки не вирівнювалося, але ще більше заострювалося. Наддніпрянський уряд змагав за всяку ціну до усунення Диктатури, щоб 1) дістати в свої руки галицьку армію і 2) щоб мати вільну руку супроти Польщі в справі західно - українських земель. Однак досягнути наміченої мети не було так легко. З галицьких партій трудова (національно - демократична) рішучо обстоювала Диктатуру, радикальна також заявилася за нею, соц. - демократична виступила проти Диктатури і перейшла в цілості на службу наддніпрянського уряду задля її повалення. Проти Диктатури виступила ціла партійна преса Наддніпрянщини, видана за урядові гроші. Однак все таки слід признати, що першу скрипку в тій кампанії грав орган галицьких соц. - дем. "Боротьба". Не було найгіршої видумки, якої не ужито би проти галицького уряду. Диктатуру шахувало ще й галицьке міністерство при наддніпрянськ. уряді. Диктатор домагався знесення цього міністерства, котре рішучо було не потрібне, коли на місці був галицький уряд. Мимо того, що до цього зобов'язався Петлюра ще перед переходом галицької армії за Збруч, як і до реорганізації уряду, справу протягнуто без кінця. Вкінці дня 20. жовтня 1919. р., незадовго до катастрофи, сповнено се зобов'язання. Також змінено уряд тим способом, що замість Мартоса президентом міністрів став Мазепа, однак політика і головних зарисах лишилася та сама. В заграничній політиці, як сказано, Наддніпрянці орієнтувалися на Польщу, що мусіло потягнути за собою втрату західно українських земель. Галицька армія, на котрій спиралися оба уряди, ходила гола, боса, вегетувала у безпастаних боях, без мушкетів, ліків і всяких засобів, бо мін. Мартос постійно не додержував своїх обіцянок і з розмислом не давав грошей, щоб якнайскорше взяти її в свої руки і зробити знаряддям своєї політики. В таких умовах обопільного недовіря, підозріння, жовчі, ненависті, безприкладної протикультурної кампанії з боку соц. - демократичної преси скорим кроком зближала ся катастрофа*).

*) Докладніше про се в книжці бистрого обсерватора д-ра Осипа Назарука "Рік на Великій Україні". (Спомини з української революції). Відень 1920 р.

II. Між молотом і кувалдою.

Воложені на фронті. На Одесу, чи на Київ? Похід на Київ. Відношення населення до Гал. Армії. Один день в Києві. Пробні порозуміння з Денкіном. Англія і Франція і справа Росії. Відступ. Як виглядала армія? Диктатор заявляє про перехід до Денкіна. Поради д-ра Панейка. Переговори з добровольчею армією. "Чорна рада Галичан". "Вінна для нас сьвічена..." Сує над Гол. Тарнавським. Дальші переговори і угода з добр. Армією. Катастрофа.

Предложення київського рідянського уряду відкинуто, з огляду на нього навіть не дано відповіді. Диктатор Петрушевич дав приказ перейти Збруч. І армія перейшла та розташовувалася в області Кам'янця, Балтина, Дунаєвець, Нової Ушиці. Армія мала покінчити відпочати, щоби підготувати сили на нові бої. Та події розвивалися все нанерекір всяким постановам. Наддніпрянські частини, що охоронювали район відпочинку галицької армії, okazалися слабкими, щоби здержати большевицький напір. Червоні війська від сторони Ярмолинців відкинули волинську групу і корпус Січових Стрільців під Балтин і Дунаївці. Тоді й галицькі частини мусіли вступити в бій.

Дивним дивом галицьке військо голодне, босе, обідране, на території де не можна було дістати ні хліба, ні мяса, ні папі, вийшло велику боездатність. Всі три галицькі корпуси пішли у бій. Після перших наступів большевики подали ся. Це тільки скріпило на душі галицькі частини.

Між галицьким і наддніпрянським командуванням не було узгодженості що до напрямку воєнних операцій. Диктатор Петрушевич і галицький штаб був тої думки, щоби перш усього йти на Одесу, пробити вікно на вольний світ, міцно осадити там українську владу, увійти в безпосереднє порозуміння із західними державами. З Одеси треба розпочинати освободження українських земель та насаджувати тверду і трівку владу. Іншої думки був гол. от. Петлюра. Він бажав за всяку ціну увільнити Київ, що було би великим політичним і моральним успіхом.

З тяжким серцем згодженося на план от. Петлюри. Розмах офензиви довів галицьку армію в три тижні після переходу за Збруч до обсади Жмеринки. Там здобуто значні запаси, харчі, одежу, сіль і муніцію. Здобуття Жмеринки 9. серпня

1919. р. ще більше піднесло духа у війську. Дня 12. серпня 1919. р., падає Винниця, а 14. серпня Хмельник, Янів, Калинівка. Це було ділом першого корпусу в подоланні з повстанчими групами. В тім часі другий корпус перейшов через Староконстантинів - Летичів і наблизився до Шенетівки - Полонного. Дня 19. серпня занято Уланів, Райгородок, Махнівку і Бердичів. Третій корпус заняв Козятин і пішов на Хвастів. Наддніпрянські частини при допомозі 11-ої гал. бригади і буковинських стрільців заняли Ямпіль - Ванярку - Тульчин - Брацлав - Липовець і Погребище, посуваючись в напрямі Херсонщини і Дніпра.

Дальший похід на Київ відбувався приспіненим походом. Ліве крило армії заняло на півночі Новгород волинський, Троянів, Житомир, Користинів, Коростень, центр перейшов Хвастів і заняв Васильків. Це діяло ся 25. серпня 1919. р. Після дводенного підпочинку армія рушила вперед. На лінії Брусилів - Бродянка - Васильків прийшло до завзятого бою із сьвіжими большевицькими силами. Переходово большевицькі пластунські бригади osiąгнули були навіть деякі успіхи. Та сокальська бригада рознесла пластунів і станула в Боярці дня 29. серпня. Того дня явився там гол. ог. Петлюра. На другий день рушило військо серед некоего огню в дальший похід. Під вечір на лінії Петриковець - Святошина - Жулян - Совок розстелився прекрасний вид. Замиготіли в заходячому сонці бані київських соборів і церков. Сього вечера, дня 30 серпня, українські галицькі війська заволоділи залізничним перстеном Києва. В 7-мій годині з вечера стрільці сокальської бригади увійшли на особовий і товарові двірці. Тоді саме равська бригада заняла Сватонини, а коломийська дійшла до моста на Діжирі.

На шляху свого походу стрінула ся галицька армія з найбільш радісним прийняттям населення і активною допомогою. Не тільки селяне спочували армії, допомагаючи в боротьбі, але й заосматрювали її з власної волі поживою. Найцікавіше те, що там, де большевики не могли дістати від селян поживи за великі гроші, стрільці одержували її безплатно у великій кількості. Здовж шляху, яким йшла армія, стояли селяне з хлібом.

маслом, салом і т. п. У всіх містах і містечках Жиди самочинно приносили стрільцям шкіру, гроші, а навіть одіж і зі сльозами в очах просили поодинокі відділи, щоби остали в данім місті і переняли на себе охорону, а вони (Жиди) доставлять їм всього потрібного. Таке велике було довіря до галицької армії. Знову ж галицька армія шовши заслужила на таке сердечне і щире відношення з боку населення, піде не грабила, навіть рідко коли реквірувала, не руководила ся ніякими побіжними зглядами, не була одностороння у відношенню до поодиноких суспільних класів, була вільною під расовою ненависті, і тим доказала, що є справжньою армією культурного народу, що вона бореться з озброєним ворогом, а не з мирним населенням.

Дня 31. серпня 1919. війська увійшли в Київ серед радісного настрою населення, повені квітів, одушевлених окликів. Вулиці були завішані килимами. І саме тоді, коли раював Київ, зі сходу підійшли добровольцькі відділи. З білим прапором перейшла їх делегація міст на Дніпрі, де стояла галицька сторожа, удаючись до міста. Взагалі справа відношення до добровольцької армії ген. Денікіна не була тоді вирішена. Загально відомим було, що Денікін являєть ся ставленником Англії. Петлюра був переконаний, що антанта постараєть ся о те, щоби між військами, котрі борються проти большевиків, установити що найменше стан терпимости. Говорено, що Денікін повсім не піде на Правобережну Україну, аЛівобережну задержить тільки тимчасово, як операційну підставу в своїм поході на Москву. В Білій Церкві вели ся переговори в справі установа демаркаційної лінії між українськими і добровольцькими військами. Тому то її сторожа не перешкодила добровольцькій делегації удала ся до міста. Небавом добровольцькі відділи, "братаючись" з українськими частинами, підступно розоружили їх і вдерли ся до міста. Перед думою явив ся російський генерал з трьохколіровим прапором і просив галицьку команду помістити його на домі поруч українського. Публика протипустила ся сьому, та в кінці команда постановила сповинити бажання російського генерала до часу покінчення переговорів. Коли це стало ся змобілізовані чорносотенці повитали радісно вивішення російського національного прапора. Сей інцидент став

причиною більшого заворушення. Саме в тім часі запорожський кавалерійський полк відбував нараду на Хрещатику. Підійшовши під думу, полк спинився. Не хотів переїздити туди, де майла російська хоругва. Кількох козаків підїхало під думу з жаданем петанно усеунути чужий прапор. Ніякі заспокоювання і виясненя не допомогли. Галицький старшина муєїв скинути трьохкольоровий прапор. Козак пірвав його на пиматки і кинув під ноги своєму полковникови. Се було гаслом до бою. Денікіни великими силами, підступно розброюючи українські частини, вдерли ся до міста. Переодягнені російські офіцери із скорострілами обеадили домн біля думи. З обох сторін розпочали ся приготування до битви. Тоді явив ся ген. Кравец і, щоби не допустити до непотрібного проливу крови, — удав ся на переговори до доброволецького генерала Бредова. Наступило перемир'я між українською київською групою і доброволецькою.

Год. отам. Петлюра пробував навязати штики порозуміння з Денікіном. Одначе впертий генерал, котрий думав, що вже ось-ось стане паном великої неподільної Росії, заявив, що війська от. Петлюри теж переняті більшевизмом, і тому він не думає виходити з от. Петлюрою в які небудь переговори. Пізніше відносив ся от. Петлюра до держав антанти, щоби вплинув на Денікіна, зглядно розмежували терен ділання обох армій. Та Денікін кинув собі із всяких порад і вказівок антантських місій, знаючи, що 1) жадна з антантських держав не стане в обороні от. Петлюри і 2) що між Англією і Францією панує тихий розріз що до полагоди російської справи. Англія з одного боку підпирала всяку протибольшевицьку акцію, а головню всяких російських генералів на те, щоби на території бувшої Росії якнайдовше вдержати стан сутолоки, хаосу, замішання і руїни, щоби тим чином зробити Росію на довгі десятки літ нестрашною для англійської політики в Азії. Колиб се непомітно повело ся, Англія не малаб нічого проти розбитя Росії на поодинокі національні держави, але станом хаосу треба довести поодинокі народи до того, щоби вони в цілості віддали ся під англійську опіку і тим самим віддали свою територію на експльоатацію англійським капіталістам.

Інспіруючи Денікіна, мала Англія і пасущий інтерес, а саме навязати червоній армії боротьбу з бувшими царськими генералами і тим чином відтягнути большевиків від майбутнього походу на Індію. З другого боку Англія, спмагаючи Денікіна, мала на меті заволодіти берегами Чорного моря, як зрештою стала наном Балтику. Про неподільну Росію ледви чи хто серіозно думав або думає в Англії. Іншу політику вела і веде Франція. Вона за всяку ціну потребує великої, могутньої, неподільної Росії, щоби в союзі з тою Росією забезпечити ся перед німецькою відплатою. Крім того Франція уважає, що територія бывшої Росії, а в першій мірі Україна се її сфера впливів. Про сю тиху розбіжність знав дуже добре Денікін; знав він й те, що поради антантських місій є про людське око і тому зовсім не прислухував ся до антантських порад, тільки поступав по своїй волі і вигоді. Тим-то маючи перед собою єдину мету: відбудувати велику Росію, не хотів навіть балакати з представниками от. Петлюри.

Через підступний напад добровольцьких військ українська армія уступила з Києва. Положення зачало погіршувати ся з кожним днем. Денікін в своїй ненависті до українства не тільки сам виступив проти української армії, але й несподівано перепустив на північ большевицьку армію, що була на полудні відтята українськими військами. Заходила небезпека, що можуть бути окружені добровольцькими силами і большевиками головні українські сили. Тому розпочав ся серед безнастанних боїв спішний відворот української армії. Гол. от. Петлюра винувів війну Денікінові. Таким чином невеличка, гола, боса, обдерта українська армія мусіла вести війну на три фронти: проти Польків, большевиків і Денікіна, маючи за своїми плечима ще й неприхильну, ворожо настроєну Румунію. Така боротьба на всі фронти булаб не під силу навіть могутній, ціпко зорганізованій державі з міліоновою армією, а не то Україні, державі в стадії творення, відтятій від світа, без муніції і зброї. Ясно, що в таких умовах тільки завзяті й непоправні оптимісти могли потішувати себе виглядами на побіду.

А за плечима тої армії йшла завзята, неперебірчива, безоглядна, некультурна боротьба. Проти Диктатури звернули

ся всі ліві, тоді правительственні партії. Наддніпрянщини з соц. - дем., галицькою партією, котра в тій брудній і брутальній боротьбі була троянським конем. Тим підконом під Диктатуру мало ся переймити галицьку армію, а одночасно через усунення окремого галицького уряду промостити собі шлях до порозуміння з Польщею. Галицький уряд був тому завадою. Армія страждала і боролася. А тут ще кинула ся страшна пошесть тифу. Цілі курії злягали на неї. Не було ні ліків, ні шинтатів, ні біля, ні накривал. Кожний бачив, що армія коїє та що катастрофа зближуєть ся прищепленим кроком. Вже дня 9. жовтня 1919. на Прибічній Раді дикт. Петрушевича отверто говорило ся про близький кінець сеї глибокої драми. Диктатор так представляв положення: "Поляки й Денікін уже правдоподібно порозуміли ся. Поляки можуть 11. с. м. розпочати наступ. Денікін вже наступає. Румунія нам замкнута границі. За одну годину можуть Поляки бути залізницею в Проскуріві, де знаходять ся 4000 ранених і хорих Галичан і майно в магазинах. Галицька армія розкинена на великім просторі і навіть одної армії Денікіна здержати не в силі. В разі окаясного розвалу заявляєть ся військо за переходом до Денікіна"). Правда, порозуміння між Поляками і Денікінцями не було, одначе всі події розвивали ся і тоді і пізніше так, якби таке порозуміння існувало. Диктатор й сам схилив ся до думки переходу на сторону Денікіна, одначе тільки тому, щоби зберегти людський матеріал. Диктатор підозрівав Денікіна о тихий союз з Польщею, одначе все таки на стільки вірив в його людяність, що не підозрівав, аби Денікін видав Галичан Полякам. Також армія скорше згодилась би напр. зложити зброю перед Денікіном, колиб була до сього примушена, як перед Поляками. Крім того розходило ся ще й о те, щоби не лишити на поталу хорих і ранених. Правда, був ще один вихід, а саме: перехід до большевиків. Та страх перед всемогучою антагою зробив своє. До тогож большевики були далеко, а старшини були переконані, що на випадок такого обороту справи їм у большевиків не буде пощади.

*) Д-р Осип Назарук. Рік на Великій Україні, ст. 274.

Як тоді виглядала галицька армія, представляє найкрасше звіт, який 25. жовтня 1919. р. зложив в Диктатурі нач. інтендант сот. д-р Ілько Цьокаш. Стрільці з голоду кидають ся під шини, хорі втікають зі шпиталів в горящі. Поживи нема, грошей нема і виходу нема. Армія, обдерта і гола розпадається. Сильно десяткує її тиф. В Жмеринці її околиці згинуло з зима і голоду або тепер догибає 10 тисяч Галичан, — вони копають в бараках на гиою. А притім проти Галичан йде шалена агітація. Наддніпрянці одержують теплі одяги, а Галичане ні.

Щож мала робити ся армія і що мали робити її політичні і військові провідники? За переходом до Денікіна промовляв з Парижа заст. голови мирової делегації д-р В. Панейко. Дня 19. жовтня 1919. писав він до дикт. Петрушевича, що видача війни Денікінови викликала би в антантських колах, особливо серед Англіїців, велике обурення. Англіїці, не бачучи на Україні відновдних для себе контрагентів, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку в справі України. Англія не думає робити на Денікіна натиску навіть в справі автономії України, не то федерації. Були часи, коли Англія домогала ся від Українців проекту федерації і булаб накинула його тоді слабому ще Денікінову. Сьогодні тяжко про те говорити, хіба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на те згодить ся. Поляки ведуть подвійну гру: підюджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. В тім самім дусі писав д-р Панейко дня 20 жовтня 1919. до віденського посла В. Сінгалевича, а саме, що думка от. Петлюри шахувати російську політику Англії порозумінням з Польщею і Румунією (до тогож ще й нещирим, якщо ходить о ті держави) видає такі овочі, що Румунія й Польща одержали довірочий наказ Англії бойкотувати Петлюру на рівні з большевиками. Замість того, щоби втікати до Румунії на безвиглядну еміграцію, радить д-р Панейко хоч в останний час порозуміти ся з Денікіном.

Отсі поради д-ра Панейка тільки скріпили постанову переходу до Денікіна, одначе колиб їх і не було, то не було також і иншого виходу. Дня 25 жовтня одержали от. Лисняк, сот. Куріца і сот. Осип Левицький наказ від Нач. Команди Гал. Ар-

мії, яка ділала в повнім порозуміню з обома урядами, удати ся до команди доброволецької армії в справі виміни полонених і завішення зброї. Про се останнє мали вони говорити неофіційяльно. Дня 1 листопада 1919. саме тоді, як в Кам'янці святковано річницю обняття влади в Галичині (наддніпрянський уряд не брав офіційальної участі в тім святі), зустріла ся делегация Гал. Армії в селі Взятківцях з доброволецьким генералом Слащовим. Сей заявив готовість перемиря з Гал. Армією і ще того самого дня зніс ся з Одесою, звідки прийшла позитивна відповідь. У Вишніці відбувала ся нарада в сій справі з участю Петлюри, Петрушевича, міністрів, відпоручників всіх гал. корпусів і представників наддніпрянської армії. Вирішено вести дальші переговори в імені обох українських армій і обох урядів. Петлюра домагав ся тільки, щоби з виконанем сього рішення здержати ся два дні, бо їде комбінована місія антант. Віра в місії була тут непереможна. Одначе ждати не було вже ні часу, ні змоги, тому 5-го виїхала галицька делегация сама, а 6-го підписала перший протокол з доброволецькою армією, який відносив ся виключно до військових справ. "Комбінована місія антант" не сказала Петлюрі нічого цікавого, і тому 7 листопада виїхала її снізнена наддніпрянська делегация.

Команда доброволецької армії не хотіла навіть говорити з місією гол. от. Петлюри, між тим коли радо йшла на перемиря з Гал. Армією. Наддніпрянський уряд підозрівав, що причиною такого становища добров. армії є поведєня Галичан. Треба було на когось зложити вину. Счинив ся страшний крик про "чорну зраду Галичан". Сей лемент був такий загальний, що навіть Диктатор був тої думки, що Нач. Команда допустила ся зради. Ніхто не питав ні себе, ні других, в чім саме заключаєть ся зрада. Всі наддніпрянські газети вдарили в найвисший тон, не виключаючи й урядової "України", котра просто взивала до погрому Галичан. Гол. от. Петлюра особисто зажадав від дикт. Петрушевича, щоби начального вождя Гал. Армії ген. Тарновського розстріляти без суду або видати його наддніпрянському судови. Диктатор заявив, що ген. Тарнавського буде судити властивий суд. Диктатор наказав арештувати нач. вождя Гал. Армії і нач. генерального штабу полк.

Шананека. Арештованія перевела галицька жандармерія 9. листопада на безпосередній приказ новоіменованого начальника воєди ген. Микітки.

Камянець почав опорожнювати ся. Напруження зростало. І саме тоді, як в запілю йшла завзята боротьба, на фронті конала геройська армія у великих муках і терніях. Заосмотрення не було ніякого, ліків теж, тисячі лежали на брудних барлогах серед тифозної горячки. А наддніпрянський уряд домагав ся і вживав всіх снособів, щоби ту армію дістати в свої руки. До чого доходило напруження, свідчить найкраще те, що на Диктатуру пляновано збройний напад. А тут від сходу напирал Денікін. Здавало ся, що Камянець буде великою могилою останків чинних сил українського народу.

Дня 12. листопада в прийомній Диктатора відбула ся остання нарада, в котрій взяв участь член Директорії Андрій Макаренко та представники війська. Військовий міністер уряду Петлюри так представив положення: "Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, але тиф... Наддніпрянська армія не має заспокоєння навіть елементарних вимог, вона опору дати не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшості вже оточена... Становище безвихідне*)". Тоді заявив членови Директорії Макаренкови сотн. Стефанович, що на фронті від 9. днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харч. Шпиталі в страшнім стані, ранені рвуть шматки з трунів, щоби обвинути собі рани... І серед таких обставин, коли по словам міністра Сальського "війна вже покінчена", Директорія вимагала дальшої війни.

Скорим і певним кроком зближала ся смерть навіть тої ілюзії української державности. Розходило ся тільки о те, чи вмирати разом, чи окремо. Диктатор був за тим, щоб разом "для історії". Та щоби та смерть разом "для історії" була справді історичною, Галичане поклали 4 домагання, а саме: 1) щоб в Директорію прийнято одного Галичанина, 2) щоб Петлюрі полишено тільки титул Головного Отамана, а усунено його від оперативних справ, бо він на тім не розумієть ся, 3) щоб

*) Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Україні. стор. 296.

змішати кабінет і 4) віддати Галичанinovи портфель міністра фінансів, аби він завів там якийсь порядок. Одначе її сі домагання, як і багато інших, пройшли мимо ух. На тій нараді д-р Макух остро критикував наддністрянський уряд, котрий удержує 11 тисяч безділних старшин, з того 6 тисяч в постачанню, а 5 тисяч в самім Кам'янці. Денікін заявив Жмеринку "офіцерським отрядом", а українські старшини сидять даром. На раді міністрів балакає 18 діловодів, бо міністри повтікали за границю. Українську державу знищив її власний державний апарат, котрий є призначений хіба для 200-мільйонної держави, але не для півтора губернії.

Дня 9. листопада 1919. арештовано ген. Тарнавського і начальника його штабу полк. Шаманека, а вже в три дні пізніше відбула ся судова розправа. Після дводенної розправи (доходження) сотник-судня Стенан Шалинський, яко оборонець обжалованого, виголосив оборонну промову, котра знаменито характеризує умови, серед яких приходилось жити і бороти ся галицькій армії. Бажаючи зберегти їх для нащадків в друкованім слові, подаємо оборону майже в цілості з огляду на її вагу й особу ген. Тарнавського. Сотник - судня Шалинський говорив: —

"Високий Суде! Перед нами розіграєть ся оден з актів трагедії українського народу. Найвищий Вожд Галицької Армії, улюблений і обожаний своєю армією, номимо молодого віку з перепрацьовання посивілий генерал, стає перед Високим Судом, щоби відповісти за страшний злочин, перед яким кожного чоловіка збирає жах, а саме за злочин зради свого народу і йому підчиненої армії. Що се-за злочинець і чим він провинив ся? Чи злочинцем є той, що був один з піонерів ідеї національного війська — яко командант Січових Стрільців з часів Австрії, чи злочинець є той, що мучив ся в польській тюрмі і з параженом власного життя утік з полону та серед невідгид перебирав ся через гори, скали, дебри, щоби тільки прибути до своєї армії? Чи злочинцем є той, що стояв на чолі II-го корпусу і вів завзятий бій за столицю Наддністрянської України — Львів? Чи злочинцем є той, що в найкритичнішій для нашого народу часі, коли Гал. Армія через підлу клевету наших воро-

гів мусіла опускати рідний край — Галичину — обняв над нею начальну команду? А була се армія підупала на душі і пригноблена.

“І тут заявляєть ся велична статъ того “злочинця”. Він голосом Прометея ободрує духа, гартує енергію, зміцнює відвагу тієї армії. І та армія, гола, боса, розналена живим словом генерала з нечуваним розгѐном кильометровим кроком йде вперед і небавом здобуває престольний город . ‘країни, золотове-рхий Київ. І знову загомоніла свободна боева пісня — та сама, що проносилась колись на широких стѐнах України та замовкла під гуком гармат з нід Берестечка і нещасної Полтави. Здавало ся, що вже благословить ся на світлий Воскресеня день. Аж тут з’явив ся новий ворог, проти котрого рівнож збройно виступив п. генерал.

“І той великий син України, український Гарібальді, що в інших народів покритий авреолею слави був би заняв місце в Пантеоні безсмертних, був би оспіваний поетами, прославлений піснями, був би став предметом національної легенди, — стає перед тобою, Високий Суде, — яко Ефіяльт і Герострат свого народу.

“Кривава історія наша, сумна доля нашого народу... Вона тягнеть ся червоною ниткою від найдавніших часів аж до тепер. Здавало ся, що світова війна, котра поглотила стільки жертв, що той кривавий європейський танець принесе щастя нашому народови. Одначе й тут зловіща Немезида поклала своє “вето”, — і та непевна — як весна, горяча — як літо, невмолима — як осінь, строга — як зима, — щербата доля нашого народу спричинила се, що того великого сина України поставлено перед суд.

“Страшний акт трагедії... Я мушу його розбирати. Вирост жахаю ся. І який я був би щасливий, Високий Суде, як би мене в тій хвилі осяяла якась сила пророка, як би я був навіщеним якимсь віщим духом — та тоді міг би найти той талісман, що під його заклиєм далеко з ясним зором, перебувши занавісу історії, покинув би я землю несправедливости, ту арену людського горя, сліз, терпінь, злиднів, мук і болів, і далшим летом на крилах легкого вітру долетів до часів золотого віку

людей, коли не було народнього роздору і коли панував рай на землі... Однак я звичайний смертельник і мушу приступити до обговорення тої трагедії, а саме вислідів 2-денного процесу. Коли я порівнюю висліди головної розправи з тими точками, які закидують обжалованому, то пригадують ся мені слова римського поета Вергілія: "Що завилили королі, за се карається Ахейців". Припоровлю сі слова до наших обставин: за те, що завинило тутешнє правительство, маєть ся карати обжалованого.

"Що закидують обжалованому п. ген. Тарнавському? Чотири злочини: 1) злочин порозуміння з ворогом, 2) злочин переговорів з ним, 3) злочин проти Вєрховної Влади і 4) злочин невиконання наказу. Перед приступленєм до обговорення тих злочинів мушу застановити ся над причинами, котрі довели до поповнення тих "злочинів".

"Слово "злочин" уживаю тут з чємности для п. прокуратора, котрий надав йому таку дефєніцію. Не буду довго розводити ся над тими причинами, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що близшого обговорення не треба. І так се, що зізнавали начальники: санітарний, інтендантури, муніципийний і політичний реферєнт вистанє, щоби мати ясний образ того, в якій стані находила ся ся армія в перших днях падолиста. Се вже не була армія, тільки шпиталі у вічнім руху, що переносили ся з місця на місце. Стан хорих виносив понад 10 тисяч, брак ліків, недостача лікарів, брак санітарного матеріялу і персоналу, брак біля, накривал і т. п. — все те свідчило, що та армія при дальших таких умовах зовсім вигине. А не було найменшої надії, що буде можна сьому зарадити. Всі представлення і просьби до правительства (наддніпрянського) були безуспішні. Що більше! Уряд не давав ніяких відповідей на внесення санітарного начальника. Страшно також представляв ся і стан самої армії. Начальник інтендантури представив, що 10% стрільців було без білизни, 25% без чобіт, майже половина без плащів, в подертих блюзах і штанах. Всі замовлення з поодиноких бригад не мали ніяких додатних наслідків. Уряд не тільки про се не подбав, але — навпаки — навіть відмовив гроша так, що від місяця стрільці не одержали зви-

чайної плати (льону). Дуже сумно представляється справа заосмотрення в муніцію. В часі наступу на большевиків єдиним джерелом доставки муніції було се, що здобув собі стрілець на ворогові. В останніх часах стрільці діставали тільки по 10 патронів, а батерії по кільканайцять стрільи. А вже найсумніше представляв ся стан під політичним оглядом. Не горюю про саботаж тутешнього уряду, бо бою ся, щоби мене не потягнуто до відповідальности, але ужию иншого слова, а саме говорити му про неприхильність правительства. Від початку нашого переходу за Збруч тутешнє правительство плянує і систематично відносило ся неприхильно до нашої армії. Члени правительства виголошували ворожі нам промови, накидували ся лайками, вели, зглядно допускали ворожу нашої армії агітацію. Та армія мимо різних памфлетів на неї в часописах, не зважаючи на те, вірно сповняла прикази. Всякі представлення нач. Вожда в тій справі до правительства були безуспішні. Правительство було на те сліпе, глухе і німе. Ось ті причини, котрі підготовляли катастрофу, котра неминучо булаб наступила, як би Нач. Вожд не був скоро сьому зарадив.

“Розгляну тепер ті злочини, які мнимо мав поповнити обжалований п. генерал. Злочин проти збройної сили держави з §. 327. В. зк. і злочин головної зради з §. 334. с. В. зк. обійму в одну цілість, тому що вони взаїмно себе доповнюють. Яким способом поповнив обжалований ті злочини? Двома, а саме: тим, що вдав ся в переговори з ворогом і тим, що заключив з ним договір. Ані оден, ані другий закид не є правдивий, і не видержує критики. Правдою є, що п. генерал, яко Найвисший Вожд, вдав ся в переговори з ворогом, одначе були се переговори чисто військової натури, і до того кроку мав він повне право на основі міжнародного права і військового регуляміну. Якій се були переговори? Дуже маловартні. Начальний Вожд висилає делегацію до ворога і дає їй письменну повновласть, щоби перш усього заиротестувала проти убивання наших полонених військами Денікіна, як се мало місце в Гайсині, а опісля, щоб обговорила справу виміни полонених. Крім тих двох точок, котрі є виразно зазначені в повновласті, ніяких інших інструкцій не було дано. І на підставі тих двох точок закидуєть

ся п. генералови злочин проти збройної сили держави? Есенціальною вимогою того злочину є, щоби ділання проступника принесло ворогові користь, а власній армії шкоду. Деж є та шкода для власної армії, а користь для ворога? Я скажу хіба навпаки, що через вислання парламентарів власна армія віднесла користь, бо через них, самовільне завішення зброї можна відпочати. Супроти цього закид названого злочину не має рації існування й є безпідставний.

“Так само безпідставний є і другий закид — головної зради. Він має полягати на тім, що обжалований заключив з ворогом договір, котрий приносить небезпеку для держави. Ви бачили, Панове Судії, в часі розправи з телеграм і протоколів, що обжалований в тій справі грав цілком пасивну роль. Делегация, що була в штабі ген. Шіллінга, принесла виряді пунктації підписані ген. Шіллінгом, котрі мають і політичне значіння, однак ті пунктації до своєї важности потребують підпису компетентної до цього особи, як цього зрештою вимагає уст. 5. протоколу. П. генерал такого свого підпису не дав, супроти чого протокол, зроблений без відома обжалованого в штабі ген. Шіллінга і неіднотисаний обжалованим — можна уважати тільки звичайною пропозицією до заключення договору неприняту противною стороною. Що так воно є, виходить із цього, що коли до штабу Нач. Команди приїхала делегация від Денікіна із згаданим протоколом, то її представник жадав відпису тогож протоколу, котрий аж тоді міг бути уважаний яко зглядно важний, або до повної важности потребує без сумніву потвердження Диктатора. Ціла та чинність може бути уважана яко чинність приготовча, котра згідно з основою закона є безкарна. І та чинність не виїхала від обжалованого, але підприняла її на власну руку неуповажнена до того делегация. Супроти цього і сей закид є безпідставний.

“Що відноситься до третього закиду, опору Верховній Владі, то сей закид зроблено п. генералови хіба тільки задля доповнення двох перших в тій надії, що коли невдасть ся вдарити довбнею, то бодай палицею. Ні, він не може мати ніякого пристосування і я, не хочучи забирати часу, зовсім не буду про нього говорити.

“Остаєть ся ще тільки до обговорення злочини невиконання приказу Головного Отамана з дня 1. листопада с. р., а саме відворот армії з держаних позицій на лінію Прилуки - Жабокрич - Лука Жабокрицька. Сей приказ вповні сповнено, як видно було з відчитаних звітів корпусів вже другого дня. Команди корпусів дали підчиненним собі бригадам приказ евакуувати шпиталі і відтягнути тяжку артилерію на задні позиції. Очевидно, що приказу відвороту цілої армії, якщо такий відворот не має перемінити ся в панічну утечу, не можна виконати на протязі кількох днів. Зрозумів се і сам Гол. Отаман, бо в своїм приказі говорить про поступенний відворот. Такий поступенний відворот, як я вже сказав, і розпочав ся. Слово “поступенний” є примітивне і залежить від локальних обставин, терену і т. п., як має бути перемінене в діло. Суноти наведених вияснень сей останній закид є неслухняний.

“Як виходить з представленого стану річи, ані оден із закинутих п. генералови “злочинів” не може бути браний під увагу. Всі вони ґрунтують ся на крихких основах, і розправа не виказала найменших даних, з котрих можна би вносити, що обжалований бодай в частині причинив ся до поновлення закинутих йому злочинів. Суноти того вношу на увільнення п. ген. Тарнавського від всіх точок обжаловання.

“Я ще одно слово маю до Високого Суду. Незадовго Високий Суд подасть ся до сумежньої кімнати на нараду. Перед вами, Панове Судії, стане мітична Теміза, богиня справедливости. Вона двох річей жадає від Вас: пристосування закону і серця. Про закон я вже говорив. Закон каже, що п. генерал Тарнавський є невинний. А що каже серце? Я прошу о доброту вашого серця не для обжалованого, тільки для кого иншого. Ось в тій хвилі з брудних каземат Берестя Литовського, із зимних комор Домбя, з арештантських воріт Перемишля відзивають ся до вас голоси мучених, голодних і збідованих народних мучеників. Вони шлють до вас, Панове Судії, велику просьбу: не дозвольте, щоби представник тої ідеї, за котру ми так тяжко коротаємо тут своє жите і ждемо визволення, був признаний зрадником, не допустіть до того, щоби на вість о таким вироку побільшували ся наші муки. Я чую голосочки

малих діточок Галичини... Ті діточки падають на коліна, складають дрібненькі руки перед Тобою, Високий Суде, і благують вас, Панове Судії: "Верніть нам нашого Месію, котрий має спасти наших батьків і привести на рідну землю наших братів. Не дозвольте, щоби той Месія був признаний зрадником народа. "До Вас, Панове Судії, відзивають ся, тисячні голоси хорих і ранених, що мучать ся по шпиталях: "Дайте нам бодай тепер, коли смерть заглядає нам в очі, спокійно вмерти. Осолодіть нам ще тих кілька хвилин життя, котре мусимо принести в жертву Вітчизні. Не допустіть до того, щоби і ми вмирали з ниятиєм, що наш Вожд є зрадник!" В кімнати до судової салї доходять якісь підземні голоси. Се голоси погиблих героїв, котрих душі стають перед престол царя царів, короля королів, перед престіл Найвишнього Єства і там заносять велику суцільку пімсти на ворогів Народу, а їх тіла, спочиваючи в сирих, зимних могилах, завмерлими устами благують вас, Панове Судії: "Дайте нам спокійно лежати в могилі! Не дозвольте, щоби наші могили — замість цвітом — покрили ся колючим тернем, а се станеть ся годі, коли наш улюблений Вожд, на котрого приказ ми поклали молоде і дороге життя, буде признаний зрадником"! (на очах генерала являють ся сльози). Я бачу сльози на Твоїх очах, генерале. Плач, плач, генерале, плач над долею Твого Народу, як плакав Єремія над долею Ізраїльського народу на ріках вавилонських, помянувши Сіон. Одначе не плач, генерале, над своєю долею! Сеж судять Тебе, Твої діти, котрі ділили з Тобою горе і радість. Вони знають, чим Ти був для них, і знають, що Ти вірний син свого Народу. Вони живішими своїм вироком різко запротестують проти закиду зрадництва і вложать на Твою поспіву голову діядем невинности"...

Розуміють ся ген. Тарновського увільнено.

Армія, як знаємо, була вже окружена доброволецькими військами. Крім того її десяткував тиф. З того страшного положення не було ніякого виходу. Новоіменований Нач. Вожд ген. Микітка віддіє ся до війська, а коли воно заявило ся за переходом до Денікіна, вислав в Одесу нову делегацію зложеної з от. Ціммерманна, сотн. Турчина і пор. д-ра Давида. Ся де-

легация підписала 17 листопада 1919. р. новий протокол, що своїм змістом покривався з першим, за котрий ставлено перед суд ген. Тарнавського і полк. Шаменка. Постанови того протоколу є: —

1). Галицька армія переходить в новій складі враз з тило-вими установами, складами і рухомим залізнично-дорожнім матеріалом на сторону Російської Добровольчої Армії і входить в нові розпорядження Головнокомандуючого Збройними силами Південної Росії, тепер Командуючого Військами Новоросійської Области.

2). Галицька Армія задержує свою організацію. Командуючий Збір, мову, установи і цілі військової майно. Частини мають існувати в складі не менше 50% своїх штатних складів по штатах Галицької Армії, які обов'язують по 17. листопада. Корпус Коновальця не вважається Галицькою частиною.

3). Російське Добровольче Командування допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уродженцями Галичини, які знаходяться як в чужих державах, так і на території Росії.

4). При вищих штабах, як також при всіх установах і всі самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці згідно з вибором Добровольчого Командування для зв'язку і порівняння на місці питань, які не явилися б.

5). Політичних питань відносно взаїмовідношень Галицького Правительства до Правительства Добровольчої Армії, як також відносно майбутньої долі Галичини не розбирається, а лишається до рішення політичним переговорам. Аж до вирішення тих питань в постой ген. Денікіна задержує Диктатор Галичини право кермування й контролю внутрішнього життя Галицької Армії.

6). Галицька армія не буде воювати з армією от. Петлюри, яка бореться на фронті.

7). Галицька Армія зосередоточить ся не пізніше 30. листопада 1919. в районі Козятин - Винниця - Ільниць - Оратово - Погребиця - Козятин.

8). Для забезпечення того зосередоточення займає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9). Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 30. листопада 1919. до гор. Уманя.

10). Всі тили (військові установи, етапи, склади й ин.) пересувається поступово і розташовується на лінії Христинівка - Ольгоніль - Вознесенськ - Николаїв. Санітарні установи, в котрих знаходяться хворі і ранені, остаються на місці.

11). Хворі і ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в галицьких шпиталях, будуть прийняті в шпиталі Збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанню вертаються в Галицьку Армію.

12). Для зв'язи зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається до Штабу Галицької Армії особного старшину.

13). Сей договір входить в життя з хвилиною ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14). Ворожі кроки між Добровольською і Галицькою Арміями устають з хвилиною підписання цього протоколу через представників обох сторін, не вичікуючи ратифікації його, як се сказано в параграфі тринадцятім (§. 13).

Сей протокол підписали — із сторони добровольців: полк. Даровський, полк. Коновалов, полк. Саборський; із стор. Гал. Армії: от. Ціммерманн, сотн. Турчин і пор. д-р Давид. Опісля ратифікував його Командуючий військами Новоросії ген. Шілінг і Нач. Вожд Гал. Армії ген. Микітка.

Таким чином армія перейшла на сторону Денікіна. Сталось се не ізза яких небудь симпатій до політичної програми ген. Денікіна, тільки з konieczности задля ратування людського матеріалу, що складав армію. Зі всіх ворогів, які окружали українське військо тісним перстеном, ген. Денікін ще найменше загрожував Галичині. Правда, ще можна було старати ся о перенесення на румунську територію, але тут якраз розходило ся о те, щоб не надто не рушати ся з місця, а тим самим зберегти хорих, що заповнювали всі шпиталі. Ніде правди діти, сям кроком ратувало ся на якийсь час армію, але одночасно доводило ся до повного розриву з наддніпрянським урядом. Зєдинення обох українських держав, постановлене Українською Націона-

льною Радою в Станиславові дня 3. січня 1919., відсунено на неозначений час. Та, як ми бачили, наддніпрянський уряд робив все можливе, щоби сфіналізувати постанови про злуку зробити неможливим. Не улягає ніякому сумнівови, що навіть через військовий договір з Денікіном, поминаючи його ко-
нечність, скривлено одноцільний фронт цілої нації і постав-
лено ще одну велику перепону на шляху однородних змагань
українського народу. Оправданням на се служить та обставина,
що наддніпрянський уряд вже від довнього часу вів переговори
з Польщею на некористь західно - українських земель взагалі,
а Галичини спеціально.

Після підписання протоколу з добровольською армією ще
більше зміг ся крик про "чорну зраду" Галичан. Преса була пе-
реповнена небувалими нападами, просто закликала ся до різни
і убивання Галичан. Міністерство преси винувало плякати, в
котрих подавано, що Галицька Команда "запродала Україну
Москві" за 5 (пять) мільонів карбованців. Диктатор до остан-
ньої хвилі вагав ся, чи виїздити за границю, чи лишати ся з
армією. В кінці рішив ся виїхати за границю. Армія остала
сама без політичного проводу. І до нинішнього дня старшини
й стрільці нарікають, що не мали політичного проводу. Не під-
носять вони таких жалів до Диктатора, але справді кінечним
було, щоби був остав хтось, більше обізнаний з цілістю полі-
тичних справ.

В половині листопада Диктатор покинув Кам'янець і через
Румунію виїхав до Відня, центра української еміграції. Неба-
вом після того Кам'янець, той куток вільної української землі,
на основі порозуміння з Гол. От. Петлюрою обсадила польська
армія.

III. Розбіжними шляхами.

Розбрат і його причини. По занятю Кам'янця Поляками. Спроби зближення з
Польщею. Українська Дипломатична Місія у Варшаві. Варшавська декларація з
2. грудня 1919. Її наслідки. Положення за Збручем. Мандрівний уряд. Розвал Дені-
кіна. Кубанці і Денікін. Угода отамана Петлюри з Польщею. Протест Сх. Галичини.

Від кам'янецької катастрофи розбіжними шляхами пішла
політика України. Диктатор Петрушевич покинув негостин-

ний зазбручанський кутник з великим жалем до наддніпрянського уряду. Гол. от. Петлюра розійшовся з Галичанами, котрі приєдналися до Денікіна, линаючи його на ласку божу. Між Наддніпрянцями і Галичанами повсталася страшна пропасть, в котру скочувався неминучо український державний віз.

До такого великого розбрату між синами одного народу — крім причин, — про котрі вже була бесіда, незмірно причинилося обопільне незрозуміння. Галицькі Українці стрічалися з Наддніпрянцями тільки при святочних нагодах, але не знали себе при буденній жмудній праці. Ні Диктатор, ні галицький прем'єр др. Голубович, ні галицька інтелігенція не знали близько революційних наддніпрянських провідників і не вміли до них приноровитися. Знову Наддніпрянці за підшептами різних галицько-буковинських шумовин, котрі задля наживи втиснулися в наддніпрянські уряди, добачували в Галичанах тільки "бюрократів" і "реакціонерів". Крім того треба піднести, що в обох урядах були люди з протилежними культурно-суспільними поглядами, бо коли в галицькому уряді стрічалося людей сяк-так обізнаних з державною роботою, вишколених, зрівноважених, зважливих на різні обставини й моменти, а через те й більше далековидних, то революційна хвиля на Наддніпрянщині винесла на чоло людей очайдушних, рідважних, але несолідних, здатних до карколомних кроків, але нездатних до вмілого організованого щоденного труду. Коли додати до цього, що на протязі довгих століть державного розєднання виробилися властиво два окремі типи Українців, котрі не могли себе взаємно зрозуміти, то будемо мати в найзагальнішій начерку цілість причин, що довели до страшної катастрофи в державнім будівництві України.

Обєм лиха вичерпується не так розколом обох урядів, як радше повним розбратом громадської думки. Створювання безвихідних ситуацій у власнім державнім нутрі довело і до денікіяди, і до Варшави, і до польського походу на Київ, і до епізоду в Галичині, і до Риги...

Як на запросини от. Петлюри заняли Кам'янець польські війська, він сам з останками своїх військ подався на Проскурів, а звідси виїхав у Варшаву, де й поселився. Його останні

відділи перейшли польський фронт і їх інтерновано в Ланцуті. Єдина карна формація наддніпрянської армії, зложені з Галичан Січові Стрільці під проводом от. Коновальця і Мельника, що увесь час обороняли Українську Народню Республіку перед цілою фалангою ворогів, постановили пробити ся через большевицький фронт і получити ся з українськими повстанцями. Та біля Полонного, маючи перед собою великі большевицькі сили, а близько на тилах здоганяючих їх Поляків, щоб не попасти в польський полон, вони здемобілізували ся, розпустили свій корпус. Так покінчила ся велика епопея сеї лицарської формації, першої гвардії Центральної Ради і найвірнішого війська Директорії. Овіяні великим розумінням національної ідеї, посвячували вони свою горячу кров і накладали головами за ідею цілої нації.

Гол. от. Петлюра подав ся у Варшаву. Його приїзд в столицю Польської Річипосполитої попередили заходи спеціальних емісаріїв, а в кінці декларація Української Дипломатичної Місії. От. Петлюра вже від давна зизував в бік Польщі. Він цулко держав ся антанти і виконував всі її бажання. Та антанта, а серед неї перш усього Франція, не хотіла нічого чути про самостійну Україну. Франція тужила за єдиною, неподільною Росією і всіми силами змагала до того, щоб її відреставрувати. Тому й косо гляділа на Петлюру. бож він хотів роздвоїти ту обожану Францією Росію. Через те й неласка Франції до Петлюри. Тоді Петлюра постановив иншими дорогами зблизити ся до Франції, а саме через Польщу і Румунію, що оставали під французькими впливами. Румуни вічно потакували, але нічого не робили. Вони трясли ся зі страху перед большевиками, бож відомо, що Румуни такий народ, що ніколи не стає до отвертого бою, лиш як та гієна шукає трупів, щоб собі урвати найбільшу й найсмачнійшу частину. Поляки зовсім иншої породи. У них до фантастичних розмірів доведена традиція колишньої світлості й могутности, отже є податний ґрунт до авантурничої політики. Ще важнішими в тім всім являють ся у Поляків апетити на чуже добро. Примара колишньої великої, історичної Польщі, в котрій склад входили не тільки польські, але й українські, білогуські та ли-

товські землі, — се боляк, що довго ще буде переслідувати польський нарід.

Вже давніше вислав Петлюра своїх емісаріїв в Польщу, щоби довідати ся, на яких умовах Поляки згодні би воювати з ним проти большевиків. Сї емісарії, як Кудринівський, Пилипчук і ин., на всі лади переконували Поляків, що краще їм йти разом проти спільного ворога, і готові були в імені Петлюри на найдалше йдучі уступки територіяльні, господарські, торговельні і ин. Поляки вказували, що як довго існує окремий галицький уряд з Диктатором Петрушевичем на чолі, так довго не може бути мови про обонільне зближене, бо сей уряд нерешенняє Полякам загарбати українську Галичину, багату країну, без котрої не може жити Польща. Тому наддніпрянський уряд, головню в особах соціально-демократичних членів того уряду, розпочав безоглядну боротьбу проти Диктатора, щоби його усунути, а тим самим по його трупі промостити собі шлях до вдячних польських сердець. Сю боротьбу представили ми досить вичерпуюче в попередних двох розділах тому, що ся доба найновішої української історії вводить найбільшу суперечність серед нашого громадянства що до оцінки недавних подій. Тепер з огляду на брак місця обмежимо ся вже тільки на коротке представлене фактів.

Коли всі бачили, що зближаєть ся неминуча загибля в "чотирикутнику смерті", наддніпрянський уряд виступив з думкою увійти в тісні добросусідські відносини з Польщею і тим способом створити одноцілий фронт проти російських большевиків. Диктатор нічого не мав проти справедливого порозуміння з Польщею, і хоч знав, що се не доведе до нічого, згодив ся на спільний з Наддніпрянцями крок у Варшаві. Зараз зложено Місію, яка її подала ся у Варшаву. До Місії належали: — голова: міністер юстиції і управитель міністерства закордонних справ Андрій Лівинський, перший заст. голови: Леонід Михайлів, другий заст. голови: держ. секретар Зах. Области У. Н. Р. д-р Степан Витвицький, політичні радники: Прокін Попятенко, д-р Антін Горбачевський, Борис Ржепецький, д-р Михайло Новаківський і д-р Петро Мшанецький. Місії доручено заключати договори, умови і конвенції по пи-

ганям політичного, військового та торговельно-фінансового характеру. Всякі договори мали бути підписувані головою або його заступником і всіми політичними радниками Місії.

Прийшовши у Варшаву, Місія розпочала переговори з представником польського міністерства закордонних справ Кнолем. Поляки підсунули Місії, згідно її голові А. Лівницькому, точки майбутньої вступної декларації, котра мала стати основою дальших переговорів. З сими точками вихав А. Лівницький до уряду, але що не міг його віднайти, вернув з Тернополя до Варшави. З собою привіз міністер Лівницький згоду виділених представників партії соціалістів - революціонерів на проєктовану декларацію. А саме в Тернополі мали заявити йому її члени соц. - рев. партії, що внови погоджують ся на декларацію. Як описля виявилось, була се очевидна видумка А. Лівницького, бо партія і на Україні і за границею запротестувала проти роздєртя одноцільної української етнографічної території. Дня 30. листопада 1919. відбула ся у Варшаві нарада членів Місії над проєктованою декларацією. Іменем делегатів Західно - українського уряду д-р Стеней Витвицький рішучо спротивив ся пропонованому текстови декларації, підносячи, що уряд М. П. Р. не має права без згоди Західно - українського уряду щонебудь рішати або заявляти про територію Східної Галичини. Польща не здатна до переведення політики на ширший розмір через внутрішню боротьбу і слабість кожної молододі держави. За проєктовану декларацію Поляки не дають нічого, а колиб навіть дали якісь обіцянки, то їх не сповнять, а уряд М. П. Р. не матиме сили примусити їх до того. Декларація пошкодить справі Східної Галичини, а саме перешкодить створенню з неї цілєвірного державного організму на основі статута. Хот як статут Польської Ради з 21. листопада, якого предметом тимчасово управління відносини в Східній Галичині, не відповідає українським змаганням, одначе все таки дає можливість сякої-такій праці в краю на правній основі, праці над приготовчою роботою для повної реставрації української державности. Пропонованою декларацією покористують ся Поляки, щоби повалити те

вуждення, але реальне парижське рішення в справі Східної Галичини*). Така декларація виконає ще більшу прірву між Галичанами і Наддніпрянцями, що без сумніву доведе до байдужнього відношення з боку галицьких Українців до справ Великої України. З огляду на причини галицькі представники не підпишуть пропонуваної декларації. До них прилучився з наддніпрянських делегатів д-р Петро Мшанецький. Інші члени Місії не забирали голосу, а тільки Рженецький заявив, що вони є в примусовім положенні. Якщо не зложать вимаганої Польяками декларації, то Петлюра буде інтернований. З цієї наради виійшло таке, що з галицькі представники є проти декларації і четвертий д-р Мшанецький (Наддніпрянець), а з Наддніпрянці (Михайлів, Попятенко і Рженецький, — Лівницького не було) заявляють за декларацією. Після приїзду Лівницького відбули ся збори Наддніпрянців, а дня 2. грудня 1919. о год. 6-тій вечером вручено декларацію польському урядови за підписом 4-рох наддніпрянських членів Місії.

Та декларація після вступних заміток обнімає точки, в котрих Українська Дипломатична Місія (4 її члени!) декларує: —

1). Що територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по ріці Дністру і від Дністра між Польщею по ріці Збручу. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі. Далі на півночі, сході і півдні кордон буде встановлений після опанування відповідних частей українським військом і відповідних переговорів з інтересованими державами.

2). Національно-культурні права будуть забезпечені Польяками на Україні в тім самім ступні, що Українцям в Польщі. Політичне становище Східної Галичини буде розв'язане польським правительством в порозумінні з представниками української народности, що замишлює ту провінцію.

*) Над статутом для Галичини не співіємо сю, бо в владдарі є про се окрема стаття д-р Михайла Лозинського — Прям автора.

3). Аграрна справа на Україні буде розв'язана загально-українським законодавчим союмом. Тимчасом, від хвили закінчення і підписання договору між Польщею і Україною і до хвили скликання законодавчого союму, правляче положення земельних власників польської народності на Україні буде урівняне на підставі окремого договору між правительствами українським і польським.

4). В економічно-торговельних справах Українська Народна Республіка змагає до навізави широчинних взаємин з польською Республікою на основах взаємності і виміни услуг.

В заміну правительство Української Народної Республіки жадає:

1). Признання Української Народної Республіки як держави незалежної і самостійної, повертання цього (правительства) змагань супроти інших держав і закінчення колючих конвенцій з характером передовсім військовим, торговельним і консулярним.

2). Для ліквідації попередніх непорозумінь і скріплення атмосфери взаємного довіря, скорого і зичливого вирішення долі тих осіб української народності, котрих з політичних причин польське правительство конфінувало, інтернувало або ув'язнило.

3). Удїлення помочі Українській Народній Республіці в її боротьбі з ворогом в формі оружа, амуїції і взагалі воєнного матеріялу в розмірах, котрі означить ся в окремім договорі.

4). Отворення переходу через Польщу до України з посторонних держав з окрема для полонених українських жовнірів, воєнних матеріялів, одїжи, українських грошових значків і т. п.

Приймаючи сю декларацію, заявив Кноль, дирек. департаменту польського міністерства закордонних справ: "З раче-ни Уряду Річи Посполитої Польської я уповажненій прийняти декларацію Панів. В відповіді на неї хочу зазначити, що справді сей крок Панів є найдальшим посууенем справи з Вашого боку. Вже тепер, дякуючи добрій волі Панів, зможемо перейти до зовсім широкій праці. Те, що Панове тут зробили, буде мідоратним не лише для обох інтересованих народів, але також і для заграниці. Віримо, що Російська імперія (така,

ж була перед війною,) вже не повстане, тож вже тепер можемо уважати себе союзниками на Сході Європи". Більш непад і беззмістові фрази не внало ні одно слово. А що ж говорити про діло?

Наведену в горі декларацію зложили наддніпрянські члени Місії (крім др. Мшанецького) без порозуміння з галицькими членами самовільно і непадійно. Тому галицькі члени Місії вручили А. Лівницькому протест, в котрім навівши річеві аргументи піднесли її неважність і безправність. Після того галицькі члени виступили зі складу Української Дипломатичної Місії у Варшаві.

Так само заложено протест проти самовільного поступку наддніпрянських членів Місії відносно Східної Галичини, бою одною фразою, що на захід від Збруча починається польська державна територія, не можна полагодити вікового польсько-українського спору. Такою заявою не можна перечеркнути всіх народних змагань до державної самостійності.

Сей легкодушний-злочинний поступок наддніпрянського уряду спричинив багато шкоди для українського народу, заперечуючи змагання цілого народу до державної незалежності. Нерш усього наступила справдішня пропаст між східними і західними Українцями. Галичане, що на своїх плечах винесли ідею незалежності України, відчували глибоко поступок от. Петлюри і його уряду. Се справді якийсь діявольський насміх, що тих, котрі стільки кропів пролили за справу України, рідні брати запроторили в тяжку неволю їх відвічного ворога. Тільки соц. дем. партія Галичини, котра в Кам'янці була тараном для розбиття національно української єдності, і тепер станула на боці торговиків долі Східної Галичини. Делегація Укр. Нац. Ради у Львові різко запротестувала проти торгування західно-українськими землями, признаючи неважним акт, довершений без участі інтересованих. Також Укр. Нац. Рада, що наїшла своїй еміграційний осідок у Відні, виступила з протестом проти варшавської декларації. Те саме зробили всі еміграційні кола, починаючи від найправіших, а кінчаючи найлівішими. Тільки невелика група урядовців численних місій і делегацій Петлюрівського уряду намагала ся оправдувати крок

от. Петлюри і його уряду примусовим положенем. Одночасно, щоби затерти прикре вражіння варшавської декларації, прихильники от. Петлюри заняли ся в європейській пресі комбінаціями на тему польсько-українського союзу і апотеозом особи Гол. Отамана, помінаючи невимовно важкі жертви, якими мав би бути окуплений той хиткий союз.

Наддніпрянське громадянство, згідно та його частина, що вегетувала в "чотирокутнику смерті", з питомою собі байдужністю ставила ся до варшавської декларації. Та найблизші події скоро переконали і те легкодупно-наївне громадянство про вагу історичної хвилі. Будучи "союзником" от. Петлюри, Поляки крім Кам'янця заняли Проскурів і Старокопистинів. Поведення польської управи негайно отворило очі всім видючим на шляхи польського "союзу". Отже перш усього з самого Кам'янця вивезли Поляки мільйонної вартости державне майно, на занятій області обезцінили українську валюту, розв'язали земства і інші громадські та державні установи, згідно назначили там своїх урядовців, віддаливши українських. Перестали функціонувати школи. Розпочала ся нагірка на Галичан. Знаючи, що вони є чинником найвищого ступня національної свідомости, постановили Поляки усунути їх і з тої території, занятої на основі порозуміння з от. Петлюрою. Отже наступили арешти Галичан, студентів і професорів наказано усунути з кам'янецького університету. Польонізація Поділля, Волині, Холмищини і Підляся пішла із зростаючою силою. Дійшло до того, що навіть в Кам'янці наказано українські написи заступити польськими. Холмищина стала тереном небувалих подій. Не то не дозволено на відкриття хочби одної української школи, але й православні церкви, що колись були уніятським, перемінено на костели. Приспінена безоглядна латинізація і польонізація — ось стан, в яким беззахистними і безборонними наїшли ся західно-українські землі.

Варшавська декларація відбила ся також і на положенню Галичини якнайбільш діймаючо. Та ж згідно з тією декларацією річка Збруч відділювала Українську Народну Республіку від Польської Річипосполитої. Мимо того, що справа правно-державного становища Східної Галичини неналагоджена,

в Сх. Галичині настали такі відносини, якби вона була правною складовою частиною польської держави. Отже всі закони, ухвалені варшавським сеймом, без участі українського представництва східно-галицького населення, почато пристосовувати і в Сх. Галичині, а поведення супроти України прийало таку закріску, немовби Україні були горажанами польської держави, що бунтують ся проти своєї правної держави. Поруч з тим розпочала ся на широку скало колонізація Сх. Галичини польським хлоським елементом з поза меж свого краю. Коли та колонізація в тім самім темні буде продовжувана, а стан безправства не змінить ся під державно-правним і иншим оглядом, то за п'ять літ будемо останніми наймітами і водогосами у своїй батьківщині.

Після того, як от. Петлюра, по волі чи по неволі піддав ся під польську протекцію, уряд з прем'єром Ісааком Мазеном утаїв ся на мандрівку. Невеликими рештками військ і повстаннями обсаджено повіти: брацлавський, вишницький, летишівський, липовецький, литинський, таращанський, сквирський і звенигородський. Деякі частини армії під проводом ген. Омельяновича Павленка пробивались через дейкінецький фронт і пішли на Херсонщину, щоби там серед прихильного собі населення відпочати, вихорувати ся на тиф і переорганізувати ся. Одна з таких частин задержалась була в Хмельнику, де під проводом д-р Івана Макуха створено орган місцевої влади "Краєву Раду". Була се одна із спроб серед шаліючого безладдя все таки творити якісь осередки і органи влади. Таких спроб було більше.

Гол. от. Петлюра резидував у Варшаві як невизнаний ще офіційно начальник української держави, а рештки його уряду (спора частина міністрів постійно перебувала за границею) тиняли ся по Правобережній Україні. Загально говорило ся, що прем'єр Мазена не признає варшавської декларації, тому в його сторону звернули ся загальні симпатії. Як описдя виявилось, все се не відповідало дійсности. Прем. Мазена, як і инші члени уряду, погоджував ся із заявою А. Лівницького, тільки не маніфестував ся з тим. А. Лівницький всіми силами заходив ся біля доведення до польсько-українського договору,

тому й часто з'являв в Кам'янці, щоби порозуміти ся з представниками громадянства. Там з'являв ся також несподівано Мазени. В часі одного такого побуту Мазени в Кам'янці наступив арешт Ради Міністрів. Ув'язнено не тільки Мазену, але й декляматора варшавської декларації (кажемо: декляматора, бо творцем її були самі Поляки) А. Ліницького, котрого під багнетами, як злочинця, ведено головними вулицями Кам'янця. Се подільський воєвода Мінкевич метив ся, що міністри не прийшли на покліні до нього.

Тавиюрнета політика от. Петлюри, хитка, а притім безконтрольна надоїла всім. Навіть наддніпрянське громадянство побачило, що так далі не може бути. Постановлено як найскорше довести до того, щоби позбутися сей української Живини д' Арк, як назвав Петлюру бувший прем'єр Чехівський. Щоби ліквідувати сю диктаторську добу отаманщини заснувала ся в Кам'янці Українська Національна Рада під проводом відомого діяча Корчинського. До Ради вислали своїх представників усієї партії: — з Наддніпрянщини: соціалісти-революцери, соц. федералісти, самостійники-соціалісти, хлібороби-демократи, українські народники і народні республіканці; з Наддністрянщини: трудова і радикальні партії, а крім них представники самоврядування та культурних і професійних організацій. Поза Радою остали галицькі й наддніпрянські соц. демократи, що складали уряд і не бажали мати над собою якої-небудь контролі. Галицькі соц. демократи були за те членами Делегації Укр. Нац. Ради у Львові, однак з кінцем марта виступили з неї. Так зложена Укр. Нац. Рада в Кам'янці випрацювала законопроект про верховну владу і про скликання тимчасового законодавчого тіла (передпарляменту) України. В день його зібрання теперішня верховна влада і правительство мали передати йому свої повноваження. Передпарлямент мав покликати голову (начальника) держави і створити нове правительство. Зібрання передпарляменту мало наступити 1. травня. Та тимчасом наступили події, що унеможливили здійснення сього плану.

Ген. Денікін в поході проти большевиків поробив був значні поступки. Він заняв величезні простори, обсадив цілу Лі-

вобережну Україну, вступив у Вороніжчину, заявив Орел і загрожував Москві. Здавалося, що марево єдиної, неподільної Росії стає дійсністю. Ген. Денікін розпоряджав понад півмільйонною армією. В його рядах станули Кубанці, Донці й Терці, що ніяк не могли погодити ся з большевицьким ладом. За Денікіном стояла всемогуча Англія. Його зоря ясніла тоді найяскравіше. І хто знає, чи Денікінови не вдалось би було повалити большевиків, якби не промахи у відношенню до неросійських народів. А таких промахів було багато. Перш усього Денікін виступив проти козацьких республік, позаводив старі порядки, повалені революцією, переслідував український рух і в кінці розпочав війну проти Петлюри, котрий всеж таки був найбільш популярною особою на Україні. Народні маси поставили ся крайню ворожо до змагань Денікіна. Гасло великої, неподільної Росії не зачімало ніякого, воно було наскрізь німечине. В доброволецьку армію закрався дух бандитизму і мародерства. Питаннями, які на порядок негайної розв'язки поставила революція, нехтувано. І Денікін, і його окруження, і доброволецьке командування не доцінювали ваги й серйозності українського руху. Виступи денікінських військ проти Українців, що заняли Київ, причинив ся до створення нового фронту. Петлюризм у відношенню до всього, що мало український національний характер, переслідування українських організацій, розстріл видіілних діячів українського руху, закриття української Академії Наук, нагінки на українське шкільництво, — все це створило серед мас крайню ворожню настрій. У відношенню до українства кермувала ся головна квартира Денікіна вказівками головачів київської чорносотенщини: В. Шульгіна і ген. Драгомірова та покладалась на рецепту самого Сазонова, що ніякого українського руху нема. Шульгін всю свою увагу звернув на те, щоб не допустити до визнання Францією Директорії, кажучи: "Франція большевики, як Петлюрівці". Денікінці прийшли на Україну, як вороги, вони грабили і нищили не гірше якоїсь ордн. Селянство порушилося проти них. Повстанці відділи, що воювали проти большевиків, звернули ся тепер проти добровольців. Всюди зривано залізничні шляхи, телеграфи і телефони, а то й приходило до криваних сутичок. По

всій Україні залунав клич: До боротьби проти большевиків в пагонах! Доброволецька армія скоро йшла вперед, та ще скорше покотила ся в пропасть. Сю горду колісь, переважно офіцерську, армію обхопив такий страх, що досить було, щоб донебудь з'явив ся маленький партизанський відділ повстанців, а вже цілі добре озброєні відділи поданали ся в спіншу втечу, грабуючи й убиваючи по дорозі. Небавом дійшло до того, що доброволецька армія прийшла вигляд розгоронених мародерських відділів.

Бажаючи ратувати, що власть ся, Денікін несподівано вибув ся про око реакційних нахилів і параз став завзятим демократом. Він побачив, що без вирішення земельної справи в користь селян ніяка армія не може рахувати на певний ґрунт під ногами. Тому треба поперед усього розв'язати земельне питання. Зрештою "демократична" програма Денікіна під кінець катастрофального відвороту його армії заключала ся в отсих 9-тих точках: — 1) Росія одна, неподільна; 2) Армії донська й кубанська нероздільні частини російської армії; 3) З большевиками треба бити ся до кінця; 4) Широка автономія для козаків; 5) Правительство з чесних людей, що не належать до крайних партій з включенням козацьких представників; 6) Репрезентаційний парламент з дорадною владою; 7) Земля для селян і трудових козаків; 8) Забезпечення інтересів робітництва і 9) Всеросійська конституанта для означення форми правління.

Проголошуючи наведену в горі "демократичну" програму, котра не встигла здержати дальшого нестримного розвалу доброволецької армії, виголосив ген. Денікін в лютім 1920. р. велику промову в котрій сказав він иншим таке: — "Буря політичних пристрастей, що шаліє в Катеринодарі (столиці Кубанщини), відбиваєть ся дуже некорисно на фронті. Фронт можна буде втримати, якщо кубанські війська негайно повернуть на боеву лінію. Бо в сей критичний момент зі всіх кубанських військ тільки 8 тисяч стоїть на фронті. Злочинна пропаганда і нездорова катеринодарська атмосфера причиняють ся до дезерції".

Денікін признає, що Кубанці опустили його. Що причи-

шлося до цього, що настроєні протибольшевицькі Кубанці покинули фронт і відійшли до дому? Щоб на це питання відповісти, треба коротко представити долю Кубанщини*) від виходу революції. Революційні класи підбилися голосним відгомном серед кубанських козаків. Як розлетілися одинокі на Росію, посплюснули вони завести в своїм краю демократичну форму владн на парламентарній основі. На чолі держави ставув виборний Військовий Отаман як президент держави. Кубанщина мала становити окрему державу в федеративнім зв'язку всіх російських народів. Та після большевицького перелому проголошено повну державну незалежність. Законодатну власть держить Краєва Рада і Законодатна Рада, виконуючу владу має Військовий Отаман і Кубанське краєве правительство. Найвищим законодавчим органом Кубанщини є Краєва Рада. Вона має понад 500 послів і збирається задля вибору Військового Отамана та розгляду і затвердження конституційних законів. Кубанський сойм, названий Законодатною Радою, складається з 180 послів. Він становить так звану, нижню палату; виконує законодавчу владу в тім обемі, на стільки не входить в права Краєвої Ради. Військовий Отаман, відповідальний перед Законодатною Радою, виконує всі обов'язки начальника держави.

На Кубанщині відбувають ся вибори на основі т. зв. пятихвостки, т. зн. на підставі безпосереднього, рівного, тайного, загального і пропорціонального виборчого права. Право голосування мають всі горожане без ріжнці пола і народности. Найбільш дражливе земельне питання вирішено в той спосіб, що створено краєвий земельний фонд, з котрого наділюється ся малоземельних козаків і селян.

Від 1917. р. веде Кубанщина, як і Україна, оборонну війну проти большевиків. Розуміється, воєнне життя все змінчиве. В лютім 1918. р. було примусоване кубанське правительство уступити з Військовим Отаманом поза границі Кубані. В своїм

*) Кубанщина дуже гарна і урочайна країна, займає простір около 95 тисяч кв. км., має понад 2 мільйони мешканців з того 47% українців, 41% Мусульман і 9% інших (Гл. "Про Кубань і Кубанських Українців. Вод. Гнатюка. Видав. То-ва "Просвіта" 1920)

відвороті кубанське військо стрінуло ся з армією ген. Корнілова і Алексеєва, з котрими заключено умову проти большевиків. В половині червня 1918. р. не стало вже Корнілова і Алексеєва; команду над добровольською армією обняв ген. Денікін. Відбув ся успішний похід проти большевиків, котрі в грудні 1918. р. опустили кубанську територію.

Відносини між Кубанцями і Денікіним ніколи не були незвичайно ширі. Вони були примусові з огляду на скількогочисельного ворога. На чолі кубанського уряду стояв свідомий Українець Л. Бич, котрий з природи рішч несподобив реакційного парекотого генерала. Денікін всіми силами змагав до того, щоби кубанське військо було нероздільною, йому підпорядкованою частиною добровольської армії, Кубанці — навпаки — хотіли закріпити усамотійнення своєї армії. На такім підкладі приходило до безнастанних непорозумінь. Денікін всеж таки розпоряджав більшою силою. Добровольська армія розпорошилася на Кубані. Вона забрала під свою виключну управу дороги, залізничні шляхи, пошту, телеграф. Змагання Кубані утвердити свою незалежність стрічала ся з величезними перепонами з боку Денікіна, котрий знав тільки одну, неподільну Росію. Під кінець 1919. р. і на початку 1920. р. політика Денікіна витворила таке тяжке положення, що кубанське правительство і армія покинула Катеринодар і емігрували на чорноморське побережжя, щоби звідти вести війну проти большевиків задля освободження Кубані. Кубанці навіязували шитки порозуміння із сусідніми народами і племенами для спільної боротьби і оборони перед большевиками. Денікін робив всякі заходи, щоби не допустити до такого звязку. В липні 1919. р. кубанська делегація заключила була трактат дружби між правительством Кубанської республіки і Союзом кавказьких Верховищів. Коли повернулася кубанська делегація, Денікін наказав її схилити і ставити перед воєнний суд, як державних зрадників. З тієї делегації схилено, засуджено і повішено в листопаді 1919. р. одного члена, інших не досягла рука сатрана. Кубанці, бачучи, що не в силі встояти ся в боротьбі з большевиками, хотіли федерувати ся з Донськими і Терськими козаками. І тут стояв в перепоні Денікін. В червні 1919. р. з ініціативи Донського вій-

ськового круга (донського сойму) відбула ся в Ростові над Доном "полуднево-російська конференція", зложена з представників Кубані, Дону і Терека для нарад над федерацією. Федерація трьох козацьких республік не булаб по путру Денікінови, бо се сталоб на перепоні програмі Денікіна що до відновлення одної неподільної Росії. Кубанці рішучо обстоювали незалежність своєї країни і дуже критично ставили ся до Денікінської Росії. Коли вони були схильні до федерації з Доном і Тереком, то тільки тому, щобі спільними силами усунути большевистський наїзд, але зовсім далекі були від будування передреволюційної Росії, в ярмі котрої стояли краї і народи. Третього дня червненої конференції (дня 26 червня 1919) убито провідника Кубанців Н. Рябова. Через те Кубанці усунули ся з конференції і покинули Ростов. Між Донцями і Терцянами з одного боку і Денікіном з другого пришло до нарад над створенням спільного правительства під проводом Денікіна. До порозуміння не дійшло. Напруження між Кубанцями і Денікіном таким чином не тільки не зменшувало ся, але ще більше змагало ся. Добровольцькі відділи поводили ся на Кубанщині як в завоюваній країні. Треба було тільки іскри, щобі вибухла ворожнеча або й ворожі кроки. В січні 1920 р., з ініціативи Кубанської Краєвої Ради зібрав ся в Катеринодарі Начальний Круг, зложений з представників Донщини, Кубанщини і Терщини в числі 150 представників (по 50 від кожної козацької держави). Начальний Круг проголосив себе найвищою союзнаю владою Кубані, Дону і Терека. Приготовляв ся тісний союз тих трьох козацьких республік. Тоді Денікін знову запропонував створити полуднево-російське правительство під його проводом. Се правительство мало бути відповідальне перед парламентом, який задумував скликати Денікін, за винятком міністрів війни, моршарки, шляхів і постачання, задержаних і підчинених безпосередно самому Денікінові. У відповідь на се предложення Начальний Круг не тільки рішучо протиставив ся нахабности Денікіна, але зажадав усунення добровольцької армії з області Кубані, Дону і Терека. Розумієть ся, Денікін не тільки не сповинив сього домагання, але розпочав іще нові репресії. Тоді кубанське правительство

відкликало з фронту свою армію, що Денікін назвав дезерцією. Відкликання 56-тисячної добірної кубанської армії і ворожа постава українських селян довели до упадку Денікіна і повного розвалу його гордої армії, що вже наближала ся під мур Москви. Хвальби більшовиків, що се вони розбили Денікіна, не відповідають дійсності. Україні, що повалили парат на весні 1917. р., так само тепер повалили реакційного царського генерала Денікіна, і якщо не ствердили тим, що одна неподільна Росія належить до сонних примар, то що найменше значили, що есентуальна нова Росія мусить бути наша, мусить планувати індивідуальність кожного народу і числитися з його змаганнями. Наступник Денікіна ген. Врангель на всякий випадок пішов трохи иншим шляхом.

В тім часі, як вбив ся Денікін, от. Петлюра перебував у Варшаві. Армії фактично не було жадної, крім дрібного відділу полк. Хдовиченка, котрий в складі польської армії боров ся проти більшовиків. На Херсонщині подав ся Омелянович-Навленко, остання надія наддніпрянського уряду. Одначе він не був в ніяких зносинах з от. Петлюрою. Воював на власну руку з більшовиками, а властиво не атакований червоними військами перебував тиф з цілою армією. В Ланцуті реорганізували ся рештки військ от. Петлюри, відходячи невеличкими партіями на фронт. Після розвалу Денікіна перейшла польський фронт дивізія ген. Бредова. Богато старшин тієї армії перейшло до Петлюри, скріплюючи тим чином невиразну національну марку старшинського корпусу.

За тевсею силою парі працювала дипломатія наддніпрянського уряду. Через Польщу мав вже от. Петлюра сякий-такий зв'язок зі світом. Французьку пресу переповнювано портретами Петлюри, а в супровідних статтях вихвалювано його, як українського національного героя. Голова української місії в Парижі гр. Михайло Тинкевич нав'язав тісні зносини з Ватиканом і з клерикальними французькими колами. Кожної хвили можна було, по заявам наддніпрянських дипломатів, сподіватись визнання незалежності Української Народньої Республіки з боку Франції і підлеглих їй держав: Польщі і Румунії. Малі балтійські держави, котрі самі остають під чужин-

рою протекцією, визнали українську державу і от. Петлюру за її начальника. Та найбільш доцільно з погляду наддніпрянського уряду працювала місія в Польщі. Від односторонньої варшавської декларації з 2. грудня 1919 звільня приготовано ґрунт для тісної умови з Польщею. Багато сил і заходів до цього для приложив мін. А. Лівницький.

Польща приготувалася до дальшої війни з більшовиками. Треба було вийти із стану непевності. Тараном, котрий мав послужити Польщі для повалення більшовиків, мали стати народи "між Польщею і Росією". Розуміється, ніхто в Польщі не думав про справжнє визволення тих народів з російського ярма, ніхто не думав подати тим народам помічної руки в їх боротьбі за свою державність. Навпаки, на старий лад думалося під покришкою допомоги тим народам, а головню Українцям, загартувати для себе деякі території. Більшовиків можна було підняти тільки на Україні, звідки вони черпали засоби для своєї екзистенції і для дальшої війни. А Україна небезпечна країна. Коли вона погребала всемогутню німецьку армію, то чому не малаб погребати і кожної иншої армії. З огляду на власну безпеку треба було йти на Україну під покришкою приятельства і прихильности до визвольних змагань українського народу. З другого боку в добу Права Наций не личило прецінь йти з простими завоювальницькими цілями, тільки треба було їх прикрасити німбом братерства, волі, свободи і т. п. Так розумували в Польщі. Правда, в Польщі відзивалися й нечисленні голоси про конечність тісного єднання з Україною для оборони перед завтрінньою могутньою Росією. Говорилося про шире об'єднання, про задоволення цілости українських змагань, бож яка може бути згода з Україною, коли в Галичині, на Волині і Холмщині страждають Українці під невимовно важким режимом. Говорилося про справедливе розмежування двох сусідніх народів. Та ці голоси пронадали безслідно серед новені фраз про історичну Польщу.

От. Петлюра і його уряд находилися на еміграції і то в дуже важкій становищі, без армії, без грошових засобів, знепавиленої тою частиною українського народу, котру віддали вони на дальнє потоплення. Пішла весна. Треба було або

старати ся взяти участь в польськїм поході проти большевиків, або зліквідувати шл. підприємство. Петлюра і його уряд рішити ся на перше.

На такім підкладі прийнято дня 22 квітня 1920. р. до закінчення умови між Польщею і Україною, заступленою урядом Петлюри. Умова та в цілости представляється ся так: —

I. Признаючи права України до незалежного державного існування на території в границях, як будуть вони очеркнені на північ, схід і південь на основі умов М. П. Р. з межуючими з нею з тих сторін сусідами, — Річнесполита Польська признає Уряд і Директорію М. П. Р. з головним отаманом п. Симоном Петлюрою на чолі за верховну владу М. П. Р.

II. Границі між Річнесполитою Польською і М. П. Р. очеркують ся в слідуєчий спосіб: на північ від ріки. Дністра вздовж ріки Збруч, а опісля вздовж бувшої границі між Австро-Угорщиною і Росією до Вінгородка, а від Вінгородка на північ через Кремінецькі узгір'я, а відтак по лінії на схід від Здолбунова, опісля вздовж східних адміністративних границь рівенського повіту, далі на північ вздовж адміністративної границі б. Мінської губернії до місця, де її перетинає ріка Припять, а відтак Припятью до її устя. Що до повітів рівенського і дубенського пізніше наступить тіснїше норозуміння. Подрібне очеркнення граничної лінії повинно бути переведене через спеціальну-польско-українську комісію, зложену з відповідних знавців.

III. Польський уряд признає Україні території на схід від граничної лінії, поданої в арт. II. отсеї умови до границь Польщі з р. 1772. (передподілових), котрі Польща вже неседає або відзискає від Росії збройною або дипломатичною дорогою.

IV. Український Уряд обов'язується не заключати ніяких міжнародних умов, звернених проти Польщі; до того самого зобов'язується Уряд Річнесполитої Польської супроти М. П. Р.

V. Національно-культурні права, які Уряд Польський забезпечить горожанам української народности на території Річнесполитої Польської, будуть в рівній мірі признані горожанам польської народности в границях М. П. Р.

VI. Заключається економічно-торговельні умови між Річчосполитою Польською і У. Н. Р. Земельна справа на Україні буде розв'язана через конституанту. До хвилі скликання конституанти правне становище польської народности очеркується на основі спеціального порозуміння між Річчосполитою Польською і У. Н. Р.

VII. Заключається військову конвенцію, котра становить складову частину отсеї умови.

VIII. Отсея умова остає тайною. Не може бути закомунікована третій стороні, ані опублікована в цілості або частинно інакше, як за взаємною згодою обох контрактуючих сторін з винятком арт. I, котрій буде оголошений після підписання отсеї умови.

IX. Отсея умова стає правосильною зараз після підписання її контрактуючими сторонами.

Польсько-українська умова се оден з найтяжших ударів, який постиг український нарід в першій половині 1920. р. Через її підписання за згодою відповідальних чинників У. Н. Р. поділено Україну на три частини а саме: а) на Західну Україну, в котрої склад входить: Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшє і Поліся — менше-більше о просторі етнографічної Польщі. На основі польсько-української умови Західна Україна входить в склад Польщі на її власність. б) Правобережна Україна від Збруча по Дніпро під начальством гол. от. Петлюри стає незалежною державою під протекцією і польськими впливами. в) Задніпрянська, Лівобережна, якщо от. Петлюра не мав би сили власними засобами виперти большевиків, осталаб при Росії. Коли додати до того, що Закарпатська Україна увійшла в склад Чехословаччини, а північну Буковину і полудневу-східну Бессарабію заняли Румуни, то будемо мати страшну картину роздертя України на п'ять частин. Не уягає ніякому сумніву, що такий стан є далеко гірший, як колиб ціла об'єднана Україна стогнала в найбільш важкому чужинському ярмі.

На основі польсько-української умови Україна тратить величезну етнографічну територію, а в тім і Східну Галичину, по своїй суті найбільш здатну до незалежного державного життя і

до державного будівництва, даліше все таки признаєть ся Польщі якісь права до територій з перед 1772. р. Забороною заключати міжнародні умови проти Польщі раз на все стверджуєть ся поневолення Західної України, через майбутнє признання рівних національно-культурних прав для Українців по польським боці і Поляків по українським зводить ся їх півень. Бо чи можливо, щоби однакові права мало 2% Поляків на Україні і около 20% Українців в Польщі і тоді, як Поляки є розкинені по всім просторі України, а Українці живуть компактною масою. Таке застереження в умові означає тільки одно, що Українці булиб виставлені на повну денационалізацію. Салвування польських поміщиків на Україні мусіло відіернути селянські маси від української державности, а економічно-торговельні умови, заключені — розумієть ся — на некористь України, означували, що Україна буде виставлена на законну експльоатацію Польщею.

Взагалі польсько-українська умова, може мимо волі її українських контрагентів, вишла найчорнішою картою нової історії України. Її українські творці, як-що бажать без чорного пятна перейти до історії, мусять напружити усі сили, щоби перевести ревізію тої умови в змістї об'єднання всіх українських земель в одну цілість як державної одиниці.

Як після варшавської декларації, так і після заключеня польсько - української умови 22. квітня 1920. р. запротестували проти її змісту всі відповідальні чинники західно - українських земель. В першій мірі піднесла свій протест Українська Національна Рада у Львові в отсих словах: —

“В змаганнях до реалізації варшавської декларації з 2. грудня 1920. р. Уряд У. Н. Р. тайним договором з 22. квітня 1920., заключеним з Польською Річчосполитою, погодив ся на установленя границь між У. Н. Р. і Польщею по ріці Збручі та на відступлення Польській Річчосполитії західно - українських земель: — Холмщини, Підляша, частини Поліся і Західної Волині. Делегація Української Національної Ради у Львові стверджує, що сей акт заключено всупереч волі українського народу, виявленої постановами Української Центральної Ради в Київі, Української Національної Ради Західної Области У. Н.

Р і Трудового Конгресу в Києві та численними однодушними заявами всенародних і частинних з'їздів, зборів, віч, як також оружною боротьбою задля зєднання всіх українських земель в одну соборну і суверенну українську державу. Делегация Української Національної Ради заявляє, що згаданий договір, оскільки він відносить ся до території Східної Галичини є актом безпідставним і неважним, бо його заключено проти волі західно - українського правительства і Української Національної Ради як національного парламенту. Проти такого безправного акту Делегация Української Національної Ради підносить свій протест, зазначаючи зокрема, що Східна Галичина становить окремий предмет міжнародного права. Одночасно протестує Делегация Української Національної Ради в ім'я Права Націй проти виключення з державного зв'язку і відступлення Польській Річчосполитій українських земель: Холмщини, Підляша, частини Поліся і західної Волині. З огляду на те Делегация Української Національної Ради заявляє перед цілим світом, що сей акт не буде в'язати українського народу в його змаганню до національно-державної єдності, а тим самим не вирішить вікового конфлікту між українським і польським народом".

IV. Блудні лицарі.

Армія Українського Нісмонту. Думи і мрії галицько - української армії. Розваги Денікіна. Ватаги і злоба з большевиками. Нові порядки. Єдність стрільців і старшин. Пасивне відношення до большевицьких кланів. Розрив з большевиками. Кінець галицько - української армії.

Українська Галицька Армія здобула собі почесну сторінку у повітній історії українського народу і невянучий вінок слави в серцях і в умах сучасних. Вона не тільки боролася на всій просторі українських земель за волю, щастя і долю цілої нації, але її вела освідмлюючу акцію на Наддніпрянській Україні. Коли сьогодні ціла Карпобережна і полуднева Україна перерита змаганнями добути незалежність своїй батьківщині, то се в першій мірі заслуга галицької армії. Високи сходами походів української армії відбували ся віча, збори, тутірки, галицькі свідомі селяне зміли найкрасше порозуміти ся із своїми над-

дніприськими братами та вияснити їм суть і значіння української справи. Коли спершу забручанське населення холодно, а навіть ворожо ставило ся до галицького війська, утотожнюючи його з австрійськими окупантами, то згодом навчило ся ропо не тільки цінити, але горячо, по братерськи любити тих лицарів без скази, що в своїх серцях несли любов до України, а на штиках волю гнобленим і татованій країні.

Похід на Київ се справдінний тріумфальний довідомиленний хід серед найвисшого одушевлення і щиробратньої прихильності усього населення. Галицька армія безумовно була всеукраїнською армією, се були блудні лицарі, що серед найтяжких умов, в різних обставинах, — навіть тоді, коли були приневолені залучити ся з Денікіном, змагали лиш до одної мети — до привернення і укріплення української держави на всіх українських землях. Українсько-галицькій армії закидають, що вона переходила від одного "союзника" до другого, та що через те не могла числити на ніяке довіря і навіть поступала нечесно. Се неправда! Хто хоч трохи вглубив ся в суть і духову істоту галицької армії, знав добре, що се армія українського Піємонту. Злука такої армії, чи з Денікіном, чи з большевиками, чи з кимнебудь иншим не могла мати на меті служби чужим інтересам, тільки мала на меті переждати важку хвилю, щоби як слід використати догідну хвилю. І тому ніхто не може робити тій армії закиду "зради". Коли вона не зрадила найвисшого ідеалу нації, власної державности її єдності українських земель, то її прапор хрустальне чистий. А сього вона не зробила.

Вже після переходу до Денікіна в рядах армії продумовано над тим, щоби з весною при підмозі повстанців прогнати добровольську армію і завести на Україні демократичний лад. Знаємо причини, які невідклично приневолили Начальну Команду Галицької Армії рішити ся на важкий крок переходу до Денікіна. В часі, коли от. Петлюра переговорював з Поляками і в той бік промовчував собі відворот перед Денікіном, то та дорога для галицького війська була замкнена. Зрештою галицька армія, як армія Українського Піємонту, розуміла дуже добре, що "українська армія без території України не є ар-

мєю", що краще серед найгірших умов лишити ся на власній національній території, як мандрувати в табори інтернованих. Галицькій армії, як вже згадано, закинено "чорну зраду", а ірещись перед заключенем умови з добровольською армією, коли от Циммермани телеграфував з Одеси, що добровольчий генерал Шіллінг категорично відмовляється переговорювати з представниками наддніпрянської армії, відповів ген. Микітка: "Ще раз повторюється, що переговори вести можна тільки для обох армій і для них разом може бути заключене перемир'я". Правда, делегати Гал. Армії не ввійшли свого перевести в діло, бо на те не мали відповідної сили, але все таки зробили хоч стільки, що перенесли на себе оніку над всіми Наддніпрянцями, що залишили ся у власному районі застою.

Від половини листопада 1919. Гал. Армія остає в місці з добровольськими військами. Рука в руку ведено бої з більшовіками. Ся злука значно скріпила Гал. Армію. Стріляні одержали блях, навіть одяги, амуніцію, зброю, шинталаї, ліки. Хорі досить скоро почали приходити до здоров'я. Поодинокі частини побільшено 20 тисячами добре озброєних і впекунованих воєків, що через Одесу вернули з італійського полону. Обіцянки, що всі Галичане з Італії, Чех і Сибірі при допомозі антанті, увійдуть скоро в склад українсько-галицького війська, Денікін не додержав. Зрештою й не міг цього зробити, бо його армія нагло почала хитати ся, а онісля розвалюватися ся. Галицьке командування навіязувало порозуміння з ген. Павленком, приготавляючись до весняної кампанії. Почав ся несподівано розвал добровольської армії. Півтретя року росла армія Денікіна, щоби через моральний занепад скотити ся в пропасть і підняти майже цілковитий загладі на протязі трьох місяців. Від Чорного Моря прийшла ся армія і втопила ся в ньому.

Розвал Денікінців не позначив за собою Гал. Армії. Вона мала ще стільки моральної сили і відпорности, що в хвилі розгалу вдержала свою єдність і суцільність, бо її окрилювала сильна і глибока національна ідея. Серед гуку гармат і свисту куль умирала Гал. Армія, щоби небавом воскреснути наново.

Через перехід до Денікіна українсько-галицька армія ма-

ла на меті: — 1) зберегти себе перед неминучою загибеллю під пошестей тифу і холери і 2) утвердити позицію українського представництва в Парижі, щоб вже раз позбутися пияка большевиків, придбаного Галичанам Поляками. На жаль, перше досягнуто в малій мірі, а друге остало в сфері мрій.

Через крайню ворожу поставу українського селянства і опущення фронту Кубанцями, Денікін почав подавати ся перед большевиками. Його армію роздвоєно. Одна частина подала ся на південь, друга на захід до Поляків. Галичане знову остали самітні. Генерали Микітка і Ціріц почали стягати розкинені галицькі частини і скучувати їх здовж Дністра, щоб в найприкрішій ситуації мати кригі тили. Остаточний потіснення Денікіна застав Галицьку Армію в ранній Балта-Ольгопіль-Бірзулі. Та в той сам час армії знову доскуповав найзавзятіший ворог — тиф. Іншітали у Вінниці, Жмеринці, Тульчині і Шинкові були переповнені хорими. Треба було рішити ся, що далі робити. Англійська місія дораджувала перехід до Румунії, обіцяючи зайняти ся на румунській території галицькими військами. Та важко було лишити на поталу хорих товаришів у шпиталях. Рада делегатів поодиноких військових частин вирішила за всяку ціну старати ся зговорити ся з большевиками, щоб так остати на українській території. Саме в тім часі виздоровці у Вінниці утворили революційний комітет і увійшли в порозуміння з большевиками. З початком нового року 1920. настало порозуміння з большевиками, котрі потребували галицької армії для реклями, щоб українському населенню показати, що — мовляв — галицькі Українці з ними. Одначе й після того населенє з великою симпатією відносило ся до Галичан, не вірячи в їх большевизм. Не вірили в нього і самі большевики.

З початком березня почали вертати виздоровці зі шпиталів. Почала ся реорганізація армії. Генералів Микітку, Тарнавського і Ціріца, як також штабових старшин арештовано і відправлено до Бірзулі, де була для них збірна станція. Головнокомандуючим Галицької червоної Армії назначено большевика Василь Порайка, а комісарем Михайлика. Старшин, яких підозрівано о "контрреволюцію" усунено, при поодинокій

гих частинах поставлено комісарів, котрі мітко слідили за тим, що діється серед війська. Кенісько почували себе стрільці і старшини в нових умовах. Треба згадати, що після розгалу Австрії в нашій війську помічався подекуди нахил до "більшевизму" в буденним того слова розумінню, т. зп. до розпрямности, неслухняности і частинної самоволі. Та за Збручем наш стрілець скоро вилічився з цього. Він пізнав, що його сила тільки в щільній організації, що його безпека тільки в щільній єдності, що винувити завдання українського борня зможе він лише піддавшись добровільно зразковій дисципліні. Крім того, наш стрілець зрозумів, що соціальних справедливостей можна досягнути тільки тоді, коли всі змагатимуться до того, аби вони були більш освічені, більш благородні, щоб змагалися до покращування суспільних дібр, а не до того, аби через анархію й грабіжництво і застій в праці всі обіднювалися. Найкращим учителем під тим оглядом нашого стрільця, т. зп. переважно селянина в одязі вояка, був тамонний український селянин, котрий найвимогливіше вмів вияснити йому по своєму суть більшевизму. Наш селянин держався цупко добутої своєїм трудом особистої власности, а крім того він, свідомий під національним оглядом і в значній мірі релігійний, бо привязаний до своєї народности і віри довгі століття було заборозом проти винародовлення і повної його загибелі в найбільш важких історичних добах. Такий матеріал, розуміється, не міг бути пригожий до більшевизмських експериментів. Галицький стрілець крім того чув своє місце об'єднаний з старшинами, інтелігентами, що були на представники, тільки його товаришами і дорадниками в долі і неволі. А тих старшин-інтелігентів старалися за всяку ціну сирятати більшевизмські можновладці, бо вони стояли на заваді цілковитого опанування стрільців більшевиками. З самого початку, як тільки почалися розстріли старшин за "контрреволюцію", стрільці побачили, до чого йде. Вони станули в обороні своїх товаришів-старшин, крили їх і заслонювали собою.

Під кінець березня більшевизмські головачі: Затонський, Горайко і Михайлик розпочали обїзд фронту Гал. Армії. На

митингах закликали вони — при ужиттю всіх демагогічних засобів — стрільців вимордувати своїх старшин, скинути національні відзнаки, подонати синьо-жовті прапори. Стрільці сперали ся. Червоному більшовицькому звізду з трудом насаджували замість тризуба. Більшовики не зрозуміли духа галицько-української армії і силоміць накидали стрільцям і старшинам демагогічним способом свої ідеї. Одначе за Збручем не було вже серед Галичан ґрунту для більшовицьких експериментів.

Галицько-українська армія з героїзмом і посвятию, щиро й самоцвітно, як личить армії Українського Промонту проходила кривавими шляхами. Однозгідність думок між старшинами і стрільцями була подиву гідною. Більшовики самі виставили Галичанам якнайкраще свідчення, нищучи в своїх органах, що їде не приходилось їм бачити такої єдності між старшинами і стрільцями, їде не помічувати вони такої товариської самопомочі і однозгідності в думках і ділах. Се ї виявилось наглядно, коли більшовики забажали були забрати стрільцям священників. Всі стрільці станули зі зброєю в руках в обороні своїх духовників і не видали їй одного священника. Бажаючи опанувати галицькі бригади, більшовики усували старшин і настановляли своїх командирів, одначе старшини ї на далі задержували дійсний провід серед війська, навязували звязки з поодинокими частинами і мимо надзвичайного пильного догляду і нагляду з боку більшовицьких комісарів не залишали своєї праці серед стрілецтва.

Начальний командант галицької "червоної" армії оден з провідників утвореної в Києві галицької комуністичної партії, Радиль Порайко, був головним дорадником голови тієї партії Володимира Затонського і не записав ся додатно на сторінках найновішої української історії. Був сліним знарядом червоної Москви і точно виконував одержувані з гори вказівки. Він мав острій поліційний догляд над старшинами, він причинив ся з инними збольшовиченими Галичанами, як Гадзінський, Кондрацький і ин., до топтання національних святощів, а через те вже тоді підготовляв ґрунт до розриву галицько-української армії з більшовиками. Тимчасом переведено ре-

організацію армії, поділивши її на три бригади, котрі і вислали на фронт, але що більшовики все таки не довіряли Галичанам, тому відділено поодинокі бригади червоними військами, а на задах уміщено більшовицькі резерви. Мимо того між розділеними бригадами вдержувано зв'язок, дожидуючи хвили, коли буде можливо розв'язати ся з більшовиками.

Для повноти картини годить ся додати, що від хвили походу галицько-української армії на Київ, а головннш від положення листопада 1919., коли галицький уряд з Диктатором поїхав у Кам'янець, армія відійшла від Галичини станула самочинно на всеукраїнськнм становищі. Денебудь вона була, використовуючи ситуацію боролася вона з ворогами України за всеукраїнський ідеал. Після від'їзду Диктатора не стало політичного проводу. Крім того після переведеного процесу ген. Тарнавський і його начальник штабу полк. Шаманек одержали тримісячну відпустку. На їх місце прийшли ген. Микітка — як начальний вожд і ген. Ціріц — як начальник штабу. Ся зміна не вишла армії на добре. Перший з них зовсім не орієнтувався в політичних питаннях, був шравдї добрим пояком, але ледви чи адатний на становище нач. вождя. Він радше виконував всі поручення ген. Ціріца. А сей грав ролю диктатора, неоглядаючись на нікого, хіба на Денікіна. Небавом не стало заЗбручем пзагалї ніякого політичного проводу. І в тім часі творить ся в армії такий політичний орган зложений із живих і рухливих одиниць, котрий кермує політичним життям армії. Той орган веде своєю працю в двох напрямх, ставивши на становищі, що українська армія тільки тоді сповнить свою задачу, якщо остане на Україні в тій чи иншій формі. Перший напрям, змагав до того, щоби об'єднати і скріпити розбиті національні українські сили на платформі Української Національної Республіки, а другий напрям змагав до нав'язання зносин з більшовиками.

Коли під охороною решток наддніпрянської армії, котра пробивала ся на зади більшовиків, створено в Змельнику під проводом д-ра Івана Макуха "Краєву Раду", політичний орган галицько-української армії, приготовлюючись на близький унадок Денікіна, негайно увійшов в близькі зносини з "Крає-

пою Радою". В другій половині грудня 1918, заходом цього політичного органу скликано до Лиги державну нараду з участю видіілних громадян і представників партії, що находилися на території Хмельницької "Краєвої Ради" і галицько-української армії. Ся перша серед тих умов державна нарада зняла ся тиквіданню Нетпорівниши і створенем нового правительства. Та небавом зявив ся там преміер Мазена. Він запротестував проти анулювання останнього правительства М. П. Р. Тому нововідбута друга державна нарада згодилася тільки на доповнення уряду Мазени бракуючими членами. Мик галицько-українською армією і армією ген. Павлинка наступило порозуміння, на основі котрого гал.-українська армія переходить в розпорядження Української Народньої Республіки і під прикази ген. Павлинка, як почального вождя. Отсе порозуміння наступило тим лекше, що на чолі гал.-укр. армії з огляду на хоробу ген. Микітки знову став ген. Тарнавський. Найближшим завданням гал. армії було відмежувати ся від Денікіна і проголосити Українську Народню Республіку, здержати большевицький поступ та з весною приготувати всенародне повстання на Україні проти большевиків.

Події, які наступали в тім періоді, випереджували всі задуми й постанови. Денікін розпитав ся скорше, як се можна було принустити. Большевики скорим маршом зближували ся в район гал.-укр. армії. Пробувано пивязати порозуміння з губернійальним подільським комітетом К. П. Б. У. (Комуністичної партії большевиків України), що резидував у Вінниці. Но довгих нарадах усьвідено 13 точок порозуміння, між котрими були й автономія гал.-української армії. Тимчасом ген. Ціріц на приказ Денікіна приказав відступати на полудне, щоб дістати ся на Крим, а колиб се було неможливе, то армія мала пробувати пробити ся через Дністер до Румунії і там зложити зброю. Армія, як згадано, не хотіла покидати української території, тому не послухала цього приказу і заявила ся за злукою з большевиками. Коли ми ще раз згадуємо про сю сираву і додаємо деякі ненаведені ще подробиці, то робимо се тому, щоби з одного боку належито представити трудне положення війська, а з другого висвітлити, що тимчасовий не-

рехід до большевиків відбув ся за згодою правительства У. Н. Р. А саме серед того хаосу і шукання шляхів з безвихідного положення шляхів з безвихідного положення дня 2 січня 1920., коли одно крило галицької армії було вже заатаковане червоною дивізією, у Брацлаві стрінули ся члени політичного органу армії з прем'єром Мазеною. На параді поставлено альтернативу: або лучити ся з большевиками або не оглядаючись на наслідки, проголосити У. Н. Р. Прем'єр Мазена з огляду на скрутне й безвихідне положення одобрив іменем уряду тимчасовий перехід до большевиків.

Пригадавши ці факти незрозумілим стане нам поведень гол. от. Петлюри у відношенні гал. української армії після того, як вона зірвала зв'язок з червоною армією.

Галицькі бригади, розділені на фронті, маючи на задах большевицькі резерви, під пильним доглядом комісарів дожидали хвили, коли зможуть знову під синьо-жовтими прапорами бороти ся за волю і незалежність України. Така хвиля наспіла небавом. Гол. от. Петлюра після варшавського договору 22. квітня 1920 wraz з польським військом пішов походом на большевиків. На самім початку офензиви дня 23 квітня рано галицькі бригади, не знаючи навіть постанов варшавського договору, на приказ тайної Начальної Команди розпочали бій з фронтовими й занесеними большевицькими дивізіями. Мимо того, що такий виступ грозив неминучою смертю тисячам Галичан в етанах, галицька армія не оглядала ся на наслідки. Бажання бороти ся за Українську Народню Республіку було сильніше, як страх за долю братів, виставлених на жорстоку пікету большевиків.

Серед великої радості і незвичайного захоплення позривано большевицькі відзнаки, розвіялись понад стрілецькими бригадами синьо-жовті прапори, залунав гимн "Ще не вмерла України". Парламентарі удали ся на захід, щоб стрінути ся з військами гол. Петлюри і повідомити їх про подію. Одночасно вдарено на большевиків. Друга бригада заняла Вишніно, перша Бердичів і Козятин, а третя на північ від Бару розпочала криваві бої з червоними частинами. Там наступила також стріча з Поляками, з якими й співділяно в боях проти бо-

льшеників. В три дні після виступу проти червоних військ Польки зажадали від третьої бригади зложення зброї. Не було нішого виходу. Початково виглядало се все на непорозуміння, котре небавом вписнить ся. Та надії не здійснили ся. Те саме стало ся з двома другими бригадами. Старшини і стрільців інтерновано як полонених. Делегації армій удавали ся до військового міністерства У. Н. Р., до гол. от. Петлюри і до польського штабу, заявляючи, що бажають служити в українській армії, що хотять віддати свої сили для будівництва української держави. Довгий час зводжено їх обіцянками, але факти говорили що інше. Стрільців розпускали домів, де їх частинно виланувала польська жандармерія, старшини перевезено до Фридрихівки біля Волочиск до концентраційного табору. І тоді ще роблено спроби, щоби бодай старшини віддати наддніпрянській армії, де був великий брак офіцерів. Все даремне. Польська військова влада мала намір віддати до розпоряджистости гол. от. Петлюри тільки що інтернованих старшин, щоби вони становили ядро будучої великої армії У. Н. Р., одначе гол. от. Петлюра відмовив ся. Що більше! Через свого воєнного міністра Сальського просив він польську владу, щоб та інтернувала старшин гал. - української армії в котрімсь із своїх таборів. Так стало ся. Старшин перевезено з Фридрихівки до Львова (на Ялівець), а з відсіль до Тухолі на Поморю.

Коли пригадаємо собі, що перехід до большевиків відбув ся за апробатою уряду У. Н. Р., висловленою прем'єром Мазепою, то поступок от. Петлюри буде для нас дуже дивний. Військове українське командування воліло заповняти свою армію денікінськими офіцерами, що ще недавно воювали проти Українців, що з глибини душі ненавидять українських змагань, що з презирством відносять ся до української нації, як гал. - українськими старшинами, тими самими, що проломили большевицький фронт на 300 км. відтинку і через те промостили шлях польсько - українській армії на Київ, що хотіли свої сили віддати на користь державного будівництва У. Н. Р.

З великої 100 тисячної армії, що в літі 1919 р. перейшла Збруч, що відбула похід на Київ, що майже рік на всіх боеви-

них засвідчувала право українського народу до вільного незалежного державного життя, з тої героїської армії не лишилося нічого, поза розсипаними дрібними відділами в армії ген. Павленка або поодинокими одиницями на широкій Україні та таборами полонених в Польщі й Московщині. Серед невимовно важких умов, серед голоду й холоду, серед недостатків і нищестей, люблені народом і ненавиджені властью імуцями, переслідувані ворогами українського народу, биті недолею, — сї блудні лицарі Українського Піємонту гідно проходили тернисту й криваву дорогу у вірній службі великій ідеї цілої нації. Тому й історія певно виправдає деякі їх похибки і хитання, як перехід до Денікіна або злука з більшовиками, — тим більше що був се тільки засіб вийти із скрутного положення, щоби тим певніше і скорше досягнути наміченої мети.

V. На шахівниці.

Похід на Київ. Нове правительство У. П. Р. і його декларація. Більшевицька офензива і польсько - український відворот. Армія У. П. Р. в Галичині. Мінськ і Рига. Редя Биниченка. Справа Східної Галичини на ризській конференції. Протести. Загінці.

Наслідком варшавської угоди з 22. квітня був похід на Київ. Польська армія в злуці з українськими відділами от. Петлюри вдарили на большевицький фронт, котрий подав ся назад. Похід на Київ відбував ся спінним маршем, бо большевики піде не стали на поважніших перепон. До його вдатності у великій мірі причинив ся розрив галицької армії з більшовиками. На просторі 300 кл. Галичане отворили фронт і тим причинили ся до поступів і успіхів польсько - українських військ. Виступ галицьких бригад відбув ся 23. квітня, — а вже 7. мая польська кіннота знайшла ся в Києві. Онісця до Києва увійшла українська дивізія ген. Удовиченка і польські війська під проводом ген. Ридза-Сміглого. Большевики відступили за Дніпро.

Здавало ся, що наступив час, коли бодай на Правобережній Україні вдержить ся українська державність. З військами от. Петлюри получив ся ген. Павленко і полк. Тютюник.

Розпочала ся повільна державна робота. От. Петлюра вернув на Правобережну Україну без підготованих людей до державної роботи. Протигаличанський курс наддніпрянського уряду відкинув від роботи всіх Галичан. Правительство було здискредитоване дотеперішньою спілкою з польськими панамми, а крім того не виявило через довгий час наглядної здатности до позитивної роботи. Громадянські кола, котрі увесь час слідили роботу уряду під проводом Мартоса, а описля Мазени, уряду десигнованого з рамени соц. - демократичної партії, не сподівались ніякої користи для державного будівництва з такого правительства і стояли в опозиції до нього. Також гол. от. Петлюра бачив, що з таким урядом мало що вдієть ся, бо в державі, де все треба будувати від початку, потрібні є люде досвідні, зрівноважені, енергічні, самі заправлені до практичної роботи. Демократичні партії не відмовляли ся вступити в уряд, одначе під умовою, що більшість портфелів знайдеть ся в їх руках, коли вони мають брати відповідальність за державне будівництво. Та соц. - дем. партія мала ще надто великий вплив на от. Петлюру, симпатика і бувшого члена тієї партії, щоб утворення демократичного правительства так легко могло увінчатись бажаним успіхом. Соц. демократія все таки бажала мати більшість в кабінеті, а що найменше обняти визначніші місця. З тих причин не могло прийти до порозуміння з демократичними партіями. Тоді от. Петлюра порозумів ся з Київом, де в "Громадянському Комітеті" засідали визначні члени партії соціялістів федералістів. Пробувши стільки часу під важкою більшовицькою інвазією, члени "Громадянського Комітету", не будучи крім того як слід поінформованими про кам'янецькі історії і союз з Польщею, прийняли от. Петлюру із захопленням і радо згодили ся на його пропозиція. В порозумінню з київськими громадськими колами зложено під кінець 1920. отсей кабінет: Вячеслав Прокопович — голова Ради міністрів, Андрій Лівинський — заступник голови і міністер юстиції, Андрій Ніковський — мін. закордонних справ, Олександр Саліковський — мін. внутрішніх справ, полк. Володимир Сальський — мін. військових справ, Ісаак Мазепа — мін. земельних справ, Філярет Аполіна-

рій Маршинський — керуючий мін. фінансів, Євген Архіпенко — мін. народнього господарства, Сергій Тимошенко — мін. півхів, Петро Холодний — керуючий мін. освіти, Євріон Косенко — мін. пошт і телеграфів, Станіслав Стемковський — мін. народнього здоров'я, Осип Безпалко — мін. пращ, Пінкас Краєшні — мін. жидівських справ.

Нове правительство дня 2. червня зложило декларацію, якою буде кермуватись у виконуванні своїх обов'язків. Перш усього заповіджено скликати передпарламенту, як законодавчої влади Української Народньої Республіки. Покищо уряд постановив прикласти рук задля утворення сильної, дисциплінованої армії, аполітичної, свідомої своїх національно-державних обов'язків. Для виконання цього одного великого завдання треба поліпшити фінанси України. Забезпечуючи робітникам здобутки революції, привертаєть ся приватну ініціативу для відбудови зруйнованої промисловости. Правительство заповідає піднєрти кооперацію задля поширення її впливу на різні галузи народнього господарства. Дальше говорить ся про унормоване податків, наладження транспорту, заведення внутрішнього ладу, практичне приноврєння національної рівноправности, вирішення земельної справи згідно з інтересами селянства, дбайливість про школу і взагалі культуру. Правительство спираєть ся на союзі з Польщею, а думає закріпити добрі сусідські відносини до Румунії та з державами Прибалтику, Чорномор'я й Кавказу.

Одначе зазначеної в горі програми не довелося перевести правительству ані у внутрішнім державнім життю, ані у відношенню до закордонної політики, бо в половині червня розпочав ся відступ на протибольшевницькім фронті. Кіннота Бугденного вдерла ся на позафронткову область польсько-української армії, непокоїла військові відділи, грабувала транспортні й переривала получення. За кіннотою явили ся маси большевицької піхоти, польський фронт на всій своїй довжині не вдержав натиску червоної армії і почав хитати ся, а в кінці й ломати ся. Головно північне крило польської армії нагло заломало ся через що й полудневий відтинок мусів подавати ся крок за кроком. З польськими військами були приневолєні відступати й українські дивізії. Серед безвинного відступу

найшли ся вони на Збручі, а опісля вступили на територію Східної Галичини. Досить численна, бо майже 50-тисячна українська армія через відступ зменшила ся до 15тисяч штиків. Відірвана від своєї корінної основи, палила ся вона на страждущій галицькій землі без потрібного заосмотрення. Треба додати, що настрої в Сх. Галичині не був прихильний для армії от. Петлюри. Сеж прецінь була армія того, що у варшавській умові відступив західно-українські землі Польщі. В широких колах українського громадянства імя Петлюри походило не-прихильний відгомін. Між армією от. Петлюри і галицьким населенням наступив стан крайнього напруження. Тимчасом большевики переступили границі Східної Галичини. Здавало ся, що не буде стриму большевицькому походу. Серед української армії помітне було велике хвилювання. Що станеть ся на випадок, як большевики продовжуватимуть свій похід? Що зробити з останками армії? Серед справжніх провідників і представників чинної боротьби з ворогами волі й незалежності українського народу нуртували різні думки. Деякі були за переходом до Румунії, інші думали перебирати ся на Чехословаччину, але більшість з генералами Павленком, Удовиченком і Тютюшком були за тим, щоби пробивати ся через большевицький фронт на українські степи і звідтам продовжати боротьбу проти червоних московських наїздників. Отсі хитання, взаємне недовіря й напруження та різнородний склад військ от. Петлюри причинили ся до гідних найбільшого спожаління вчинків деяких наддніпрянських відділів на терені Східної Галичини. В складі армії от. Петлюри поруч ідейних борців за волю України найшли ся також елементи, котрі не мали нічого спільного з ідейною боротьбою. Були се по більший части бувші жовіври російського ген. Бредова, що найштовпились поза польським фронтом — опісля увійшли в склад наддніпрянських відділів. До них треба долучити й фахових во-яків, котрі тільки й знали, що різатись в битві або грабувати за фронтом. Сі то відділи допустили ся грабунків на українським населеню Галичини, а подекуди й убійств. Події, яких місцем був Лисець, Войнилів, Тисьмениця — не принесуть чести військовим частинам армії Петлюри. Поруч матеріальних

шкід, які заподіяли злочинні тини в мундирах української армії, вони ще більші шкоди спричинили тим, що поглибили пропасть між двома галузями українського народу, між Галичанами і Наддніпрянцями. Таке поступування наддніпрянських відділів у відношеню до населеня Східної Галичини причинило ся між иншим до того, що Галичане, котрі становили значну складову частину херсонської дивізії, покинули ряди наддніпрянської армії і під проводом ген. Кравса подали ся в сторону Карпат, де їй перейшли чехословацьку границю. Вони воїли бути інтернованими в чеськім таборі, як бороти ся за свою справу.

Наддніпрянський уряд покинувши свою територію, початково осїв в Станиславові, в околиці котрого находила ся її ставка гол. от. Петлюри. Та небагом тої уряд насильно перевезено до Тарнова, де він находив ся до останних днів. Розумієть ся, на чужині вся увага уряду була звернена перш усього на армію, а опісля на закордонну політику. З инших справ годить ся згадати, що спеціальна урядом покликана комісія займала ся опрацюванням проекту конституції української держави.

Воєнне щастя, яке сприяло большевикам, завело їх аж під мурн Варшави. Справа мира станула на деннім порядку. По довній виміні радіотелеграм в Мінську зіхали ся відпоручники Сов. Росії її представники Польщі, щоби установити головні основи мира між сими двома державами. В справу вмішала ся й антанта, головню Англія, котра станула на становищі оборони етнографічних границь Польщі. Міністер закордонних справ Великої Британії лорд Керзон в іменн своєї держави і з поручення антантн визначив границі, котрі згідно з етнографічним принципом мусить одержати Польща без огляду на воєнне щастя і поза котрі не сміють посунути ся польські війська в разі побіди над большевиками. Мінські переговори не дали ніяких трівких наслідків. Тимчасом під Варшавою Польяки віднесли велику побіду над большевиками. Розпочав ся безладний большевицький відворот, котрий по частн перемінив ся в катастрофу червоної армії.

Перенесені до Риги переговори про попередній мир і вій-

ськове перемир'я пішли скораним темпом, як се було в Ми-
нську. На ризькі переговори мусимо звернути більшу увагу,
бо там виступили вже не тільки представники Польщі та Сов.
Росії, але й маювані відпорушники Радянської України. В
гаді, що ризька конференція займає ся розв'язкою набо-
лих національно-державних питань європейського Сходу при-
няли ся в Ризі також представники Білорусії і Східної Галичини.

Правда, вже в Минську провідник російської делегації
виступав в імені Сов. Росії та Радянської України, отже та-
ке об'єднання в одній особі представників двох держав, двох
держав Росії і фактично України мало тієї ж форми
не значить. До Риги прибув вже окремий представник Радян-
ської України — Дмитро Мануїльський, котрий в маю 1918, р.
та переговорах в Кієві між Росією та Україною заступав Со-
вітську Росію. Виступав окремим представником Радянської
України, що входив в склад російської делегації, був підпису-
єчий її голові Трофимов, виразив не змінив фактичного держав-
ного характеру Радянської України, отже вказавши, що на
Україні все таки настали якесь перемир'я. Якді були ці пере-
мир'я?

Ще перед більшевизмською офензивою виступ в Рівні на
Україну Володимир Винниченко. Свій визначний український
письменник і передовий діяч, опинившись на еміграції і буду-
чи — як багато інших — відірваним від рідного ґрунту переї-
шов значну еволюцію в напрямі на ліву. Він, великий проти-
вник більшевизму, особливо російського прокору, кінцем кін-
цем переняв ся всім тим, що становить суть комунізму, і тільки
в пристосуванню на Україні більшевизмських форм і бачував
повне відродження українського народу і реставрацію україн-
ської державності. Віддає все настрояє революц. Перевин-
тивсь комуністичними задачами. Винниченко, як як і інші діяч,
заснував у Відні докордонну групу української комуністичної
партії з її органом "Нова Доба". Винниченко, як і інші на-
гріт, бо він над ветою України. Цяво думаю, що причини-
ють ся до успокоєня розбурханого українського моря через
посадження радянських форм влади. Се и було безпосередню
причиною його в'їзду на Україну. Приїздив на місце, Вин-

виченко довгий час розглядав ся у новостворених умовах державного життя України. Те, що він побачив на місці, не на-строювало його оптимістично. Червона Москва радо хотіла його бачити в складі радянського уряду України, бо знала, як великим є ім'я Винниченка серед українських мас. Винниченкови запропоновано обійняти військовий комісаріят в радянськiм уряді України, але він відмовив ся з огляду на те, що нема ні-якої української армії. І що дня переконував ся Винниченко, що Радянська Україна є тільки фікцією, що на чолі тої фік-ції стоять Москалі і Жиди, але не Українці, що се філія мо-сковського уряду, але не уряд українського народу, що прав-лячою партією на Україні є К. П. Б. М. (Комуністична партія більшовиків України), т. зв. обласний відділ російської Ко-муністичної партії, що українських комуністів переслідують більшовики на рівні з т. зв. буржуазними партіями. Мимо цих важких досвідів і гіркої дійсности, коли здавало ся, що більшовики в своїм поході не тільки заляють Польщу, але опанують цілу осередну Європу, Винниченко заключив умову з російськими комуністами, на основі котрої мала наступити українізація влади на Україні, мала бути утворена окрема українська червона армія, Україна мала стати справді незалеж-ною радянською республікою. Одиаче навіть тоді не вірив вже Винниченко в те, щоб більшовизм вдержав ся на Україні. Виправді після заключення умови на початку вересня Винничен-ко обійняв становище голови Ради Народних Комісарів України і комісаріят закордонних справ, одначе мимо всього вижидав тільки першої нагоди, щоби видобути ся з того некла, що її не-бавом стало ся. Участь Винниченка в радянськiм уряді Укра-їни безумовно причинила ся до того, що на риській конферен-ції з'явив ся окремий представник Радянської України.

В Ризі з'явили ся теж представники Східної Галичини. Диктатор Петрушевич з Лондону поручив др. К. Левицькому гнїхати до Риги, щоби там слідити всі нерієтій конференції. Дня 13-вересня 1920 р. виїхала з Відня делегація Української Національної Ради в складі: др. К. Левицького, Ернеста Брай-тера, др. О. Назарука і др. Л. Мишуги, котра вже з дороги ви-стала протеса проти того, щоби в Ризі передірішано долю Схі-

дної Галичини без участі представників галицько - українського народу. На місці ще раз піднесено сей протест.

На кілька тижнів перед риською конференцією англійська робітничча партія звернула ся була до польської соціалістичної партії із кількома запитами, між якими були й питання, чи думає Польща визнати державну незалежність Східної Галичини в її етнографічних межах. Відповідь на се питанє була досить крута. Говорило ся в ній, що Поляки перший раз довідують ся про домагання державної незалежності Східної Галичини, що Східна Галичина не має даних до державного існування, що сей край є мішаним краєм, що долю Східної Галичини вирішать Польща в порозуміню із східно-галицьким населенєм. Сеї самої методи держали ся Поляки й на переговорах в Ризі. Коли провідник російської мирової делегації, не з глибини свого переконання, тільки для світа між умовами мира зажадав визнання державної самостійності Східної Галичини, то провідник польської делегації Домбські заявив, що про сю справу він взагалі не буде говорити, бо Східна Галичина ніколи не була складовою частиною Росії. Розумієть ся, російська делегація погодилася з польським домаганням.

При сій нагоді годить ся зазначити, чому Диктатор і відповідальні політичні провідники рішили в кінці обстоювати право Східної Галичини на повну незалежність, а не злучили долі нашої країни з долею цілої України. На се зложило ся багато причин, про котрі була вже мова, але головним мотивом такого поставлення справи було те, що широкий чужинний політичний світ зовсім не орієнтуєть ся в тонкостях українського питання і його різновидностях і все окремо трактує Східну Галичину -- як бувшу частину австрійської держави, -- і Наддніпрянську Україну, як бувшу частину російської імперії. Се тільки окремий шлях здобути волю нашій країні, а не повна сепарація від Великої України, бо в разі здобуття державної незалежності нашій тіснішій Батьківщині ніщо не стоїть на перепоні згодом вповні об'єднати обі українські держави.

До риської конференції не допущено представника Української Народньої Республіки. Польща лишила на ласку бо-

ду свого вартового союзника П. Т. Лорі і зовсім не настановляли на участь українського представника в переговорах. Хочби в якій формі, як се зробила Сов. Росія з Дм. Мніуїтським. Виступає навіть так, як би політичний уряд згоджувався з очеркисне і російського комісара закордонних справ Черішні, що історичний "матеріал" (був і воно), з яким не говорять на таких конференціях.

Дня 11. жовтня 1920 р. в Ризі підписано перемир'я між Польщею і Сссією. Одночасно підписано того самого дня і примірний (попередній) мир між тими державами. Польща і Росія підписали поміж себе українські і білоруські землі і тим самим створили, так би мовити, до миру, але входимо в нову добу, в добу боротьби, завдяки боротьбі цих двох народів за звільнення польських державних земель.

Армія М. П. Р. вже бої і перемогли союзників в успішних бою і зусиллях ствердити волю і устремління з Правобережної України. З всім тим, що галицький уряд не міг би змочити в своїх силах втеркати ся у важкий, нерівний боротьбі з боцарниками, мустимо увійти в порозуміння із всіми силами, котрі ведуть боротьбу з червоною імперією. Серед цих сил на перше місце вибивається російський ген. Врангель, котрий ставить ся до справи української державності трохи примирливо, як свого попередник. Дем'якін. Уряд М. П. Р. навязує тепер зносини для спільної боротьби з ворогом і оборони своєї державності з козацькими республіками Кавказу, Дону і Терека.

Перед закінченням російської конференції делегація Східної Галичини дав 7 жовтня передати президию конференції новий протест, в котрім зазначено, що вона не згодилася до участі в мирових нарадах, бо ні Польща, ні Сов. Росія з Радянською Україною не є компетентним форумом для розв'язки правдо державного становища Східної Галичини. Але що російсько-українська делегація під польським натиском згодилася в прелімінарнім договорі прийняти таку демаркаційну лінію, що Східна Галичина остає на захід від тої лінії, то галицька делегація підносить протест проти розпоряджування територією Східної Галичини. Якнебудь рішєня піднімає без згоди

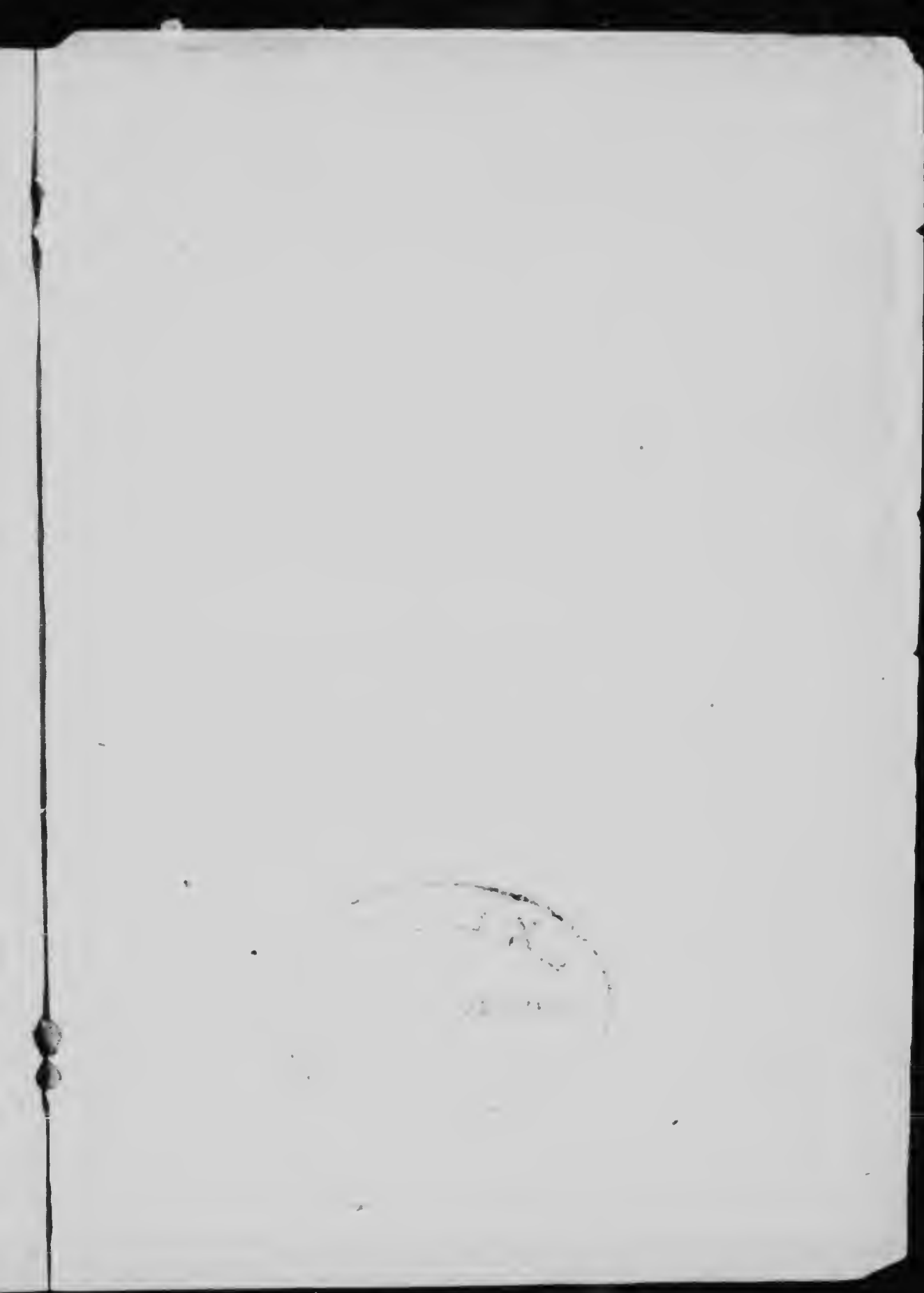
Національної Ради Східної Галичини в відношенню до її території мусить бути уважане засилюванням права самоозначення східно - галицького населення. Через те таке рішення не має ніякого значіння. В кінці в протесті значується, що остаточна розвизка самоцінності Східної Галичини буде вирішена в найближнім часі на світовій мирній конференції.

Крім того дня 8. жовтня делегації Білоруси і Східної Галичини видали поклик до цілого світа під написом: "До всіх!" з протестом проти імперіалістичних анексії, докоханих риським прелімінарним миром. В консеквенції риського договору цілі народи обезправлено і засилювано, а їх територіями поділили ся імперіалістичні сусіди, як припатим майном. Білорусь безправно поділено між Польщею і Росією, Східна Галичина в цілості як добыча припала Польщі. Жертвою цього "мира" впади українські області: Холмщина, Волинь і інші землі. В короткім часі така сама доля жде Литву. Сей протест звертається до всіх народів, аби вони в ім'я найвищих клічів людськості, культури й людяності помогли сим обезправненим народам видобути ся з важкого ярма.

Вже три роки бореть ся український народ за свою волю. І не пішла на марне кров десятків тисяч. Ми маємо оден великий здобуток: цинка, безвільна, етнографічна маса стала повітною нацією. Сьогодні від Кавказу до Сяну знає кожна українська дитина, "чий (ми) сини, ким, за що закуті", а ся свідомість і конечність, а саме конечність власної національної держави є запорукою нашої перемоги. Наш народ вийшов на велику й криваву світову арену і не уступить вже з неї рабом, тільки мусить вийти славою і честю переможцем. Вхоломо в нову добу сучасної української історії, в добу свідомої боротьби за свою державність, а ся свідомість мусить нам дати власну державність. Під селянською стріхою зберіг ся дорогий скарб народу, -- його гомінка, милозвучна мова, українське село не потонуло в загальній анархії, не розстроїло ся в обхоплюючій його безладді, поставило гать бурінам руїни, створило свою власну владу і щасливо ставить

спир всім ворогам. Українське село пройшло добру школу, утворило звязки ладу і порядку і тим чином дало нам певність відродження української державности власне на міцній основі сільського люду. Тепер черга за українською владою завершити будову української державности.

У Львові, дня 20. жовтня 1920.

ЧИ ВИ ЗНАЄТЕ, ЩО

Сторінка старий, популярний журнал української мови, який виходить в Канаді.

Надходять до вас щомісячно і ви можете бути першими, хто прочитає. Також можете бути першими, хто просить про нього - екземпляр, який ви можете отримати.

Містить найбільше інтересних

вістей зі Старого Краю і різних частин світа, як також по-
учаючи статі так для фермерів як і для робітників та много
різного змісту і напрямку дописий.

Канадійський Фермер

се єдиний український часопис в Канаді, що не є односто-
ронньою або парціальною - єдиним.

Ширить дійсну просвіту і голосить святу правду

Визначає чого вертати не тільки ті, що не досить не про-
світи не правди не справедливості.

Канадійський Фермер

всього вже 19 літ, друкує си на 12 сторін в великій формі
і має поверх 25 тисяч читачів та

Коштує в Канаді на рік \$3.00

Поза границями Канади \$4.00

За щорічний перетримку часопису дає варієтну премію.

— АДРЕСА: —

CANADIAN FARMER

120-2 King St.

Winnipeg, Man.

